

Helka Raivio (toim.)

TYÖPAPERI

Enemmän sosiaalista toimintakykyä, lisää osallisuutta!

Yhteiskehittäen vaikuttavampaa sosiaalista kuntoutusta.

Sosiaalisen kuntoutuksen kehittämishankkeen (SOSKU)
2015–2018 loppuraportti

TYÖPAPERI 7/2018

Helka Raivio (toim.)

Enemmän sosiaalista toimintakykyä, lisää osallisuutta!

Yhteiskehittäen vaikuttavampaa sosiaalista kuntoutusta.

Sosiaalisen kuntoutuksen kehittämishankkeen (SOSKU)
2015–2018 loppuraportti

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Euroopan unioni
Euroopan sosiaalirahasto

TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS

© Kirjoittaja ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos

ISBN 978-952-343-069-3 (painettu)
ISBN 978-952-343-070-9 (verkkojulkaisu)
ISSN 2323-363X (verkkojulkaisu)
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-070-9>

Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy
Tampere, 2018

Lukijalle

Raportissa *Enemmän sosiaalista toimintakykyä, lisää osallisuutta!* esitellään valtakunnallisessa sosiaalisen kuntoutuksen (SOSKU) -kehittämishankkeessa vuosina 2015-2018 toteutettua kehittämistyötä ja sen keskeisimpiä tuloksia. Kehittämishanketta koordinoi Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Osatoteuttajia olivat Diakonia-ammattikorkeakoulu, Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymä FSHKY, Jyväskylän kaupunki, Järvenpään kaupunki, Kuntoutussäätiö, Laukaan kunta, Metropolia Ammattikorkeakoulu, Etelä-Savon sosiaali- ja terveystalveluiden kuntayhtymä Essote (aiemmin Mikkelin kaupunki), Rovaniemen kaupunki, Seinäjoen kaupunki ja Vantaan kaupunki.

SOSKU-kehittämishankkeen ylätavoitteena oli selkeyttää ja yhtenäistää sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvää ymmärrystä sekä valtakunnallista toimeenpanoa. Hankkeen konkreettisina tavoitteina oli työelämän ulkopuolella ja heikoimmassa työmarkkina-asemassa olevien työ- ja toimintakyvyn parantaminen sekä asiakkaiden sosiaalisen osallisuuden tukeminen. Tavoitteisiin on hankkeessa vastattu uusia sosiaalisen kuntoutuksen toimintamalleja yhteiskehittämällä, mikä on tarkoittanut niin sosiaali- ja terveystalveluiden ammattilaisten kuin asiakkaidenkin osallistumista itse kehittämistyöhön.

Raportissa keskitytään sosiaalisen kuntoutuksen yleisiin periaatteisiin, lähtökohtiin ja yhteiskehittämisen toimintatapoihin. Sosiaalisen kuntoutuksen palveluja kuvataan raportissa SOSKU-kuntaosahankkeissa tehdyn käytännön työn esimerkkien kautta. Raportin teoreettisessa osuudessa käydään myös läpi osallisuuden käsitettä. Raportissa pyritään myös huomioimaan sosiaalisen kuntoutuksen tällä hetkellä muutoksessa oleva toimintaympäristö ja rakenteet sekä pohtimaan sosiaalisen kuntoutuksen paikkaa ja asemaa niissä (mm. sote- ja maakuntauudistus ja kuntoutuksen kokonaisuudistus).

Raportti on tuotettu yhteiskirjoittamisen periaatteella, ja se koostuu useiden eri kirjoittajien tekstiosuuksista. Tämän raportin tavoitteena on esitellä SOSKU-hankkeessa toteutunutta kehittämistyötä kokonaisuutena, mahdollisimman yleistettävässä muodossa välttämättä yksittäisten kuntaosahankkeiden tasolla. Valittu toimintatapa luo toivottavasti jäsenyneemmän kuvan koko SOSKU-hankkeen työskentelystä, joskin se väistämättä siten myös rajaa osan osahankkeissa toteutetusta työstä, painotuksista ja tuloksista raportista ulos. SOSKU-hankkeen verkkosivuilta www.thl.fi/sosku löytyy lisätietoa toiminnasta sekä esimerkiksi osahankkeissa sovelletuista sosiaalisen kuntoutuksen menetelmistä. Sivuilta löytyvät linkit myös osahankkeiden omille verkkosivuille. SOSKU-hankkeessa työstetään myös sosiaalisen kuntoutuksen opasta, jonka ensimmäinen versio valmistuu keväällä 2018. Opas tulee keskittymään asiakastyöhön ja palveluprosesseihin.

SOSKU-kehittämishankkeen loppuraportti koostuu paitsi monen kirjoittajan teksteistä, myös monenlaisesta materiaalista, eikä raportti asetukaan varsinaiseksi tieteelliseksi tutkimusraportiksi. Aineistona raportissa on käytetty muun muassa hankkeen eri tilaisuuksiin tuotettuja seminaariesityksiä ja -alustuksia, hankkeessa koottuja hyvien käytäntöjen kuvauksia, asiakas- ja työntekijähaastatteluja, jo julkaistuja tai julkaisemista odottavia artikkeleita, osahankkeissa tuotettuja kartoituksia, raportteja ja selvityksiä sekä muita aineistoja. Raportissa on paikoin suoraan hyödynnetty keväällä 2018 Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisusarjassa julkaistavaan *Sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia* artikkelikirjaan tuotettuja artikkeleita, joista tekstiosuuksien kohdalla on selkeä maininta. Keijo Piirainen ja Aija Kettunen vastaavat vain raportin *Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskunnalliset vaikutukset* -osion kirjoittamisesta, josta myös erikseen osiossa maininta.

Raportin kirjoittamistyöhön ovat osallistuneet erityisesti hankkeen tukiryhmän jäsenet. Raportti ei olisi kuitenkaan voinut syntyä ilman SOSKU-kuntaosahankkeiden työntekijöiden panosta. Raportin kirjoittamisenkin voi siis sanoa olleen eräänlaista yhteiskehittämistä, mistä raportin toimituksesta vastaava Helka Raivio (THL) esittää suuren kiitoksen kaikille työskentelyyn osallistuneille.

Kiittäen seuraavia loppuraportin tuotantoprosessiin osallistuneita:

Diakonia-AMK:

Ari Nieminen
Anne Määttä
Harri Kostilainen
Aija Kettunen
Keijo Piirainen
Elsa Keskitalo
Päivi Vuokila-Oikkonen

Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymä (FSHKY):

Marianna Aalto
Satu Heino

Etelä-Savon sosiaali- ja terveyspalveluiden kuntayhtymä (Esso-te):

Paula Rahikainen
Elina Ikonen
Kaisa Lantta
Taneli Selin
Jenni Raitanen

Jyväskylän kaupunki:

Seija Kinnunen
Kaisa Kohvakka
Jaana Ijäs
Erika Toivari

Järvenpään kaupunki:

Susanna Hyypiä
Outi Hietala ja Reijo Kauppila

Kuntoutussäätiö:

Mari Ruuth
Matti Tuusa
Mika Ala-Kauhaluoma
Jouni Puumalainen

Laukaan kunta:

Seija Kerkelä
Anne Koivisto
Pekka Santalahti
Matias Vallisto

Metropolia AMK

Laura Huhtinen-Hildén
Minna Lamppu
Elina Ala-Nikkola

Rovaniemen kaupunki:

Mikko Sipola
Suvi Hietanen
Satu Piittinen

Seinäjoen kaupunki:

Jaana Lemmetti
Merja Paulasaari

Vantaan kaupunki:

Heidi Böckerman
Nana Koho
Heli Sengezer
Eeva-Riitta Hirvonen
Jaana Eubanks

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos:

Jarno Karjalainen
Anni Pasanen
Anna-Maria Isola
Ville Grönberg
Tiia Valkonen

Tiivistelmä

Helka Raivio. (toim.) Enemmän sosiaalista toimintakykyä, lisää osallisuutta! Yhteiskehittäen vaikuttavampaa sosiaalista kuntoutusta. SOSKU-hankkeen 2015–2018 loppuraportti. Terveystieteiden tutkimuskeskus (THL). Työpaperi 7/2018. 75 sivua. Helsinki 2018.

ISBN 978-952-343-069-3 (painettu); ISBN 978-952-343-070-9 (verkkojulkaisu)

Raportissa *Enemmän sosiaalista toimintakykyä, lisää osallisuutta!* esitellään valtakunnallisessa sosiaalisen kuntoutuksen SOSKU-hankkeessa vuosina 2015–2018 toteutettua kehittämistyötä ja sen keskeisimpiä tuloksia. Sosiaalinen kuntoutus sai lain mukaisen määritelmänsä huhtikuussa 2015, kun Sosiaalihuoltolakiin (1301/2014) kirjattiin sosiaalinen kuntoutus yhdeksi sosiaalipalvelun muodoksi. Kehittämishankkeen ylätaivoitteena oli selkeyttää ja yhtenäistää sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvää ymmärrystä sekä valtakunnallista toimeenpanoa. Hankkeen konkreettisina tavoitteina olivat työelämän ulkopuolella ja heikoimmassa työmarkkina-asemassa olevien työ- ja toimintakyvyn parantaminen sekä asiakkaiden sosiaalisen osallisuuden tukeminen.

Hankkeessa kehitettiin uusia, asiakaslähtöisiä sosiaalisen kuntoutuksen toimintamalleja sekä hyviä käytäntöjä. Sosiaalinen kuntoutus hahmottui hankkeessa voimavaraistavaksi, kasvua tukevaksi toiminnaksi, jossa keskeistä on palveluun osallistuvien sosiaalisten-, arki- ja yhteisötaitojen vahvistaminen sekä tätä kautta osallisuuden lisääntyminen. Palveluita ja toimintoja kehitettiin hankkeessa yhdessä asiakkaiden kanssa ja osana monialaisia verkostoja. Yhteiskehittäminen nousikin hankkeen kehittämistyötä sekä toimintoja läpileikkaavaksi periaatteeksi.

Raportin alussa käydään tiiviisti läpi hanketyöskentelyn lähtökohdat sekä kuvataan lyhyesti SOSKU-osahankkeisiin osallistuvien asiakkaiden taustoja sekä toimintaan ohjautumista. Seuraavaksi esitellään yhteiskehittämisen malli sekä näkökulma sosiaalisesta kuntoutuksesta voimavaraistavana, pedagogisena toimintana. Tämän jälkeen käydään läpi SOSKU-osahankkeissa kehitettyjä ja sovellettuja työmenetelmiä, kuten taide- ja luovaa toimintaa ja luontolähtöisiä sekä terveyttä ja hyvinvointia lisääviä menetelmiä. Sovellettuja menetelmiä sekä kehitettyjä toimintamalleja luokitellaan sitten sen mukaan, minkälaisia sosiaalisen toimintakyvyn suhteen olennaisia elämäntaitoja (sosiaaliset-, arki- ja yhteisötaidot) niillä ensisijaisesti on pyritty vahvistamaan.

Raportin lopuksi sosiaalista kuntoutusta tarkastellaan yhteisöllisenä ja yhteiskunnallisena toimintana sekä hahmotetaan sosiaalisen kuntoutuksen asemaa ja paikkaa tulevaisuuden rakenteissa. Raportissa annetaan myös sosiaalista kuntoutusta koskevat yleiset laatukriteerit.

Avainsanat: sosiaalinen kuntoutus, sosiaalinen toimintakyky, osallisuus, haavoittuvassa asemassa olevat, yhteiskehittäminen, voimavaraistaminen, empowerment, asiakaslähtöisyys

Sammandrag

Helka Raivio. (red.) *Bättre social funktionsförmåga, ökad delaktighet!* Institutet för hälsa och välfärd (THL). Diskussionsunderlag 7/2018. 75 sidor. Helsingfors, Finland 2018.
ISBN 978-952-343-069-3 (tryckt); ISBN 978-952-343-070-9 (nätpublikation)

I rapporten *Bättre social funktionsförmåga, ökad delaktighet!* presenteras det utvecklingsarbete som under 2015–2018 genomfördes inom ramen för det nationella projektet för social rehabilitering, SOSKU, och de centrala resultaten av arbetet. Social rehabilitering definierades i lag i april 2015, då social rehabilitering togs med som en form av socialservice i socialvårdslagen (1301/2014). Det främsta målet med utvecklingsprojektet var att klarlägga och förenhetliga betydelsen av begreppet social rehabilitering och att genomföra det på nationell nivå. Projektets konkreta mål var att förbättra arbets- och funktionsförmågan för personer utanför arbetslivet och de personer som har den svagaste ställningen på arbetsmarknaden och att stödja klienternas sociala delaktighet.

Inom projektet utvecklades nya, klientorienterade verksamhetsmodeller för social rehabilitering samt god praxis. I projektet gestaltades social rehabilitering som en verksamhet som stärker resurserna och stödjer tillväxten och inom vilken det är viktigt att stärka de sociala färdigheterna, de färdigheter som behövs i vardagen och samarbetsfärdigheterna och därigenom öka delaktigheten. Inom projektet utvecklades tjänster och verksamhet tillsammans med klienterna och inom ramen för multiprofessionella nätverk. Samutvecklingen blev en princip som genomsyrade utvecklingsarbetet och verksamheten inom projektet.

I början av rapporten går man kortfattat igenom utgångspunkterna för projektarbetet och beskriver i korthet bakgrunden hos de klienter som deltagit i de delprojekt som SOSKU omfattade samt styrningen av verksamheten. Därefter presenteras modellen för samutveckling och det perspektiv som betraktar social rehabilitering som en pedagogisk verksamhet som stärker resurserna. Efter detta gås de arbetsmetoder som utvecklats och tillämpats inom ramen för SOSKU-delprojekten igenom, till exempel naturnära metoder, kreativa metoder och metoder som ökar hälsan och välfärden. De metoder som tillämpats och verksamhetsmodeller som utvecklats klassificeras sedan enligt vilka med tanke på den sociala funktionsförmågan väsentliga livsfärdigheter (sociala färdigheter, färdigheter i vardagen och samarbetsfärdigheter) man strävat efter att stärka genom metoderna och modellerna.

I slutet av rapporten granskas social rehabilitering som en kollektiv och samhällelig verksamhet samt gestaltas den sociala rehabiliteringens ställning och plats i de framtida strukturerna. I rapporten fastställs också allmänna kvalitetskriterier för social rehabilitering.

Nyckelord: social rehabilitering, social funktionsförmåga, delaktighet, personer i utsatt ställning, samutveckling, stärkande av de egna resurserna, empowerment, klientorientering

Sisällys

Lukijalle	3
Tiivistelmä.....	5
Sammandrag.....	6
Hanketiivistys.....	9
Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat	12
Hanketoimintojen suhde emo-organisaatioihin	14
Kuntaosahankkeiden lyhyet kuvaukset.....	14
Sosiaalisen kuntoutuksen sekä hanketyöskentelyn lähtökohdat.....	17
Sosiaalisen kuntoutuksen lakisääteinen määritelmä ja sisällöt	17
Palveluun ohjautuminen	17
Matalat kynnykset ja jalkautuvat sekä kotiinvietävät palvelut.....	18
Palveluiden sisältö	20
Sosiaalisen kuntoutuksen toteuttajien osaamistarpeet	22
Sosiaalisen kuntoutuksen johtamisen osaamistarpeet.....	24
Yhteiskehittäminen – kokemustietoa ja uudenlaista yhteistoimijuutta	26
Kokemustieto mukaan!.....	26
Asiakkaat kehittäjäkumppaneina; kehittyvät roolit ja muuttuvat asemat.....	27
Osallisuutta mahdollistavat rakenteet ja organisaatiokulttuurin muutos.....	28
Sosiaalinen kuntoutus voimavaraistavana, pedagogisena toimintana	31
Syrjäytyminen prosessina	31
Osallisuuden yhteys oikeuksiin ja hyvinvointiin	32
Sosiaalinen kuntoutus kasvun tukena	34
Voimavarat ja toivo toiminnan lähtökohtina	34
SOSKU-hankkeessa sovelletut työskentelytavat.....	38
Yksilötyöskentely	38
Ryhmätoiminta.....	39
Luontolähtöiset menetelmät.....	40
Luova toiminta sosiaalisessa kuntoutuksessa	40
Terveyttä ja hyvinvointia lisäävät menetelmät	43
Sosiaalisen toimintakyvyn kulmakivet ja niiden vahvistaminen.....	45
Sosiaaliset taidot	45
Arkitaidot.....	46
Yhteisötaidot.....	48
Juurtumista edistävät ja estävät tekijät.....	50
Sosiaalinen kuntoutus yhteisöissä ja yhteiskunnassa	52
Sosiaalinen kuntoutus verkosto- ja yhteistyönä.....	53
Monipalveluasiakkaat ja monialaisten yhteistyöverkostojen johtaminen.....	55
Esimerkkinä ruotsalainen kuntoutumisen ja työllistymisen tukemisen yhteistoimintamalli	56
Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskunnalliset vaikutukset.....	58
Palvelurakenteet muutoksessa.....	61
Kuntoutuksen uudistamiskomitean ehdotukset.....	61
Komitean sosiaalista kuntoutusta koskevat ehdotukset	62
Vaikeassa asemassa olevien sosiaalinen kuntoutus	63
Sote- ja maakuntauudistukseen valmistautuminen	64
Yhteenveto	66
Sosiaalisen kuntoutuksen laatukriteerit	70
Lähteet.....	73

Hanketiivistys

Sosiaalisen kuntoutuksen valtakunnallisen kehittämishankkeen (SOSKU) ylätavoitteena oli selkeyttää ja yhtenäistää sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvää ymmärrystä sekä valtakunnallista toimeenpanoa. Hankkeen konkreettisina tavoitteina oli työelämän ulkopuolella ja heikoimmassa työmarkkina-asemassa olevien työ- ja toimintakyvyn parantaminen sekä asiakkaiden sosiaalisen osallisuuden tukeminen. Hankkeessa edistettiin yleisiä tasa-arvopyrkimyksiä kansalaisten välillä pyrittäessä vaikuttamaan erityisesti heikoimmassa asemassa olevien ryhmien asemaan lisäämällä osallisuuden ja osallistumisen mahdollisuuksia niin yksilö kuin yhteiskunnankin tasolla.

Kehittämishanke toteutettiin vuosina 2015 - 2018 ja sitä koordinoi Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Osatoteuttajia olivat Diakonia-ammattikorkeakoulu (Diak), Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymä FSHKY, Jyväskylän kaupunki, Järvenpään kaupunki, Kuntoutussäätiö, Laukaan kunta, Metropolia Ammattikorkeakoulu, Etelä-Savon sosiaali- ja terveystalouden kuntayhtymä Essote (aiemmin Mikkelin kaupunki), Rovaniemen kaupunki, Seinäjoen kaupunki ja Vantaan kaupunki. Hanketta rahoittivat Euroopan sosiaalirahasto (ESR) ja osatoteuttajat. Hankkeen kehittämistavoitteet olivat:

- Uusien, vaikuttavien ja asiakaslähtöisten toimintamallien ja työotteiden kehittäminen sekä asiakkaiden osallisuuden varmistaminen
- Sosiaalisen kuntoutuksen laadun ja arvioinnin kehittäminen sekä tutkimus
- Sosiaalisen kuntoutuksen osaamisen vahvistaminen
- Valtakunnallinen verkostoyhteistyö
- Sosiaalisen kuntoutuksen lainsäädäntötyön tukeminen.

Uusia sosiaalisen kuntoutuksen työtapoja kehitettiin osana kuntien/kuntayhtymien sosiaali- ja terveystalouden asiakastyötä. Yhteiskehittäminen, ja erityisesti asiakkaiden mukaan ottaminen itse kehittämistyöhön, oli hankkeen toimintoja läpileikkaavana periaatteena. Tavoitteena oli toisin sanoen sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden vaikutusmahdollisuuksien sekä osallisuuden lisääminen palveluiden suunnittelu-, toteutus- sekä arviointivaiheissa.

Kehittämistyössä korostuivat moniammatillinen, asiakaslähtöinen yhteistyö sekä kumppanuus, joiden toteuttamiseksi luotiin uusia toimintatapoja sekä rakenteita. Kuntoutumista edistäviä palveluita sovitettiin yhteen sektorirajoja ylittäen ja asiakasprosesseja yhdessä kehittäen. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaita sekä kuntien ammatillaisia osallistettiin työskentelyyn muun muassa ammatillais - kokemusasiantuntija-työparitoiminnan, kehittäjäasiakastoiminnan sekä asiakasraatien avulla.

Kuntaosahankkeiden konkreettista kehittämistyötä sekä sosiaalisen kuntoutuksen osaamisen, laadun ja arvioinnin kehittämistä tuettiin tutkimus- ja koulutustoimin. Diakonia-ammattikorkeakoulun (Diak) osahankkeessa suunniteltiin ja toteutettiin sosiaalisen kuntoutuksen koulutuskokonaisuus sosiaalisen kuntoutuksen ammatillisille. Koulutuskokonaisuus toteutettiin kaksi kertaa vuosina 2016 ja 2017. Koulutuskokonaisuuden suunnittelussa otettiin huomioon havaittuja aukkopaiikkoja sosiaalisen kuntoutuksen osaamisessa. Sosiaalisen kuntoutuksen oppimateriaaliksi tuotettiin artikkelikirja sekä kolme videota. Koulutuksellisen sisällön lisäksi Diak järjesti sosiaalisen kuntoutuksen kansallisen teematyön seminaarisarjan, jossa käsiteltiin sosiaalista kuntoutusta eri näkökulmista. Diak tuki myös koko hankkeen toteutusta osallistamalla SOSKU-hankkeen tuki- ja projektiryhmien toimintaan sekä SOSKU-osahankkeiden tilaisuuksiin pyydettyinä.

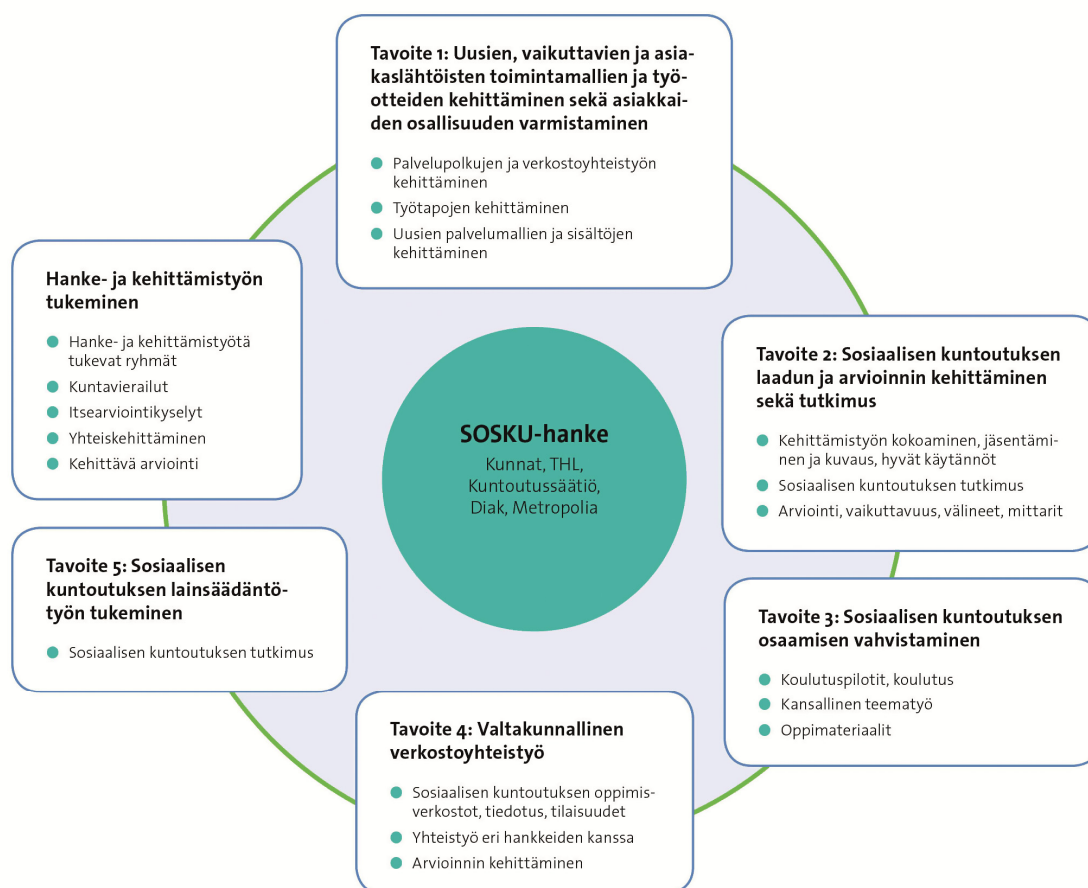
Kuntoutussäätiön osahanke tuki ja edisti kuntien SOSKU-osahankkeissa tehtävää sosiaalisen kuntoutuksen kehittämistyötä. Se toimi kehittämisprosessien käynnistämisen, ylläpitämisen sekä suuntaamisen peilinä ja fasilitaattorina. Kuntoutussäätiön osahanke: 1) tuki ja edisti kuntien SOSKU-osahankkeiden toteuttamaa

sosiaalisen kuntoutuksen kehittämistä ottaen lähtökohdaksi paikalliset ja asiakasryhmäkohtaiset tarpeet, voimavarat ja palveluprosessit, 2) käynnisti ja tuki asiakkaiden sekä muiden toimijoiden osallistumiseen perustuvaa palveluiden yhteiskehittämistä, 3) kokosi, kuvasi, jäseni ja analysoi kuntien SOSKU-osahankkeiden kehittämistyötä ja sen tuloksia siten, että sen pohjalta oli mahdollista tukea sekä hankkeita että lainsäädäntötyötä ja päätöksentekoa, 4) loi yhteistyössä hankkeiden kanssa sosiaalisen kuntoutuksen laatukriteereitä (esimerkiksi asiakkaan toimintakyvyn arvioimisen välineitä), 5) tarjosi keinoja ja malleja, jotka toimivat asiakastyön pohjana sekä palvelivat asiakkaan omien tavoitteiden hahmottumista, voimaantumista ja asiakaslähtöisyyden toteutumista ja 6) toteutti kehittävästä arviointia ja tutkimusta, jonka tulokset tukivat sosiaalisen kuntoutuksen kehittämistä sekä välittömästi (SOSKU-osahankkeissa ja hankekunnissa) että yleisemmin.

Metropolia Ammattikorkeakoulun osahankkeen *Elämäni sävelet*-tutkimuksessa tavoitteena oli lisätä ymmärrystä luovuuden merkityksestä ja luovan ryhmätoiminnan käyttämisestä sosiaalisessa kuntoutuksessa. Toimintatutkimuksen lähestymistavalla hankittiin tietoa siitä, miten luovan ryhmätoiminnan avulla voidaan edistää kaikkien osallisuutta. Tutkimuksessa tunnistettiin luovan prosessin vaiheita ja keskeisiä elementtejä sekä luotiin niiden pohjalta luovan ryhmätoiminnan mekanismeja havainnollistava toimintamalli (Huhtinen-Hildén & Isola, tulossa 2018). Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden sekä työntekijöiden kokemuksia luovuudesta tutkittiin fenomenologisella tutkimusotteella. Näiden osalta tutkimustulokset valmistuvat vuoden 2018 aikana.

Terveyden ja hyvinvoinnin (THL) osahanke toimi SOSKU-hankkeen koordinaattorina vastaten hankkeen hallinnoinnista ja kokonaishankkeen tuloksista. THL:n vastuulla oli myös kuntaosahankkeissa toteutuvan kehittämistyön konkreettisen etenemisen ja tulosten kokoaminen, jäsentäminen ja kuvaaminen. Yhteistyössä Kuntoutussäätiön ja Diakonia-ammattikorkeakoulun kanssa THL analysoi kuntaosahankkeiden sosiaalisen kuntoutuksen kehittämistyön tuloksia kuntouttavan työotteen ja asiakkaiden osallisuutta eri asetelmissa tukevien toimintamallien yhteisen ytimen kiteyttämiseksi. Alkuvuodesta 2016 THL toteutti valtakunnallisen kyselytutkimuksen sosiaalihuoltolain (1301/2014) vastaanotosta kunnissa sekä kuntien valmiudesta uuden sosiaalisen kuntoutuksen palvelun toteutukseen (Puromäki & al., 2016). Kyselyllä kartoitettiin myös sitä, miten sosiaalihuoltolain mukainen sosiaalinen kuntoutus käsitteenä ja palveluna kunnissa konkretisoi palvelun kohderyhmien, tavoitteiden ja sisältöjen osalta. Sosiaalisen kuntoutuksen käsitteen määrittely sekä sisällön analyysi olivat välttämättömiä yhteisen näkemyksen rakentamiseksi niin osahankkeiden kesken, kuin laajemminkin sekä sosiaalisen kuntoutuksen paikkaa palvelujärjestelmässä paikannettaessa. Tutkimustyön ensisijaisena tavoitteena oli tukea osahankkeiden käytännön työtä seuraamalla ja arvioimalla toteutettua toimintaa.

Kehittämishanke tuki myös uuden lainsäädännön toimeenpanoa sekä käynnissä olevaa lainsäädäntötyötä. Hankkeen koulutus- ja tutkimustyön kautta tuotettiin kuntien käyttöön tietoa sosiaalisen kuntoutuksen toteutumisesta sekä siihen liittyvistä mahdollisuuksista ja haasteista. Hanketyön tuloksena kehitettyjä uusia sosiaalisen kuntoutuksen menetelmiä on vakiinnutettu osaksi osahankekuntien palveluverkkoa, jolloin kunnat/kuntayhtymät ovat kyenneet paremmin vastaamaan sosiaalihuoltolain määrittelemään velvoitteeseen sosiaalisen kuntoutuksen järjestämisestä.

Kuva 1. SOSKU-hankekokonaisuuden tavoitteet, toteutus sekä tarjottu hanke- ja kehittämistyön tuki

SOSKU-hankkeessa pilotoitiin Työterveyslaitoksen Solmu-ESR-hankkeessa asiakkaiden tilanteen kartoittamiseen, työ- ja toimintakyvyn arviointiin sekä mahdollisten muutostavoitteiden asettamiseen kehitettyä Kykyviisaria. Kykyviisari on käytössä ESR:n toimintalinja 5:n kehittämishankkeissa ja SOSKU-hanke on ollut mukana sen pilotoinnissa ja kehittämistyössä. Kykyviisarin avulla on mahdollista arvioida asiakkaiden työ- ja toimintakykyä sekä muutostarpeita. Sitä voi käyttää myös asiakastyössä ohjaavana ja keskusteluja avaavana työkaluna, esimerkiksi osana motivoivaa työtettä. Motivointi on keskeinen lähestymistapa myös sosiaalisen kuntoutuksen palvelutarpeen arvioinnissa ja kuntoutumisen ohjaamisessa. Lähtökohtana on asiakkaan muutosvalmiuden tunnistaminen, jota ilman tarpeisiin vastaaminen jää helposti työntekijälähtöiseksi toiminnaksi, eikä asiakkaan oma toiminta itsensä hyväksi välttämättä toteudu. Kykyviisarin osaluokkia ovat yleinen hyvinvointi, osallisuus, mielen hyvinvointi, arjen sujuminen, taidot, fyysinen toimintakyky sekä työ ja tulevaisuus.

SOSKU-hankkeessa käyttöön otettiin myös muita, voimavaruusautuneita välineitä asiakkaiden tilanteen ja palvelutarpeen sekä palveluiden ja toiminnan arviointiin. SOSKU-hankkeessa on pyritty uudistamaan mittauskäytäntöjä asiakkaiden kompetensseja tukeviksi sekä osallistamaan asiakkaita arviointivälineiden kehittämistyöhön, jotta ne paremmin vastaisivat heidän kokemustaan omasta (sosiaalisesta) toimintakyvystä ja kuntoutumisesta. Arvioinnin ja mittaamisen on annettava asiakkaalle itselleen uutta näkökulmaa omaan tilanteeseensa, jolloin olennaiseksi muodostuu olemassa olevien voimavarojen esiin nostaminen ja niiden hahmottaminen työskentelyn lähtökohdaksi.

SOSKU-hankkeessa valmisteltiin Kykyviisarin rinnalle ns. SOSKU-Tutka asiakastyön välineeksi Kuntoutussäätiön ja Diakonia-ammattikorkeakoulun yhteistyönä. SOSKU-Tutkan kehittämisessä hyödynnettiin työhallinnon Tutka-työvälinettä, ja sitä pilotoitiin osassa SOSKU-osahankkeita. SOSKU-Tutka palvelee asiakkaan omaa tilanteen hahmotusta ja muutosvalmiuden syntymistä, ei niinkään ammattilaisen tai järjestelmän tietotarpeita. SOSKU-Tutkan kysymykset on ryhmitelty siten, että ne jäsentyvät seuraavien, neljän teeman pohjalta:

- 1) Tavoitteellisuus, pystyvyyskäsitteet ja toiveikkuus / voimavarat
- 2) Taloudelliset, psykofyysiset ja toiminnalliset reunaehdot / kuntoutumisvalmius ja sen edellytyksiä
- 3) Sosiaalinen tuki ja osallisuus / voimavarat sekä
- 4) Jokin muu tärkeä, voimia antava asia.

Etelä-Savon sosiaali- ja terveystalveluiden kuntayhtymän (Essote) SOSKU-osahankkeessa pilotoitiin Mun elämä-mittaria. Sitä hyödynnettiin *Kuhan selviit, arki on draamaa* -osahankkeen teatteriryhmän yksittäisten nuorten toimintakyvyn arvioimisen tukena. Mittaukset tehtiin alku- ja loppuvaiheessa ryhmää tai silloin, kun nuori jäi suunnitellusti ryhmästä kesken pois. Projektityöntekijät kokivat Mun elämä -mittarin toimivaksi toimintakyvyn eri ulottuvuuksien arviointivälineeksi, ja se toimi myös hyvänä keskustelun pohjana nuorten kanssa, joskin osa nuorista koki mittarin kysymyspatteriston melko raskaaksi. Nuorilla oli myös mahdollisuus antaa palautetta ja vaikuttaa mittarin kehittämiseksi edelleen.

Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat

SOSKU-hankkeen pääasiallisena kohderyhmänä oli työmarkkinoiden ulkopuolella oleva aikuisväestö, poikkeuksena Rovaniemen ja Essoten (aiemmin Mikkelin kaupungin) osahankkeet, joissa työskentely kohdentui nuoriin. Keskeistä asiakkaille oli laaja-alaisen ja kokonaisvaltaisen tuen ja ohjauksen tarve. Asiakkaina osahankkeissa oli myös sosiaali- ja terveystalveluiden ulkopuolelle jääneitä tai niiden väliin pudonneita henkilöitä, joita ei aiemmin ollut tavoitettu, tai jotka eivät aiemmin olleet kiinnittyneet palveluihin. Osahankkeet arvioivat sosiaalisen kuntoutuksen potentiaalisia asiakkaita olevan paljon, ja suuren osan heistä olevan nimenomaan sosiaalityön sekä muiden palvelujen tavoittamattomissa. Potentiaalisia asiakkaita voi olla muun muassa koulutuksen ja työelämän ulkopuolella olevien nuorten sekä työkyvyttömyyseläkkeellä olevien ja sairauspäivärahaa saavien henkilöiden joukossa.

Asiakkaiden toimintakyky saattoi olla sosiaaliseen kuntoutukseen tullessa hyvin alhainen ja kuntoutumisen edetessäkin edelleen hauras. Tarvetta heillä oli monille yhtäaikaistille sosiaali- ja terveydenhuollon palveluille. Asiakkaina saattoivat olla varsinaisen asiakkaan lisäksi myös heidän perheensä ja läheisensä, koska koko perheen tukeminen auttaa kokonaisvaltaisesti asiakkaan kuntoutumista. Lähipiirillä voi etenkin yksin elävien ihmisten kohdalla olla suuri merkitys sosiaalisen toimintakyvyn ylläpitämisessä.

Useilla palveluun osallistuneista ei ollut mahdollisuuksia päästä ammatilliseen kuntoutukseen, minkä lisäksi heidän valmiutensa kuntouttavaan työtoimintaan osallistumiseksi oli arvioitu heikoiksi. Sosiaalisesta kuntoutuksesta onkin hyötyä asiakkaille, jotka tarvitsevat samanaikaisesti monenlaista myös muuhun kuntoutukseen läheisesti liittyvää tukea. Sosiaalista suoriutumista voidaan näissä tilanteissa tukea sosiaalityöhön ja sosiaalipalveluihin liittyvin keinoin. Palvelujen järjestämistä vastuussa oleva viranomainen on vastuussa toimivasta palveluohjauksesta ja palveluiden yhteen sovittamisesta asiakaskohtaisiksi jatkumoiksi.

ESR Henkilö -järjestelmään tallennettujen tietojen mukaan SOSKU-hankkeen toimintoihin oli alkuvuoteen 2018 mennessä osallistunut yhteensä 476 henkilöä. On kuitenkin huomioitava, että ko. luvussa ovat mukana myös Diakonia-ammattikorkeakoulun koulutuskokonaisuuteen osallistuneet henkilöt. Yli puolet (59 prosenttia) palveluun osallistuneista kuului ikäryhmään 30-53-vuotiaat ja yli 54-vuotiaidenkin osuus oli 11 prosenttia. Nuoremmista ikäryhmistä alle 25-vuotiaita oli toiminnoissa mukana 16 prosenttia, ja 25-29-vuotiaita 14 prosenttia.

Alle 30-vuotiaiden ryhmässä toimintoihin osallistuneiden sukupuolijakauma oli tasainen, mutta yli 30-vuotiaiden ryhmässä naisia oli osallistujista kaksi kolmasosaa. Naisten osuutta tässä ikäryhmässä nostivat Diakonia-ammattikorkeakoulun koulutuskokonaisuuteen osallistuneet. Nämä koulutukseen osallistuneet nostivat myös työssäkäyvien osuutta hankkeen toimintoihin osallistuneista. Yli kahdella kolmasosalla SOSKU-hankkeen toimintoihin osallistuneista oli suoritettuna perusasteen tutkinto (34 prosenttia) tai keskiasteen tutkinto (41 prosenttia). Diakonia-ammattikorkeakoulun koulutukseen osallistuneet nostivat myös korkea-asteen koulutuksen omaavien määrää.

Taulukko 1. SOSKU-hankeeseen osallistuneet asiakkaat

Ikä	Yht	Naisia	Miehiä	%
Alle 25 v	76	36	40	16,0
25-29 v	67	34	33	14,1
30-53 v	280	188	92	58,8
Yli 54 v	53	35	18	11,1
Yht	476	293	183	100,0
Koulutusaste	Yht	Naisia	Miehiä	%
Alempi perusaste	38	22	16	9,7
Ylempi perusaste	96	48	48	24,4
Keskiaste	128	68	60	32,6
Keskiaste, erikoisammattitutkinnot	33	18	15	8,4
Alin korkea-aste	7	6	1	1,8
Alempi korkeakouluaste	59	52	7	15,0
Ylempi korkeakouluaste	30	24	6	7,6
Tutkijakoulutusaste	2	1	1	0,5
Koulutusaste tuntematon	0	0	0	0,0
Yht	393	239	154	100,0

Sosiaalisen kuntoutuksen tulee toimintana tai palveluna määrittä asiakkaan tarpeista ja voimavaroista käsin. Siksi esimerkiksi tiukkojen aikarajojen asettaminen palvelun päättämiseksi on vaikeaa, eikä sellainen useinkaan täytä asiakaslähtöisyyden vaatetta. Palvelun päättyminen ei välttämättä hahmotu selvärajaisesti, ja asiakkaiden siirtyessä muiden palveluiden piiriin, voi heillä usein säilyä myös sosiaalisen kuntoutuksen tarve. Etelä-Savon sosiaali- ja terveystyöryhmän (Essote) palveluista poisohjautumisen esimerkki kuvaa tilannetta osahankkeissa laajemminkin.

1. Ohjautuminen muun tuen piiriin

- Muut löydetty verkostot tai tukitoimet (esimerkiksi HackLab-tila Mikkeliissä, nuorisopalvelut, päihdekuntoutus, mielenterveyspalvelut)
- Harrastusryhmät tai muut ryhmät

2. Ohjautuminen ammatilliseen koulutukseen tai muuhun koulutukseen, työtoimintaan tai työkokeiluun

- Mikkelin kaupungin työpajat/Mikkelin toimintakeskus
- Kuntouttava työtoiminta
- Työkokeilu
- Koulutuksen/oppimisen tukimuodot (esim. Monni-hanke, nettiperuskoulu/-lukio)

3. Jatkaa yksilötyössä ja/tai *Arki on draamaa* -toiminnassa tukitoimena tai kuntouttavan työtoiminnan sopimuksella tai muuten; vertaisohjaamisen mahdollisuudet, uusien roolien kokeileminen, Ohjaamon nuorten ohjausryhmään ohjautuminen

Hanketoimintojen suhde emo-organisaatioihin

SOSKU-hankkeen eri osahankkeiden hankesuunnitelmissa paikalliset tarpeet, tavoitteet ja kohderyhmät vaihtelivat suuresti, mikä heijastui myös suoraan siihen, miten osahankkeet asemoituivat kuntansa tai seutunsa organisaatioihin. Viisi osahankkeista toimi suoraan sosiaalihuollon organisaation sisällä, jotkut niistä kiinteänä osana aikuissosiaalityötä tai sen sisällä olevaa sosiaalisen kuntoutuksen yksikköä. Yksi osahankkeista toimi osana nuorten monialaista Ohjaamo-palvelua, yksi osana kaupungin työllisyyspalveluja ja yksi koulutus- ja sivistystoimen toimialalla. Osahankkeiden organisatorinen sijainti vaikutti olennaisella tavalla erityisesti niiden käynnistysvaiheen yhteistyöverkostoihin.

Osahankkeiden suhde aikuissosiaalityöhön oli hanketyöskentelyn aloitusvaiheen kriittisimpiä kysymyksiä. Sosiaalinen kuntoutus on yksi sosiaalihuoltolain mukaisista palveluista, jolloin SOSKU-hankkeen keskeisimpänä tavoitteena oli kehittää sellaisia sosiaalisen kuntoutuksen menetelmiä ja toimintamalleja, jotka juurtuisivat osaksi uudistuvan aikuissosiaalityön toimintaa ja menetelmiä. Aikuissosiaalityö on vuoden 2017 alusta alkaen ollut voimakkaassa muutoksessa perustoimeentulotuen siirryttyä Kelaan. Tätä ennen useimmissa kunnissa toimeentulotuen käytännöt ovat pitkälti ohjanneet aikuissosiaalityön sisältöjä ja toteutusta. Uudessa tilanteessa asiakkaiden osallisuuden ja elämänhallinnan edistämiseen keskittyvälle työlle onkin sekä tilausta että mahdollisuus. Sosiaalityön tulee sosiaalihuoltolain (1301/2014) mukaisesti olla asiakkaiden tarpeisiin vastaavaa työtä, jossa sosiaalisen kuntoutuksen työorientaatiota on mahdollista soveltaa hyvin monipuolisesti.

SOSKU-hankkeen käynnistämävaiheessa osahankkeiden suhde aikuissosiaalityöhön vaihteli kuitenkin suuresti. Parhaimmillaan hanketyö käynnistettiin aikuissosiaalityön yksikön sisällä, osana sen omaa kehittämistyötä, jolloin kaikki työntekijät osallistuivat hankkeessa tehtyyn kehittämistyöhön. Tämä lähtöasetelma takasi sen, että kokeilujen ja kehittämistyön tuloksia voitiin viedä nopeasti osaksi päivittäistä asiakastyötä, millä on erityistä merkitystä toimintamallien juurtumisen näkökulmasta.

Kuntaosahankkeiden lyhyet kuvaukset

Essoten (Mikkelin kaupungin) SOSKU-osahankkeessa, eli *Kuhan selviit, arki on draamaa* -hankkeessa, kohderyhmänä olivat nuoret, joilla ei ole peruskoulun päättötodistusta tai sen suorittaminen on ollut vakavasti uhattuna. Kohderyhmään kuuluivat myös nuoret, joilla ei ollut peruskoulun jälkeistä jatkokoulutuspaikkaa, jotka eivät aloittaneet heille osoitetussa opiskelupaikassa tai jotka keskeyttivät opinnot alkuvaiheessa. Hankkeen tavoitteena oli tukea nuorta kasvamaan tasavertaiseksi kansalaiseksi ja integroitumaan yhteiskuntaan kykyjään vastaavalla tavalla. Konkreettisina tavoitteina oli opetella arkielämän ja ryhmätoiminnan taitoja sekä harjoitella koulutukseen tai työhön tarvittavia asioita ja kasvaa toimintakykyiseksi yhteiskunnan jäseneksi.

Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymän (FSHKY) osahankkeen kohderyhmänä olivat kuntalaiset, jotka tarvitsevat elämäntilanteessaan runsaasti monia yhtäaikaista sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja. Heitä ovat esimerkiksi mielenterveys- ja päihdepalvelujen käyttäjät, joilla on elämänhallinnassa kuntoutuksen tarvetta sekä henkilöt, joille ei ole soveltuvia palveluja tarjolla. Osahankkeessa sosiaalista kuntoutusta toteutettiin matalalla kynnyksellä ja asiakkaiden toiveiden mukaan. Asiakastyössä tärkeäksi nähtiin jalkautuminen, eli asiakkaiden tapaaminen heidän omissa toimintaympäristöissään, arjessa ja kotona. Asiakkaita myös ohjattiin ja vietiin muiden palvelujen piiriin sekä opastettiin ja rohkaistiin käyttämään niitä.

Jyväskylän SOSKU-osahankkeessa vahvistettiin ja kehitettiin sosiaalisen kuntoutuksen osaamista, yhteistyötä ja vaikuttavuutta aikuissosiaalityön palveluissa. Tavoitteena oli palveluja tarvitsevien työelämävalmiuksien, sosiaalisen toimintakyvyn, osallisuuden ja hyvinvoinnin kokemusten parantuminen asiakkuuden aikana – hankkeen toiminnan vaikutuksesta. Osahankkeessa luotiin ja vahvistettiin asiakkaiden kuulemis-, osallistumis- ja vaikuttamiskanavia ja tuettiin uusia tapoja osallistua palveluiden kehittämiseen. Yhteiskehittäminen oli osahankkeen kehittämistyön perusta, ja jo hankkeen käynnistysvaiheessa kehittäjäasiakkaita rekrytoitiin monikanavaisesti mukaan yhteiskehittämissryhmään.

Jyväskylän SOSKU-osahankkeen kehittämistyötä jäsentäneet teemaryhmät syntyivät asiakkaiden ja ammattilaisten kehittämistarpeiden pohjalta ensimmäisessä yhteiskehittämistilaisuudessa. Näissä yhteiskehittämissryhmissä tapaamisten taustaorientaationa oli avoin dialoginen vuorovaikutus, mikä mahdollisti myös yhteiskehittämisestä jatkuvan, uudelleen muotoutuvan prosessin. Toiminnan tuloksena sosiaaliseen kuntoutukseen luotiin uudenlaisia osallisuutta tukevia menetelmiä, toimintoja sekä toimintamalleja. Koko aikuissosiaalityön henkilöstö toimi osahankkeessa kehittäjinä yhdessä asiakkaiden, hanketyöntekijöiden ja laajan yhteistyöverkoston kanssa, mikä edesauttoi asiakaslähtöisen yhteiskehittämismallin juurtumista myös pysyväksi toiminnaksi. Yhteiskehittämisen linkittyessä osahankkeessa suoraan rakenteelliseen ja yhteisölliseen sosiaalityöhön on sen havaittu voimaannuttavan, opettavan ja innostavan paitsi asiakkaita, myös ammattilaisia sekä kehittämistyöhön osallistuneita muita verkostotoimijoita.

Järvenpään SOSKU-osahankkeessa keskityttiin palvelujen ja palveluprosessien kehittämiseen erityisesti asiakasprosessin näkökulmasta. Osahankkeen tavoitteena oli luoda polkuja Järvenpään kaupungin sosiaalisen kuntoutuksen yksikön ja muiden sosiaalista kuntoutusta tarjoavien tahojen välille, jotta sosiaalinen kuntoutus hahmottuu kokonaisuuden ja asiakkaan kuntoutumisen, ei pelkästään palvelujen näkökulmasta. Osahankkeessa kehitettiin yhteistyötä aikuissosiaalityön, mielenterveys- ja päihdepalvelujen, kokemusasiantuntijoiden sekä kolmannen sektorin välillä. Järvenpäässä sosiaalinen kuntoutus on perustunut yksilöllisesti suunniteltuun päiväaikaiseen toimintaan, jolla on pyritty edistämään ja ylläpitämään asiakkaiden arjenhallintaa ja hyvää elämänlaatua. Sosiaaliseen kuntoutukseen on sisällytetty työsalitoimintaa mielenterveyskuntoutujille, tuettua työtoimintaa mielenterveyskuntoutujille ja vammaisille, tuettua asumista mielenterveys- ja päihdekuntoutujille, ryhmämuotoista kuntouttavaa työtoimintaa pitkäaikaistyöttömille sekä työ- ja päivätoimintaa kehitysvammaisille. Yhteiskehittäminen on ollut osahankkeen toimintoja läpäisevä periaate.

Laukaan SOSKU-osahankkeessa kehitettiin erityisesti yksilöllistä, asiakaslähtöistä sosiaalista kuntoutusta sekä kokeiltiin yhdessä muiden paikallisten toimijoiden kanssa ryhmämuotoisia toimintamalleja kuten liikunta- ja ravinto-ohjausta, sosiaalipedagogista hevostoimintaa, toimintaa maatilalla, taideperustaisia menetelmiä, mies- ja naisryhmiä sekä asiakasraatia. Osahanke oli kunnan sosiaalityön hallinnoima, ja tärkeimpiä yhteistyökumppaneita olivat muun muassa työllisyyden palveluohjaus ja työpajat, TE-keskus, Seututerveyskeskuksessa lääkärin, terveydenhoitajan, päihdehoitajan ja psykologin, Keski-Suomen keskussairaalan Laukaan psykiatrian poliklinikka sekä erilaiset järjestöt ja yrittäjät. Asiakkaina oli henkilöitä, jotka kaipaavat tukea asioidensa hoitoon, voimavarojensa etsimiseen ja uuden suunnan löytämiseen elämäänsä.

Rovaniemen SOSKU-osahankkeessa korostuivat ennaltaehkäisevän ja varhaisen puuttumisen näkökulmat. Hankkeessa kehitettiin yhdessä nuorten kanssa nuorten näköinen, asiakaslähtöinen ja rajapinnat ylittävä sosiaalisen vahvistamisen tuen malli. Kohderyhmänä olivat 13–17-vuotiaat, perusopetuksen yläluokilla olevat oppilaat, ja tavoitteena oli ehkäistä nuorten syrjäytymistä. Hankkeen keskiössä oli asiakaslähtöinen palvelumuotoilu, jota toteutettiin muun muassa nuorten kuulemisella ja yhteisöllisellä toiminnalla kouluympäristössä. Meän huone -tila tarjosi matalan kynnyksen yhteisöllistä oppilashuoltoa, minkä lisäksi osahankkeessa kehitettiin myös Hyvinvoinnin vuosikello. Hyvinvoinnin vuosikello on työväline yhteisöllisen oppilashuollon suunnitteluun, järjestämiseen ja seurantaan. Hallinnollisesti Rovaniemen osahanke sijoittui koulutuspalveluihin ja se toteutettiin yhdessä perusturvapalveluiden kanssa. Hankkeen toiminta painottui vahvasti nuorisotyöhön kirjatus sosiaalisen vahvistamisen toimintaan. Tavoitteena oli rakentaa koulumaailmaan ja nuorisotyöhön sekä niiden yhteistyöverkoston sellaisia toimintamalleja ja työtapoja, joiden avulla

la voidaan ennaltaehkäistä syrjäytymistä ja reagoida mahdollisimman varhain ja matalalla kynnyksellä nuorten itsensä ilmaisemiin huoliin.

Seinäjoen SOSKU-osahankkeen tavoitteena oli selkeyttää Seinäjoen kaupungin sosiaalisen kuntoutuksen toimintakenttää ja sen tarjoamia palvelumahdollisuuksia. Hanke kehitti kuntouttavan työtoiminnan toimintamallia yhteistyössä kuntouttavan työtoiminnan kehittämistyöryhmän kanssa. Työtoiminta on Seinäjoella jaettu kahtia; työelämäosallisuutta edistävään ja osallisuutta edistävään työtoimintaan, joista SOSKU-osahanke keskittyi kehittämään jälkimmäisen sisältöjä. Kehittämistyön lähtökohtana olivat voimavara- ja ratkaisukeskeinen työorientaatio sekä asiakaslähtöisyys ja asiakastahtisuus. Työskentelyn tarkoituksena oli erityisesti asiakkaan toimintakyvyn ja arjenhallinnan vahvistaminen. Hankkeessa luotiin myös Seinäjoen kaupungin alueen osallisuutta ja työllisyyttä edistävien toimijoiden palvelukartta.

Vantaan SOSKU-osahanke sijoittui kaupungin työllisyyspalveluiden alle ja asiakkaat osallistuivat toimintaan kuntouttavana työtoimintana. Kohderyhmänä olivat vahvemman tuen tarpeessa olevat pitkäaikaistyöttömät. Osahanke järjesti vertaistuellista sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoimintaa, ja palvelu rakentui ensimmäiseksi askelmaksi työllistymisen polulla asiakkaille, joilla ei vielä arvioitu olevan edellytyksiä osallistua esimerkiksi kaupungin työpajoihin tai integroituun työtoimintaan. Hankkeessa pilotoitiin sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoiminnan sisältöä toiminnallisten ja osallistavien mallien kautta. Palvelumallissa asiakkailla oli mahdollisuus palveluohjaajan yksilölliseen tukeen jakson aikana.

Sosiaalisen kuntoutuksen sekä hanke-työskentelyn lähtökohdat

Sosiaalisen kuntoutuksen lakisääteinen määritelmä ja sisällöt

Sosiaalinen kuntoutus sai lain mukaisen määritelmän huhtikuussa 2015, kun sosiaalihuoltolakiin (1301/2014) kirjattiin sosiaalinen kuntoutus yhdeksi sosiaalipalvelun muodoksi. Sosiaalipalveluja järjestetään kansalaisten tueksi jokapäiväisestä elämästä selviytymiseen, johon katsotaan kuuluvaksi päivittäin tai säännöllisesti toistuvia tavanomaisia toimia, kuten itsestään huolehtiminen, kotona suoriutuminen, liikkuminen, koulutus, työ, kommunikointi, sosiaaliset vuorovaikutussuhteet ja yhteisöllisyys sekä koulunkäynti, oppiminen ja tiedon soveltaminen. Tarvetta vastaavan tuen tulee perustua henkilön omien kykyjen ja voimavarojen tunnistamiseen ja mahdollistaa henkilön mahdollisimman itsenäinen ja omaehtoinen toiminta. (mt.)

Sosiaalisen kuntoutuksen kriteerit ja pyrkimykset sekä sen paikka palvelujärjestelmän kokonaisuudessa määrittelevät monia sosiaaliseen kuntoutukseen vaikuttavia tekijöitä asiakkuuden alkamisen ajankohdasta yhteistyön rakenteisiin (Määttä, 2018 tulossa). Sosiaalityön viimesijaisuus suhteessa muihin palveluihin kertoo siitä, että asiakkaaksi päätyneillä on yleensä takanaan kasautuneita haasteita, kuten erilaisia työllistymisen esteitä, pitkäaikaistyöttömyyttä ja toimeentulon hankintaan liittyviä vaikeuksia. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakas voi esimerkiksi olla pitkäaikaistyötön, jolla työttömyyden ja toimeentulovaikeuksien lisäksi voi olla mielenterveys- tai päihdepalveluiden tarvetta. (mt.)

Käytännössä sosiaalisen kuntoutuksen toimeenpano, sisältö ja kohteet määräytyvät kunnissa, joiden tehtäväksi sosiaalinen kuntoutus sosiaalihuoltolain mukaan määrittyy. Sosiaalinen kuntoutus voi kunnissa muodostua palvelujärjestelmää läpileikkaavaksi periaatteeksi tai erilliseksi palvelusaarekkeeksi. Sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitetaan kuitenkin *sosiaalityön* ja *sosiaaliohjauksen* keinoin annettavaa tehostettua yksilöllisen ja toiminnallisen tuen yhdistävää palvelua, jota järjestettäessä tulee huomioida esimerkiksi pitkään jatkuneen työttömyyden seuraukset, hahmotus- ja oppimishäiriöt, vammaisuudesta sekä mielenterveys- ja käyttäytymishäiriöistä johtuvat sosiaalisen kuntoutuksen tarpeet sekä väkivaltakokemukset. (Sosiaalihuoltolain soveltamisopas, STM 2017, 56.)

Palveluun ohjautuminen

Sosiaalihuoltolain (1302/2014) mukaan sosiaalityöntekijä tekee palvelutarpeen arvion ja on siten avainasemassa päättämässä sosiaalisen kuntoutuksen tarpeesta. Sosiaalisen kuntoutuksen tarve voidaan huomata myös muissa peruspalveluissa, joten sosiaalityön lisäksi on tärkeää paikantaa ne peruspalvelut, joissa monialaista tukea tarvitseva asiakas asioi ennen kuntoutusta. Sosiaalityöllä on merkittävä rooli tämän verkoston näkyväksi tekemisessä, jotta voidaan luoda yhteistä näkemystä ja tavoitetilaa asiakkaiden ohjaamisen ajankohdasta ja kriteereistä.

THL:n toteuttaman kuntakyselyn (Puromäki & al., 2016) mukaan asiakkaat ohjautuvat sosiaalisen kuntoutuksen palveluun yleensä sosiaalitoimistoista, mutta ohjaus voi tapahtua myös muita reittejä. Sosiaalitoimiston lisäksi työllistämiseen liittyvät palvelut, kuten TE-toimisto, TYP ja kunnan työllistämisyksikkö, ovat merkittäviä ohjaavia tahoja. Ohjaamisen kriteereistä oli THL:n toteuttaman kuntakyselyn tulosten mukaan sovittu kymmenesosassa vastanneita kuntia. Kriteereitä oli suunniteltu 42 prosentissa vastanneista kunnissa, ja muissa kunnissa (48 prosenttia) kriteereistä ei ollut sovittu. Sovittuina kriteereinä sosiaaliseen kuntoutukseen ohjaamiseen mainittiin esimerkiksi palvelutarpeen arvioinnin kriteerit, työttömyys ja heikompi työmarkkina-asema. Sosiaalisen kuntoutuksen palvelutarpeen arvio tehdään kyselyn mukaan useimmiten sosiaalihuollon palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä. Muualla tehdyistä palvelutarpeen arvi-

oista useimmat oli tehty yhteistyönä työllisyyspalveluiden (TE-toimisto, TYP) ja sosiaalitoimen välillä aktivointi- tai työllistymissuunnitelman tai vastaavan yhteydessä. (mt.)

SOSKU-hankkeen kokemukset vastaavat kuntakyselyn (Puromäki & al., 2016) tuloksia. Asiakkaita ohjautui sosiaalisen kuntoutuksen palveluun erityisesti aikuissosiaalityön kautta, ja aikuissosiaalityö oli useimmiten se taho, jonka kanssa asiakkaan palvelun tarvetta arvioitiin ja päätös palvelusta tehtiin. Ohjautumista tapahtui myös muiden julkisten palveluiden toimijoiden (kuten työllisyyspalvelut, työllistymistä edistävä monialainen yhteispalvelu (TYP), päihdepalvelut, nuorten palvelut, tukihenkilöt tai muut sidosryhmät) kautta. Asiakkaita hakeutui osahankkeisiin myös itsenäisesti sekä esimerkiksi koulukuraattorien, etsivän nuorisotyön, vammaispalveluiden, erikoissairaanhoidon sosiaali-, ja perhetyöntekijöiden, psykiatrian poliklinikan sekä terveyskeskuspsykologin, Kelan, diakoniatyön, yksityisen fysioterapeutin sekä kolmannen sektorin toimijoiden kautta.

Sitä, että asiakkaiden ohjaus sosiaalisen kuntoutuksen palveluihin vaihtelee kunnittain, voidaan pitää ongelmallisena sen asettaessa kuntalaiset eriarvoiseen asemaan suhteessa saatavilla oleviin palveluihin. Se osoittaa omalta osaltaan myös sen, ettei sosiaalisen kuntoutuksen asemaa palvelujärjestelmässä vielä täysin tunnisteta. Toisaalta tilannetta voidaan tulkita niinkin, että asiakasohjauksen ollessa monikanavaista, madaltaa se myös mahdollisesti ”sisään pääsyn” kynnyksiä.

Matalat kynnykset ja jalkautuvat sekä kotiin vietävät palvelut

Sosiaalisen kuntoutuksen palveluihin on tärkeää tavoittaa ihmisiä, jotka on syrjäytetty normaalin palvelujärjestelmän ulottumattomiin. Palvelun kynnystä voidaan madaltaa esimerkiksi siten, etteivät asiakastapaamiset edellytä asiakastietojen ja toimenpiteiden kirjaamista, vaan käydyt keskustelut jäävät asiakkaan ja työntekijän välisiksi. Tällaisissa kohtaamisissa korostuu ihminen ihmiselle -vuorovaikutus, ja virallisuuden sekä viranomaisuuden häivyttäminen taka-alalle. Matalat kynnykset tarkoittavat usein myös sitä, että kohtaamiset tapahtuvat asiakkaan itsensä määrittelemissä paikoissa, asiakkaan omissa toimintaympäristöissä. Jalkautuvassa sosiaalisen kuntoutuksen palvelussa ensikontakti tapahtuu esimerkiksi asiakkaan kotona tai jossakin muussa hänelle tutussa ja turvallisessa paikassa. Ensitapaamisessa saattaa olla mukana myös asiakkaalle aiemmin tuttu työntekijä tai kokemusasiantuntija.

Esimerkki kotiin vietävästä, jalkautuvasta toimintatavasta on Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymän (FSHKY) SOSKU-osahankkeessa tarjottu, ”asiakkaan luokse menevä” *Eka kerta* -palvelu. Työotteella tavoitettiin asiakkaita, jotka olivat pudonneet normaalipalvelujen ulkopuolelle tai joille ei ollut aiemmin löytynyt sopivia palveluja. FSHKY:n osahankkeessa asiakkaan osallistuminen palveluun oli myös täysin vapaaehtoista. Asiakkaalle kerrottiin sosiaalisen kuntoutuksen tarjoamista mahdollisuuksista tai muista palvelumahdollisuuksista, minkä perusteella asiakas arvioi ja teki päätöksen, haluaako hän olla toiminnassa mukana vai ei. Asiakaspalautteiden perusteella asiakkaille oli tärkeää saada itse päättää tavoitteensa sekä mahdollisuus tavata työntekijää toimiston ulkopuolella.

Jyväskylän osahankkeessa tehtiin samanlaisia havaintoja. Hanketyöskentelyyn ei liittynyt pakkoja eikä sanktioita, ja luottamuksellisen suhteen rakentamiselle annettiin reilusti aikaa. Tämä näkyi osahankkeen mukaan siten, että asiakkaat ovat olleet aktiivisempia toimijoita omissa asioissaan. Sosiaalityössä asiakkaiden poisjääminen sovituilta tapaamisilta on aiemmin ollut tavanomaista. Intensiivisen, luottamuksellisen työskentelysuhteen myötä asiakkaille muodostui itselleen käsitys siitä, miten he hyötyvät yhteisestä työskentelystä, ja poisjäännit ja poissaolot vähentyivät merkittävästi. Keskeytyksien ja poisjääntien yhteydessä asiakkaalle tarjottiin aktiivisesti uusia mahdollisuuksia tulla tarjottuun palveluun. Asiakkaita tavoiteltiin puhelimitse tai kirjeitse tarjoten uusia tapaamisaikoja sekä selvittäen, että aina on mahdollista yrittää uudelleen. Osahankkeen mukaan on pyrittävä ylläpitämään pientäkin motivaation siementä, ja purkaa etene- misaskeleita mahdollisesti pienempiin osiin, jos asiakas ei vaikuta pystyvän etenemään alun perin ajatellulla tavalla. Perinteisin työtavoin työskennellessä suhde asiakkaaseen jää etäisemmäksi, ja asiakas määrittäytyy

helposti toiminnan ja toimenpiteiden kohteeksi. Tästä syystä asiakkaat eivät ole aina vaikuttaneet sitoutuneilta omaan kuntoutumisprosessiinsa.

Etelä-Savon sosiaali- ja terveystalveluiden kuntayhtymän (Essote) osahankkeen ryhmätoiminnassa pakotoman ja luottamuksellisen ilmapiirin rakentumisessa keskeiseksi kuvattiin muun muassa se, että tapaamisissa oli tarjolla jotakin – kahvia, teetä ja pientä purtavaa. Tarjottavalla havaittiin olevan erityinen merkitys toiminnassa sen virittäessä myönteistä tunnelmaa ja luonnollisia kohtaamisia. Osahankkeen ryhmätoiminnassa oli myös yhteisesti sovittu, että toimintaan voi aina tulla, myös myöhässä. Jokainen tulija oli arvokas, saapui hän sitten ajallaan tai raahautuen paikalle vain juuri ja juuri. Toiminnassa ei tuomittu, vaan hyväksyttiin aidosti erilaiset tarpeet, toimintarajoitteet tai mahdollisuudet.

Rovaniemen osahankkeessa toteutettiin matalankynnyksen yhteisöllistä oppilashuoltoa. Tilaratkaisuilla, luomalla koululle yhteiseen käyttöön *Meän huone*, edistettiin oppilaiden osallisuutta mahdollistamalla matalalla kynnyksellä yhteys oppilashuollon ja tuen piiriin. *Meän huoneessa* nuoret voivat omassa porukassaan keskustella asioistaan ja pulmistaan ja paikalla olevat aikuiset ovat tarpeen tullen voineet tarjota heille tukea ja neuvoa. *Meän huoneen* rento ja luottamuksellinen ilmapiiri sekä hyvä yhteishenki ovat helpottaneet vaikeistakin asioista puhumista. Osahankkeen toiminnan myötä koulukiusaamisen sekä poissaolojen on havaittu vähentyneen merkittävästi.

Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymän (FSHKY) osahankkeen toteuttama Saksankujan aamupalaryhmä oli puolestaan esimerkki alueellisesta, jalkautuvasta työotteesta. Ryhmässä tarjotun aamupalan lisäksi tarjolla oli tukea ja neuvoja niitä tarvitseville Heikankehän alueen asukkaille. Aamupalaryhmä toimi yhteisöllisenä ”olohuoneena”, jossa asukkaat saivat aamupalan lisäksi hanketyöntekijöiltä apua arkeen liittyvissä asioissa. Heillä oli myös mahdollisuus tutustua muihin alueen asukkaisiin ja luoda uusia sosiaalisia suhteita. Aamupalaryhmä on SOSKU-hankkeen jälkeen juurtumassa aikuissosiaalityön vastuulle.

Useissa SOSKU-osahankkeissa kynnyksiä madallettiin myös viemällä palveluneuvontaa ja tiedotusta verkkoon sekä hyödyntämällä sosiaalista mediaa. Osahankkeille oli perustettu omia Facebook-sivuja Etelä-Savon sosiaali- ja terveystalveluiden kuntayhtymän (Essote), Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymän (FSHKY), Järvenpään, Seinäjoen sekä Vantaan osahankkeissa. Jyväskylän osahankkeessa yhteiskehittämisen yhtenä tuloksena perustettiin Facebook-sivut Jyväskylän aikuissosiaalityölle, alettiin julkaista säännöllistä aikuissosiaalityön uutiskirjettä sekä aloitettiin chat-neuvontapalvelun pilotointi. Erityisesti uutiskirjeestä sekä chat-palvelusta on tullut runsaasti kiittävää palautetta yhteistyöverkostoilta. Aikuissosiaalityön ja sosiaalisen kuntoutuksen palveluiden tutummaksi tuleminen myötä yhteistyötahot ovat osanneet ohjata yhteisiä asiakkaita paremmin aikuissosiaalityön piiriin. Aikuissosiaalityön chat-palvelu on Jyväskylässä nähty ”uudenlaisena ulostulona, avautumisena kommunikaatiolle siten, että ennen vaikeasti tavoitettavat viranomaiset poistavat järjestelmiensä vanhoja ammatillisia suojamuureja”. Chat-palvelun kautta kansalaisille on tarjottu sujuvaa, nopeaa, nykyaikaista ja reaaliaikaista neuvontaa. Chat-keskusteluista on saatu tietoa siitä, millaista palvelua aikuissosiaalityön asiakkaat kaipaavat. Se on mahdollistanut matalan kynnyksen dialogin asiakkaiden ja ammattilaisten kesken, ja vaikuttaminen on toteutunut suoraan, pienin ja arkisin toimenpitein. Uusia aikuissosiaalityön työvälineitä on hyödynnetty erityisesti palveluista tiedottamisessa ja uusien kohderyhmien tavoittamiseksi. Jyväskylän osahankkeessa toteutettiin myös kaupunkialueille jalkautuvia tapahtumia, kuten Halaa Sossua -tapahtuma, joiden tarkoituksena oli sosiaalitoimen muuttaminen helpommin lähestyttäväksi.

Järvenpään SOSKU-osahanke oli mukana käynnistämässä aikuissosiaalityön, mielenterveys- ja päihdepalveluiden sekä osahankkeen kokemusasiantuntijoiden matalan kynnyksen yhteisvastaanottoa, joka toimii uuden sosiaali- ja terveystalveluiden kiirevastaanoton yhteydessä. Matala-palvelu on tarkoitettu täysikäisille asukkaille ja heidän läheisilleen. Matala-vastaanotolta saa tukea ja apua haastaviin elämäntilanteisiin ilman ajanvarausta ja lähetettä. Apua on tarjottu kriisiytyneisiin tai kuormittaviin elämäntilanteisiin, ongelmiin asumisessa ja taloudessa sekä päihteiden ongelmakäyttöön ja mielenterveysongelmiin. Matala-

vastaanotto tarjoaa palveluohjausta, hoidon ja palveluiden tarpeiden kartoitusta ja arviointia, vertaistukea mielenterveys- ja päihdeongelmiin sekä ohjausta erilaisiin kolmannen sektorin vertaistukea tarjoaviin toimintoihin. Matalasta tukea voivat saada myös omaiset, jotka ovat huolissaan läheisensä päihde- tai mielenterveysongelmista.

Järvenpään osahanke oli myös kehittämässä yhdessä sosiaalisen kuntoutuksen, aikuissosiaalityön ja vertaisten/asiakkaiden kanssa matalalla kynnyksellä toimivaa ryhmämuotoista Winssi-olohuonetoimintaa, jonka tavoitteena on mahdollistaa hyvin monenlaisen kävijän osallisuuden kokemus. Winssi mahdollistaa osallisuuden kävijän omasta näkökulmasta katsottuna, ei palvelun näkökulmasta. Osallisuutta on siis jo se, että ”kävijä tulee paikalle, mutta myös se, että toimii ja tekee, suunnittelee, toteuttaa ja auttaa muita sekä kaikkea tältä väliltä”. Taustalla oli ajatus, että palveluihin kaivataan ns. ensimmäisen askeleen toimintaa, paikkaa, johon voi tulla, missä ei ole sanktioita tai määriteltyjä käyntipäiviä. Paikka toimisi ponnahduslautana eteenpäin sekä paikkana oman elämän pohdinnalle ja elämänhallinnan harjoittelulle sekä sosiaalisten verkostojen laajentamiselle, vertaisuudelle ja yhteisöllisyydelle. Toiminta on suunnattu 18 vuotta täyttäneille aikuisille, jotka eivät ole kuntouttavassa työtoiminnassa, mutta jotka kuitenkin ovat ns. Kelan työmarkkinatukilistoilla.

Laukaassa matalan kynnyksen palvelumallia lähdettiin toteuttamaan terveyskeskuksen sosiaaliohjauksen muodossa. Asiakasnäkökulmasta terveyskeskuksen sosiaaliohjaus oli helposti ja nopeasti saavutettavissa sosiaaliohjaajan vastaanoton toimiessa non-stop-periaatteella. Käytännössä sosiaaliohjaus tarkoitti alkuarviointia, asiakkaan palvelutarpeen selvitystä sekä tiedottamista ja ohjausta käytettävissä oleviin palveluihin ja tukitoimiin. Terveysaseman sosiaaliohjaajan tehtävänä oli osallistaa asiakkaan tilanteeseen kaikki tarkoituksenmukaiset tahot, käynnistää palveluprosessit sekä varmistaa, että asiakkaalla on tieto palveluprosessistaan vastaavasta tahosta. Sosiaaliohjaaja toimi terveysaseman, kunnan sosiaalityön, vanhuspalvelujen ja työllisyysyksikön yhdyspinnalla.

Tulevaisuuden aikuissosiaalityön palveluissa tulisi jalkautuvaa työtettä soveltaa laajemminkin kohtaamisten kynnyksen madaltamiseksi. Vastaanottotilat ovat yleensä virastotaloissa, lukituissa tiloissa, joihin pääsee vain ajanvarauksella ja vartijoiden kautta. Kun aikuissosiaalityö aiemmin määrittyi vahvasti toimeentulotukityön kautta, johon virastomaisuus ja turvajärjestelyt vahvasti kytkeytyvät, on tilanne toimeentulotuen Kela-siirron jälkeen toinen. Tulevaisuuden asiakastyö voisi tapahtua kodinomaisissa, matalan kynnyksen ”asukastalo”-tyyppisissä tiloissa, tai esimerkiksi vertaistuellisissa työvalmennustaloissa, jotka mahdollistaisivat luontevampia kohtaamisia ja tuen tarjoamista. Esimerkiksi palveluihin ja viranomaisiin mahdollisesti pettyneen asiakkaan luottamuksen kannalta on olennaista kyetä toimimaan asiakkaan kannalta joustavasti sekä hänelle ymmärrettävällä, marginaalistakin toimijuutta kunnioittavalla tavalla. Työntekijöiltä tämä edellyttää kykyä tulkita sekä ymmärtää asiakkaan tilannetta ja tarpeita paitsi hänen yksilöllisestä elämäntilanteestaan myös sosiokulttuurisista ja elämäntapaan perustuvista lähtökohdista käsin. Luottamukseen ja kunnioitukseen perustuvassa vuorovaikutuksessa varautuneimmatkin asiakkaat voivat vähitellen alkaa luottaa niin sosiaalisessa kuntoutuksessa työskenteleviin ammattilaisiin kuin palveluihin yleisestikin. Asiakkaat oppivat hahmottamaan palvelujen tarkoitusta omalta kannaltaan sekä ilmaisemaan myös palveluissa vallitsevista odotuksista poikkeavia tarpeitaan.

Palveluiden sisältö

Sosiaalihuoltolaki (1301/2014) painottaa toiminnallisuuden merkitystä osana sosiaalisen kuntoutuksen yksilöllistä tukea. Lain mukaan toiminnan tavoite määrittelee missä, miten ja kuka sosiaalisen kuntoutuksen toiminnallista osuutta toteuttaa. Tavoite voi olla arkielämän taitojen oppimista, päihteettömän arjen hallintaa, koulutukseen tai työhön tarvittavien asioiden harjoittelua tai tukea ryhmässä toimimiseen. Sosiaalisen kuntoutuksen välineitä voivat olla yksilöllinen psykososiaalinen tuki ja lähtyö (kotikäynnit, mukana kulkeminen, kasvatuksellinen tuki omien asioiden hoitamiseen), erilaiset toiminnalliset ryhmät, vertaistuki, osallistuminen vapaaehtoistoimintaan, työtoiminta sekä kaikki asiakkaalle tarjottavat palvelut ja tukitoimet

osana sovittua suunnitelmaa. Sosiaalihuoltolain (mt.) mukaan sosiaalinen kuntoutus sisältää seuraavanlaisia toimintoja:

- Sosiaalisen toimintakyvyn ja kuntoutustarpeen selvittämisen
- Kuntoutusneuvontaa ja -ohjausta sekä tarvittaessa kuntoutuspalvelujen yhteensovittamisen
- Valmennusta arkipäivän toiminnoista suoriutumiseen ja elämänhallintaan
- Ryhmätoimintaa ja tukea sosiaaliin vuorovaikutussuhteisiin
- Muita tarvittavia sosiaalista kuntoutumista edistäviä toimenpiteitä.

Toimintakykyyn liittyvä tuen tarve on sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) määritelty yleisesti tarkoituksena kattaa laajasti erilaisia toimintakykyä rajoittavia tai alentavia tilanteita. Toimintakykyyn liittyvät tuen tarpeet on kytketty tilanteisiin, joissa henkilö ei fyysisestä, psyykkisestä, kognitiivisesta tai sosiaalisesta syystä aiheutuen suoriudu itsenäisesti jokapäiväisen elämän toiminnoista. Henkilön toimintakyvyn aleneminen voi johtua yhdestä tai samanaikaisesti useammasta syystä.

Kuntien palvelujärjestelmien, resurssien, väestörakenteen ja työttömyysasteen välillä on eroja, minkä lisäksi myös asiakastarpeet vaihtelevat. Nämä vaikuttavat siihen, etteivät sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmät, sisältö ja toteuttamisen tavat ole vielä yhteismitallisia. Sosiaalihuoltolain (1301/2014) mukaan toimenpiteiden ja palveluiden yleisinä tavoitteina tulee kuitenkin aina olla:

- Sosiaalisen toimintakyvyn vahvistaminen
- Syrjäytymisen torjuminen ja osallisuuden edistäminen.

Sosiaalista kuntoutusta järjestettäessä pohdittavaksi tulevat esimerkiksi seuraavat kysymykset:

- Mistä tietää, että asiakas tarvitsee sosiaalista kuntoutusta?
- Miten luoda edellytyksiä asiakkaiden kuntoutumisvalmiudelle ja osallistumiselle?
- Mistä tietää, että asiakas on sosiaalisesti kuntoutumassa tai kuntoutunut?
- Mitä sosiaalisen kuntoutuksen rinnalla tai sen jälkeen on tehtävä?
- Miten mahdollistaa asiakkaiden siirtyminen tuen tarvisijoista toimijoiksi ja myös kuntoutuksen toteuttajiksi ammattilaisten rinnalle?

THL:n helmikuussa 2016 toteuttamaan kuntakyselyyn (Puromäki & al., 2016) vastanneista jopa 53 prosenttia näki sosiaalisen kuntoutuksen tärkeimmäksi toteuttamismuodoksi kuntouttavan työtoiminnan. Kysely osoitti myös, että sosiaaliseen kuntoutukseen osallistutaan käytännössä usein juuri kuntouttavan työtoiminnan päätöksellä. Taustalla tällaisessa käytännössä voidaan tulkita olevan työmarkkinatukeen sisältyvän rahoitusmekanismien. Niiden työmarkkinatukea saavien osalta, jotka ovat tukea saadessaan kuntouttavan työtoiminnan kaltaisissa aktiivitoimenpiteissä, tuen rahoittaa valtio kokonaisuudessaan. Pitkään työttöminä olleiden ja niin sanotusti passiivitukea saaneiden työmarkkinatuen kustannuksiin kunnat puolestaan osallistuvat porrastetusti työttömyyden keston perusteella. Näin ollen asiakkaiden ohjaamista kuntouttavan työtoiminnan piiriin ohjaa kunnissa myös kannustin vähentää omia työmarkkinatuen maksuosuuksiaan. Kuntakyselyn (Puromäki & al., 2016) perusteella sosiaalinen kuntoutus näyttäisi myös usein edeltävän kuntouttavaa työtoimintaa. Näin sen avulla ensin edistettäisiin asiakkaan elämänhallintaa ja työmarkkinavalmiuksia siten, että hän myöhemmin kykenisi osallistumaan kuntouttavaan työtoimintaan.

Sosiaalisen kuntoutuksen sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) määrittävä tehtävä on varsin laaja-alainen, eikä sosiaalista kuntoutusta tulisi tarkastella yhtä kuin kuntouttavana työtoimintana. Olisi myös varottava luomasta sosiaalisesta kuntoutuksesta kuntouttavan työtoiminnan esi- tai alaporrasta. Kun kuntouttava työtoiminta itsessään jo on viimesijainen palvelu, olisi sitä pikemminkin kehitettävä vastaamaan paremmin myös heikomman toimintakyvyn omaavien henkilöiden tarpeisiin. Luomalla kuntouttavalle työtoiminnalle alis-

teisia, alemman portaan palveluita, tullaan pahimmassa tapauksessa vain kasvattaneeksi välimatkaa työttömän henkilön ja työllistymistä tukevien palveluiden ja avoimien työmarkkinoiden välillä.

Sosiaalisen kuntoutuksen ja kuntouttavan työtoiminnan välisen rajan epäselvyys nousi kuitenkin esiin myös SOSKU-osahankkeissa. Näiden kahden palvelun rajapintaa pyrittiin osahankkeissa tarkastelemaan paitsi organisaation myös asiakkaan näkökulmasta; mitkä ovat kunkin sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaan yksilölliset tarpeet, ja millaisella sosiaalisella kuntoutuksella niihin vastataan? Osalle asiakkaista sosiaalinen kuntoutus on rakentunut selkeästi työelämävalmiuksia ja työelämäosallisuutta edistäväksi toiminnaksi, siis käytännössä kuntouttavaksi työtoiminnaksi. Osalla toiminnan painopiste on puolestaan ollut osallisuuden edistämässä, jolloin palvelun tavoitteet ovat liittyneet toimintakyvyn vahvistamiseen ja koetun hyvinvoinnin lisääntymiseen, eikä palvelua ole samanaikaisesti voitu lukea työvoimapolitiittiseksi toimenpiteeksi.

Esimerkiksi Seinäjoen kuntouttavan työtoiminnan kehittämistyöryhmässä oli linjattu, että kuntouttava työtoiminta jaettaisiin kahtia edellä esitetyn pohdinnan mukaisesti. Yhtäältä siis työelämäosallisuutta edistävään työtoimintaan, ja toisaalta osallisuutta edistävään työtoimintaan. Työryhmässä oli käyty keskustelua näiden kahden työtoiminnan välisestä erosta, ja päädytty karkeana jakona siihen, että osallisuutta edistävä työtoiminta painottuisi nimenomaan osallisuuden kokemuksen lisääntymiseen ja ylläpitämiseen, ja työelämäosallisuutta edistävä työtoiminta olisi lähempänä työelämää. Osallisuutta edistävä työtoiminta olisi tämän jaottelun mukaisesti esimerkiksi ryhmämuotoista toimintaa, noin yksi-kaksi kertaa viikossa ja neljä tuntia kerralla. Se voisi olla myös työtoimintaa kaupungin hallintokunnissa, jolloin pääpaino olisi kuitenkin osallisuudessa ja siinä, että asiakkaalla on yhteisö ja paikka johon kuulua, ja jossa vahvistaa omaa toimintakykyä. Työelämäosallisuutta edistävä työtoiminta taas toteutuisi linjauksen mukaan useampana päivänä viikossa ja isommalla tuntimäärällä, pääsääntöisesti Seinäjoen kaupungin eri hallintokunnissa ja työhönvalmennusyksiköissä. Osiin osallisuutta edistävästä ryhmätoiminnasta voisi osallistua sekä kuntouttavan työtoiminnan sopimuksella että vähemmällä vaaditulla tuntimäärällä ja osana sosiaalisen kuntoutuksen prosessia.

Vantaan SOSKU-osahankkeessa asiakkaat osallistuivat sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoimintaan kuntouttavan työtoiminnan sopimuksella, mutta tarkoituksena ei ollut kuntoutuminen suoraan työelämään, vaan niiden osa-alueiden vahvistaminen, jotka edesauttaisivat asiakkaiden työllistymistä ja työelämäosallisuuden lisääntymistä. Laki kuntouttavasta työtoiminnasta nähtiin Vantaan SOSKU-osahankkeessa työllisyyspolitiikan näkökulmasta osana pitkäaikaistyöttömien aktivointiprosessia, ja sen kautta toiminnalle asetui tavoite tukea asiakkaan elämän- ja arjenhallintaa sekä työ- ja toimintakykyä (189/2001). Osana työllisyyspalveluita sosiaalinen kuntoutus käynnistyi Vantaan osahankkeessa asiakkaan elämäntilanteen kartoituksesta ja tavoitteiden asettamisesta. Palvelun tavoitteena oli tukea työelämäosallisuutta, vahvistaa asiakkaiden itsetuntoa ja sosiaalista toimintakykyä sekä rohkaista ja herätellä heitä tarkastelemaan omaa elämää uusista näkökulmista. Palveluun osallistumisen vaikutuksina on Vantaan osahankkeessa nähty asiakkaiden motivaation ja tulevaisuususkon lisääntyminen, minkä lisäksi osallistumisen on arvioitu edistäneen asiakkaan työllistymispolulla etenemistä. Sosiaalisena kuntoutuksena järjestettävän kuntouttavan työtoiminnan ryhmätoiminnan on osahankkeessa arvioitu myös edistävän sosiaalista integraatiota ja tarjoavan kulttuurisia resursseja esimerkiksi tutustumiskäyntien ja vieraillevien luennoitsijoiden kautta saadun uuden informaation myötä. (Böckerman 2018, tulossa.)

Sosiaalisen kuntoutuksen toteuttajien osaamistarpeet

Diakonia-ammattikorkeakoulu toteutti osana SOSKU-hanketta Inklusiivisen sosiaalisen kuntoutuksen koulutuskokonaisuuden. Inklusiivisen (mukaan ottava, osallistumista edistävä) sosiaalisen kuntoutuksen lähtökohdaksi on, että kuntoutuksessa toimenpiteet ja kuntouttava työote edistävät ihmisten osallistumista yhteiskuntaan, yhteisöihin ja työelämään. Hankkeeseen osallistuvien kuntien sosiaalisen kuntoutuksen koulutus- ja tarpeiden tarkastelun perusteella keskeisiksi koulutussisällöiksi valikoituivat alla olevat teemat perustelujen:

Sosiaalisen kuntoutuksen määritelmä. Lainsäädännön sisältäessä määritelmän sosiaaliselle kuntoutukselle, on koulutuksessa hyvä tarkastella myös sitä, miten sosiaalinen kuntoutus suhteutuu muihin hyvinvointialan palveluihin ja millaisia sisältöjä yleinen määritelmä saa kussakin alueellisessa ja paikallisessa ympäristössä.

Sosiaalisen kuntoutuksen menetelmät. Sosiaalisessa kuntoutuksessa käytetyt yksilö-, ryhmä- ja yhteisötyön menetelmät ovat pitkälti samoja, kuin sosiaalityössä yleisestikin. Koulutuksessa hahmotetaan myös erityisesti kuntoutukseen soveltuvia lähestymistapoja, menetelmiä sekä työvälineitä.

Sosiaalisen kuntoutuksen tehokkuuden ja vaikuttavuuden arviointi. Sosiaalisen kuntoutuksen vaikutusten ja tehokkuuden osoittamiseksi tarvitaan arviointiosaamista. Oikein toteutettu arviointi tukee myös asiakkaiden kuntoutumista sekä sosiaalisen kuntoutuksen kehittämistä.

Sosiaalisen kuntoutuksen sijoittuminen paikallisten ja alueellisten palvelujärjestelmien kokonaisuudessa. Sosiaalista kuntoutusta toteutettaessa on syytä ymmärtää myös kuntoutuksen onnistumiseen vaikuttava laajempi konteksti. Paikallisten palvelujärjestelmien tuntemuksen lisäksi on kyettävä hahmottamaan myös esimerkiksi alueellisten työmarkkinoiden rakennetta. Hyvin toimiva, ja monipuolisiin yhteistyöverkostoihin rakentuva sosiaalinen kuntoutus edistää kuntoutujan integroitumista myös paikalliseen ympäristöön ja talouteen.

Kansalaisuuden ja toivon näkökulma, sosiaalisen kuntoutuksen tulevaisuuden mahdollisuudet. Sosiaalisen kuntoutuksen kehittäminen edellyttää uudenlaisia näkökulmia. Sosiaalisen kuntoutuksen ammattilaiset ja asiakkaat voivat yhdessä tunnistaa paikallisen ympäristönsä tarjoamia, toimijuutta vahvistavia osallisuuden mahdollisuuksia. Toivon perspektiivi on keskeinen sen saadessa ihmiset ponnistelemaan paremman tulevaisuuden hyväksi, mitä toivottomuus puolestaan estää.

Sosiaalisen kuntoutuksen koulutukseen sisällytettiin omaehtoinen kehittämistehtävä, jossa koulutukseen osallistujat sovelsivat oppimaansa konkreettiseen kehittämiskohteeseen. Kehittämistehtävän saattoi toteuttaa erillisenä oppimistehtävänä, pienenä toiminnallisena projektina tai sen saattoi myös nivoa osaksi koulutuksen muita sisällöllisiä teemoja.

Koulutukseen osallistui vuonna 2016 yhteensä 21 henkilöä, joista 19 suoritti koulutuksen kokonaan ja kaksi osittain. Osallistujat saivat osallistumisensa laajuutta vastaavan todistuksen koulutuksesta, jota voidaan hyödyntää esimerkiksi ylemmissä korkeakouluopinnoissa, joissa se voidaan hyväksilukea Ahot- menetelmällä (aiemmin hankitun osaamisen todistaminen). Koulutukseen osallistujat olivat SOSKU-osahankkeiden työntekijöitä ja heidän motivaationsa osallistua koulutukseen oli näin ollen korkea. Koulutuksesta saatu palaute oli myönteistä, joskin joissakin palautteissa toivottiin enemmän toiminnallisuutta ja koulutukseen osallistuvien tietotaidon parempaa hyödyntämistä.

Koulutuksesta toteutettiin toinen, jonkin verran suppeampi versio vuonna 2017. Tähän koulutuskokonaisuuteen otettiin avoimessa haussa mukaan 100 ensimmäisenä ilmoittautunutta, joista 47 suoritti koko koulutuksen loppuun ja sai siitä todistuksen. Suuri hakijamäärä osoitti, että koulutustarvetta oli. Se, että puolet jätti koulutuksen kesken kertonee siitä, miten hankalaa työelämässä on sitoutua pitkäkestoisempaan koulutukseen, johon kuuluu myös oppimistehtäviä. Koulutuksesta saatu palaute oli voittopuolisesti myönteistä, joten sen perusteella ei voinut päätellä, että koulutuksen toteutustapa tai sisältö olisivat olleet syynä keskeytyksiin.

Paikallisten ja alueellisten hyvinvointipalvelujen rakenteiden muuttuessa olisi tulevaisuudessa eduksi, jos koulutukselliset kokonaisuudet sidottaisiin osaksi sosiaalisen kuntoutuksen alueellista kehittämistä. Koulutusprosessit voitaisiin silloin suunnitella alusta pitäen yhdessä koulutusten tilaajien kanssa. Koulutusta tarjoava organisaatio ei siten tarjoaisi valmista koulutuspakettia, vaan koulutus suunniteltaisiin ja toteutettaisiin yhdessä paikallisten toimijoiden kanssa. Tällainen koulutuksen ja kehittämisen yhteen nivominen pal-

velisi paremmin alueellisia ja paikallisia tarpeita, mutta se edellyttää myös koulutuksen tilaajilta ja osallistujilta suurempaa aktiivisuutta kuin perinteisesti toteutettu koulutus.

Sosiaalisen kuntoutuksen johtamisen osaamistarpeet

Palvelujen ja toimintamallien juurtumisen kannalta yksi olennainen tekijä on johdon ymmärrys ja tuki. Hankkeen kehittämistyön tuloksia (ml. toimintamallit ja työtötteet) ei ole mahdollista vakiinnuttaa, jos niille ei ole olemassaolevia rakenteita. Hankkeen päättyessä esimerkiksi resurssointi ja budjetointi ovat usein haasteellisia ja johdon sekä esimiesten rooli muodostuu keskeiseksi.

Raportin osiossa *Sosiaalinen kuntoutus yhteisöllisenä ja yhteiskunnallisena toimintana* esiteltävä palveluita yhteensovittava johtaminen on tehokas keino varmistaa toimiva, verkostomainen yhteistyö ja asiakkaan jatkopolut. Verkostojen kokoaminen kuuluu sosiaalityön vastuulle, jolloin sosiaalityöntekijöille asetuu koordinoijan ja konsultin rooli. Parhaiten asiakkaan tarkoituksenmukaiset siirtymät mahdollistuvat kuitenkin silloin, kun palveluverkoston johtajilla on yhteinen näkemys asiakaspoluista ja etenemisestä.

Johdon ja esimiestason ymmärrystä asiakkaiden kuntoutumisen ehdoista sekä etenemisestä voidaan vahvistaa myös esimerkiksi yhteiskehittämisen keinoin. SOSKU-hankkeessa yhteiskehittäminen oli toimintoja läpileikkaava periaate, ja osana hanketta suunniteltiin ja toteutettiin teemaan liittyen myös johdon valmennuskokonaisuus. Yhteiskehittämisen johtaminen -valmennus (JOVA) koostui viidestä iltapäivän valmennuksesta (à 3 tuntia) ja kahdesta yhteistapaamisesta ammattilaisten ja kokemusasiantuntijoiden kanssa. Työskentely oli toiminnallista ja keskustelevaa, minkä lisäksi valmennus sisälsi välitehtäviä.

JOVA-valmennuksessa osallistujien omakohtaisia, arjessa kohdattuja johtamishaasteita peilattiin yhteiskehittämisen sekä sen kannalta tarkoituksenmukaisiin johtamisotteisiin, joissa fokuksena oli osallistaminen ja osallisuus: muutoksessa johtaminen, valmentava ja osallistava johtaminen sekä jaettu, dialoginen johtajuus. Johtamishaasteita tarkasteltiin muun muassa sosiaalipalveluiden vaikuttavuuden sekä siihen keskeisesti liittyvän asiakaslähtöisyyden, asiakkaiden osallistumismahdollisuuksien ja sosiaalisen kuntoutuksen kehittämisen näkökulmista. Lisäksi valmennuksessa tunnistettiin organisaation rakenteissa ja toimintaprosesseissa kohtia, joista muutosta voisi jatkaa ja vahvistaa. Teemoina olivat muun muassa: miten laajentaa valmentavaa ja osallistavaa johtamista kohti dialogia ja johtajuuden jakamista, miten ottaa budjetointi mukaan yhteiskehittämisen resurssointiin, kuinka luoda toimiva kokemusasiantuntijoiden palkkiojärjestelmä, sekä miten muuttaa palaveri- ja suunnittelukäytäntöjä enemmän osallisuutta synnyttäväksi ja vahvistaviksi.

Osallisuutta mahdollistavia organisaatorakenteita ja -kulttuureja ovat avoimet verkostotyyppiset rakenteet, joissa toimijat määrittelevät keskinäisiä roolejaan ja vuorovaikutussuhteitaan. Perinteisissä weberiläiseen byrokraatiaan ja tayloristiseen liikkeenjohtoon perustuvissa organisaatioissa palveluprosessit, työtehtävät ja roolit ovat etukäteen mahdollisimman tarkkaan määriteltyjä, mikä ei yleensä anna riittävästi tilaa yhdessä neuvoteltaville ja sovittaville toimintatavoille ja -rooleille. Dialoginen ja jaettu johtajuus avaa yhteiset toimintatavat ja keskinäiset roolit keskustelulle. Tämä vahvistaa osallisuutta, mutta edellyttää toimijoiden yhteistyötä uudella tavalla.

Järvenpään SOSKU-osahankkeessa toteutettiin myös Yhteiskehittämisen valmennus (YKVA), joka oli suunnattu sosiaalisen kuntoutuksen henkilökunnalle sekä asiakkaille. Valmennuksen toteutuksesta vastasivat osahankkeen työntekijät ja kokemusvalmentajat. Valmennukseen liittyen oli myös sovittu, että kokemusvalmentajilla oli mahdollisuus osallistua osahankkeen työntekijöiden työnohjaukseen, joka toimi jakamisen tukena valmennusta toteutettaessa.

Organisaation rakenteiden ja organisaatiokulttuurin muutos perustuu jo olemassa olevaan ja tavoiteltavaan tulevaisuuteen. Sekä rakenteiden että organisaatiokulttuurin muutos on mahdollista ja syytäkin tehdä vähitellen, jolloin tunistetaan ja hyödynnetään niitä kohtia nykyisessä organisoinnissa ja toimintatavoissa, joissa

jo on mahdollista tehdä muutoksia kaikkien – asiakkaiden, ammattilaisten ja esimiesten – osallisuutta vahvistavaan suuntaan. Kun yhteiskehittäminen toteutuu niin asiakastyössä, asiakkaiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa, palvelukäytännöissä, johtamisessa ja strategiatyössä, kuin moniammatillisessa ja tehtävä- ja organisaatorajat ylittävässä yhteistyössäkin, näyttäytyy se pikemminkin erilaisten sosiaalisen kuntoutuksen asetelmissa kohtaavien ihmisten osallistumista ja osallisuutta mahdollistava tyylilajina, kuin erillisenä toimintamallina tai menetelmänä (Hietala & Rissanen 2017, Hietala 2018, tulossa, Kauppila & Hietala 2018, tulossa).

Yhteiskehittäminen – kokemustietoa ja uudenlaista yhteistoimijuutta

Tässä yhteiskehittämistä käsittelevässä osiossa Outi Hietalan panos on ollut merkittävä, ja osio pohjaa pitkälti hänen julkaisemattomaan artikkeliinsa *Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisessä osallisuus avautuu kaikille* (2018, tulossa) sekä hänen yhdessä Reijo Kauppilan kanssa kirjoittamaan, julkaisemattomaan artikkeliin *Johtajat osallistajista osallisiksi*. (2018, tulossa).

SOSKU-hankkeessa tehdyssä kunta- ja seututason kehittämistyössä sovellettiin laajasti yhteiskehittämisen työtettä, jossa palvelujen käyttäjät otettiin mukaan palvelujen ja toimintojen suunnitteluun, toteutukseen sekä arviointiin. Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisessä voidaan hyödyntää esimerkiksi verkostokehittämisen ja osallistavan yhdessä kehittämisen toimintatapoja, joissa palveluihin sijoittuvat kokeilut sekä uudenlainen toiminta muotoutuvat kokonaisvaltaisesti, yhteisissä ja alhaalta ylöspäin suuntautuissa oppimisprosesseissa. Parhaimmillaan yhteiskehittämisen tyyllilaji juurtuu tällöin jo kehittämisprosessin aikana osaksi organisaation omaa sekä verkostojen perustoimintaa (esim. Hietala & Rissanen 2017, Vuokila-Oikkonen & Hyväri 2015).

Yhteiskehittämisessä fokuksena on asiakkaan ja ammattilaisen tasavertainen kohtaaminen. Yhteiskehittämisen mielekkyys ja vetovoimaisuus perustuvat mahdollisuuteen osallistua merkitykselliseen, kokemustietoa ja ammatillista tietämystä yhteen tuovaan vuorovaikutukseen, jossa niin asiakas kuin ammattilainenkin pääsevät ”antamaan ja saamaan”. Yhteiskehittämisen tuloksena palvelukäytäntöihin siirtyneet oivallukset ja kokeilut näyttävät kantavan mukanaan jotain tästä autonomisuuden, henkilökohtaisten kehittymismahdollisuuksien ja merkityksellisyyden synnyttämästä sisäisestä motivaatiosta.

Merkitykselliset ja menestyksekkäät kohtaamiset tuottavat asiakkaalle ja muille osallisille onnistumisen kokemuksia. Jotta tällaiset kokemukset toistuvat, eivätkä ole riippuvaisia esimerkiksi yksittäisistä yksilöistä, tarvitaan rakenteita, jotka johdonmukaisesti tukevat kaikkien toimijoiden osallistumista ja osallisuutta. Osa yhteiskehittämisen rakenteista voi olla perinteisiä, säännöllisiin kokoontumisiin ja prosesseihin perustuvia, osa taas verkostomaisia, toimijoiden välisiin sidoksiin ja kiinnostukseen perustuvia. Verkostoihin pohjautuva yhteiskehittäminen on tehokas joustavuutta vaativissa haasteissa ja tehtävissä, kuten toimintatapojen ja palveluiden uudistamisessa. Sekin edellyttää erilaisten toimijoiden (ammattilaiset, johto, asiakkaat, kolmas sektori) osallistumista koko kehittämisprosessiin sen eri vaiheissa. Valmiiden käsikirjoitusten sijaan toimintatapa edellyttää joustavaa fasilointia, ei-tietämisen ja epävarmuuden sietämistä, monitoimijuutta ja -roolisuutta. Lisäksi tarvitaan kokonaisvaltaista, luovaa ja henkilökohtaista suhdetta kehittämiseen. Se edellyttää myös innostusta sekä aikaa vuorovaikutukseen verkoston sisällä ja uusien toimijoiden kanssa.

Yhteiskehittäminen voi sosiaalisessa kuntoutuksessa toteutua kolmella tasolla: A) asiakkaan tai asiakasryhmän elämäntilanteisiin sekä toimintakykyyn liittyvissä, yhdessä työntekijöiden kanssa käynnistämässä muutos- ja kuntoutumisprosesseissa, B) organisaatioiden käytännöissä ja työyhteisöjen toimintakulttuurissa sekä C) palveluiden (tuotteiden, mallien, ratkaisujen) kehittämisessä. SOSKU-hankkeessa yhteiskehittämistä toteutettiin käynnistämällä ja hyödyntämällä kokemusasiantuntijatoimintaa, kehittäjäasiakastoimintaa, asiakasraateja sekä järjestämällä erilaisia vertaisuuteen ja kokemusasiantuntijuuteen valmentavia koulutuksia.

Kokemustieto mukaan!

Perinteisesti asiakkaiden kokemustietoa on hyödynnetty palvelujen kehittämisessä käyttämällä toiminnallisia ja osallistavia menetelmiä, kuten toimintatutkimusta, osallistavaa tutkimusta tai yhteistoiminnallista

tutkimusta (esim. Kivipelto 2008, 24). Tällöin tutkija pyrkii ymmärtämään ja tulkitsemaan osallistujien kokemuksia mahdollisimman tarkasti sekä antamaan heille tiedon tuottajan ja arvioijan tehtäviä (Hyväri & Rissanen 2014). Kokemustietoa koskevaa tutkimusta on toteutettu myös niin, että sen avulla pyritään kehittämään palveluita niiden käyttäjien ja heidän läheistensä omakohtaisten kokemusten perusteella (Teittinen 2000, Beresford 2003).

Kokemustutkimukselle on ominaista pyrkimys tiedostaa ja vapautua ulkopuolisista rajoitteista (Teittinen 2000), purkaa alistavia ja leimaavia yhteiskunnallisia rakenteita (Sweeney 2009, 24), uudistaa tieteen ajattelun, tietämisen ja toiminnan tapoja sekä tutkia tiedon ja vallan vuorovaikutusta (Beresford 2003, 16, Liljeström 2004, 21). Tutkimus voi nostaa esiin kokemustietoa marginaalissa eläviltä toimijoilta, jolloin sen avulla voidaan kehittää uudenlaista, olemassa olevaa järjestelmää haastavaa toimintakulttuuria sekä työtapoja (Teittinen 2000, Beresford 2003, Hyväri 2001).

Kokemustieto määritellään tavallisesti ammatillisen kirjatiedon vastakohtaksi tai subjektiiviseksi sekä erittelemättömäksi tiedoksi. Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisessä kokemustieto on ennen kaikkea asiakkaiden hallussa olevaa, ei-ammattillista tietoa heidän käyttämistään palveluista. Se eroaa asiantuntijoiden palveluiden vaikuttavuutta tai toimivuutta koskevasta tiedosta siinä, että se kattaa esimerkiksi niin sairastumista, päihderiippuvuutta kuin toipumistakin koskevat, mutta myös palveluiden käytöstä nousevat kokemukset. Kokemusasiantuntijoiden kanssa yhteistyötä tekevät ja heidän kokemuksiaan kuulemaan pääsevät ammattilaiset voivat näin uudella tavalla oivaltaa myös oman toimintansa merkityksen asiakkaalle.

Kokemustieto ei välity tyhjiössä, vaan se saa mielensä ja merkityksensä juuri ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ja sosiaalisissa suhteissa (Smith 2005). Kokemustieto kyseenalaistaa perinteisen käsityksen neutraalista asiantuntijatiedosta siksi, että se on kytköksissä ihmisten välisiin sidoksiin, arjessa ja kokemuksen tasolla elettyyn moraliin (Kleinman 1998, 358–359). Yhteiskehittämisessä ammatillisuus määrittyykin ennen kaikkea kyvyksi tunnistaa asiakkaiden tilanteita kokemuslähtöisemmin.

Asiakkaat kehittäjäkumppaneina; kehittyvät roolit ja muuttuvat asemat

Vaatus asiakaslähtöisyydestä ja osallisuudesta on vahvana lähtökohtana muun muassa sosiaalihuoltolaisissa (1301/2014) ja yhteiskehittäminen on yksi keino vastata näihin vaatimuksiin. Kehittäjäasiakkaat osallistuivat SOSKU-osahankkeissa yksilö- ja ryhmätoimintojen suunnitteluun, toteutukseen sekä arviointiin, minkä lisäksi ryhmissä esiin nostettuja havaintoja ja kehittämisideoita vietiin eteenpäin muun muassa aikuissosiaalityön esimiestasolle. Esimerkiksi asiakasraadeilla onki tuettu myös rakenteellista sosiaalityötä. Asiakasraatien kautta saadaan ajankohtaista tietoa niin asiakkaiden yksilöllisistä ja yhteisöllisistä palvelutarpeista kuin myös arvioita palveluiden toimivuudesta tai toimimattomuudesta. Tätä tietoa johdonmukaisesti kokoamalla ja eteenpäin viemällä vaikutetaan palvelujärjestelmien kehitykseen. Toinen esimerkki osahankkeissa tehdyn kehittämistyön kytkeytymisestä rakenteelliseen sosiaalityöhön on Jyväskylän SOSKU-osahankkeen myötä ideoitu aikuissosiaalityön toimintakertomuksen koostaminen. Toimintakertomuksen avulla tehtiin näkyväksi kaikkein heikoimmassa asemassa olevien kuntalaisten tarpeita sekä sitä, miten hyvin niihin pystytään nykyisillä palveluilla vastaamaan

SOSKU-hankkeessa palveluiden yhteiskehittämiseen osallistuneet kokemusasiantuntijat ja kehittäjäasiakkaat tarjosivat peilipintaa esimerkiksi palveluiden suunnittelu-, valmistelu- ja päätöksentekokäytännöille, nostivat esiin palveluprosessien mekaanisuutta, kohteistavuutta ja pirstaleisuutta sekä kiinnittivät huomion asiakkaiden ja ammattilaisten käyttämien kielten erilaisuuteen. Samalla he voimaantuivat ja kuntoutuivat, koska heidän kokemustietonsa arvostus auttoi siirtymään avun ja tuen vastaanottajasta toimijaksi ja palvelujen kehittäjäksi. (Hietala & Rissanen 2015.) Yhteiskehittämistä voidaankin tarkastella myös sosiaalisen kuntoutuksen menetelmänä. Esimerkiksi asiakasraateihin osallistuminen on voitu osahankkeissa määritellä osaksi kuntoutusprosessia, jossa asiakkaan kehittämistyöhön osallistuminen tuottaa muutoksia hänen omassa identiteetissään ja toimijuudessaan sekä lisää voimavaroja myös muunlaiseen toimintaan osallistumi-

seen. Yhteiskehittämistoimintaan osallistuneita kehittäjäasiakkaita on palannut esimerkiksi uudestaan kuntouttavaan työtoimintaan, edennyt palkkatukityöhön sekä myös vapaille työmarkkinoille palkkatyöhön.

Kokemustiedon tuominen osaksi palvelujen kehittämistä voi olla haastavaa paitsi asiakkaille itselleen myös työntekijöille sekä vallitseville työtavoille ja päätöksentekokäytännöille. Yhteiskehittäminen eroaa perinteisestä palveluiden kehittämisestä siten, että virallisten suhteiden rinnalle ja sijasta toimijat muodostavat luottamukseen perustuvia, henkilökohtaisia ja pitkäaikaisia siteitä sekä verkostosidoksia. Työntekijöiltä tämä edellyttää luottamusta asiakkaiden pystyvyyteen sekä uskallusta tarjota heille kiinnostavia, eirutinoituja mahdollisuuksia toimintaan osallistumiseen. Näin yhteiskehittäminen paitsi täydentää myös haastaa perinteistä asiakkaiden ongelmien korjaamiseen perustuvaa ammatillisuutta ja luo rakenteita uudelle toimijuudelle.

Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisen perusajatuksena on vahvistaa heikossa asemassa olevien ihmisten asemaa ja osallisuutta paitsi palveluissa myös yhteiskunnassa laajemmin. Asiakkaiden avun ja tuen tarpeisiin vastaaminen on sosiaalisessa kuntoutuksessa luonnollisesti tärkeintä, mutta tämä ei vielä välttämättä itsessään synnytä kokemusta osallisuudesta tai vahvasta toimijuutta. Osallisuus edellyttää kokemusta oman itsensä merkityksellisyydestä ja tarpeellisuudesta sekä siitä, että kokee voivansa antaa toisille jotain. Haasteeksi yhteiskehittämisessä nousee usein ammattilaisen ja asiakkaan välinen suhde, joka sosiaalisessa kuntoutuksessa määrittyy kuntouttajan ja kuntoutujan, ammattilaisen ja asiakkaan, tuen antajan ja tukea tarvitsevan väliseksi suhteeksi. Onnistuessaan sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittäminen käynnistää muutoksia paitsi asiakkaiden asemassa ja roolissa myös ammatillisuudessa, asiantuntemuksessa sekä osamisessa.

Kun kokemustieto nostaa esiin vaikeuksiin ja avun tarvitsemiseen perustuvien, usein leimaavien elämäntapa- kokemusten merkityksen, mahdollistaa se myös toisten elämänvaiheisiin samastumisen ja tarjoaa ammattilaisille mahdollisuuden ymmärtää fyysisen sekä sosiaalisen kärsimyksen merkitystä. Toimiessaan kokemusasiantuntijoiden kanssa ammattilainen voi oivaltaa oman perustehtävänsä, työnsä ja palveluiden tarkoituksen paitsi ammatillisesti myös henkilökohtaisesti uudella tavalla (Hietala & Rissanen 2015). Ammatillisuus alkaa näin määrittäytyä kyvyksi tunnistaa asiakkaiden tilanteita ja elämän kokonaisuutta myös tunnetasolla. Ylhäältä alaspäin tietämisen sijasta se alkaa muuttua adaptiiviseksi, asiakkaiden elämäntilanteille ja konteksteille herkistyväksi ja kokeilevaksi ongelmien ratkomiseksi (Kontio 2013).

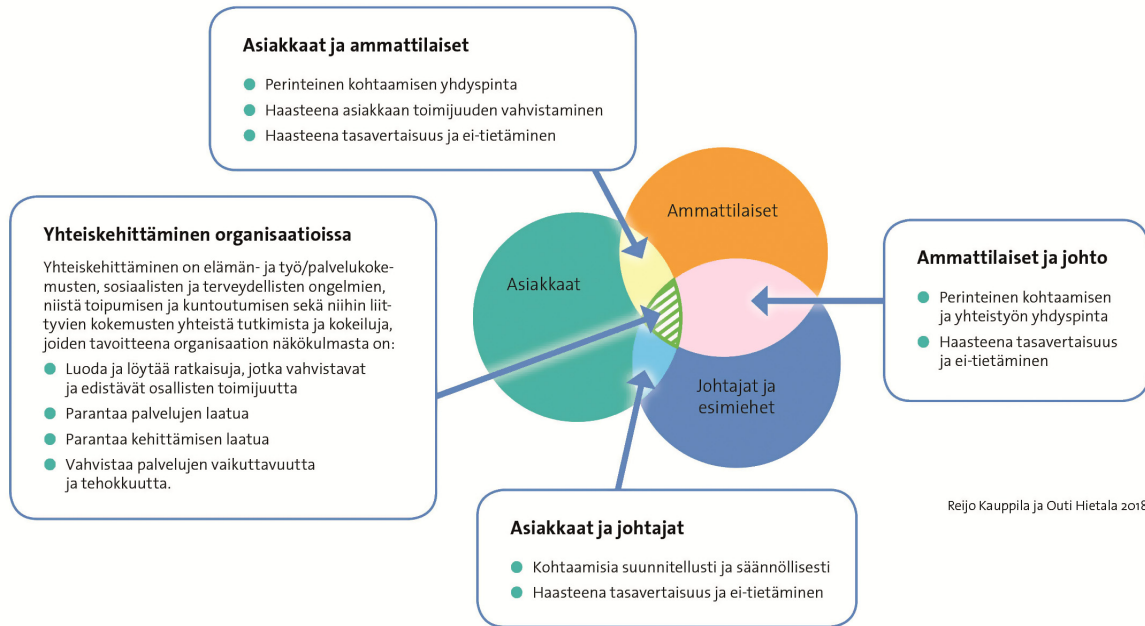
Kokemus- ja ammatitiedon monipuolistamiseksi sekä paikallisten osallisuuden rakenteiden vahvistamiseksi sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämiseen on hyvä kutsua mukaan myös kolmannen sektorin palveluntuottajia ja yhdistyksiä sekä kunnan sivistys-, kulttuuri- ja liikuntatoimen edustajia. Osa yhteiskehittämisen avulla syntyvistä toiminnoista voidaan silloin sekä luoda että toteuttaa yhdessä, yli sektorirajojen.

Osallisuutta mahdollistavat rakenteet ja organisaatiokulttuurin muutos

Osallisuutta voidaan tarkastella paitsi yksilön tai yhteisön tasolla myös sosiaalista kuntoutusta toteuttavien organisaatioiden rakenteissa ja organisaatiokulttuurissa. Osallisuutta synnyttävä – ja myös syrjäyttävä – toiminta, suhteet ja vuorovaikutus toteutuvat organisaatioissa niin virallisissa kuin epävirallisissakin rakenteissa, yhteistyömuodoissa ja vakiintuneissa käytännöissä. Asiakkaiden osallisuuden vahvistaminen ja esimerkiksi yhteiskehittäminen kääntää fokuksen organisaatioiden toiminnan annetuista ehdoista ja rakenteista siihen, miten niissä ja niiden ulkopuolella voidaan mahdollistaa asiakkaan, ammattilaisen sekä esimiehen ja johtajan tasavertaisempaa kohtaamista ja vuorovaikutusta.

Tasavertaiset kohtaamiset ovat yhteiskehittämisen lähtökohtana ja siksi ne tuottavat niin asiakkaille kuin muillekin onnistumisen ja osallisuuden kokemuksia. Jotta nämä kokemukset voisivat toistua ja vahvistua, eivätkä olisi riippuvaisia yksittäisten ihmisten innostuksesta, tarvitaan johtamista ja organisaatiokulttuuria,

joka kannustaa ja luo aktiivisesti mahdollisuuksia uudelaistilaisille kohtaamisille ja vuorovaikutukselle, organisaation arjessa toteutuvalle yhteiskehittämiselle.

Kuva 2. Sosiaalisen kuntoutuksen perinteiset ja yhteiskehittämisessä avautuvat kohtaamisen yhdyspinnat

Kuvaan 2 on tiivistetty asetelma, jossa sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden, ammattilaisten sekä johdon ja esimiesten väliset suhteet sekä vuorovaikutus tapahtuvat niin perinteisessä, ylhäältä alas ohjatussa organisaatiossa, kuin kaikkien osapuolien osallisuutta mahdollistavassa yhteiskehittämisessä. Perinteisessä hierarkkisessa organisaatiossa kehittämistoimintaa suunnitellaan yltäosalta ja sen odotetaan toteutuvan johdolta välijohtolle, ja välijohtolta henkilöstölle annetun ohjeistuksen tai vaihtoehtoisesti hankeressurssien avulla. Yhteiskehittäminen puolestaan toteutuu silloin, kun se sijoittuu kuvan 2 keskellä olevalle viivoitetulle alueelle. Tämä tarkoittaa, että kaikki kolme tahoa – myös asiakkaat – ovat alusta asti mukana määrittelemässä ja hahmottamassa kehittämisen kohteena olevaa haastetta tai kehitettävän toiminnan tarkoitusta sekä luomassa uusia keinoja kyseisen haasteen ratkaisemiseksi, kokeilemassa ja toteuttamassa niitä. Tasaveroisuus ja osallisuus alkavat viritä yhteiskehittämisessä silloin, kun valtaan ja sosiaaliseen asemaan liittyvien erojen vaikutus onnistutetaan minimoimaan.

Samanaikaisesti asiakkailla, ammattilaisilla ja johtajilla on edelleen keskenään myös kahdenvälisiä suhteita, joissa perinteinen, esimerkiksi sosiaalisen kuntoutuksen kuntouttajan ja kuntoutujan vastarooleihin sekä hierarkioihin perustuva vuorovaikutuskin jatkuu. Yhteiskehittämisessä näitäkin rooleja ja suhteita tarvitaan, mutta vähitellen niiden ilmenemisessä ja vuorovaikutuksen tyyliä alkaa tapahtua yhteiskehittämisen viritämiä muutoksia. Yhteiskehittämisen edetessä sekä laajentuessa uusiin asetelmiin haasteena on löytää yhä uudelleen elävä ja tasaveroisuusuhde muihin, kyetä sekä nauttimaan ei-tietämisestä ja epävarmuudesta että ottamaan niiden mahdollisuudet entistä tietoisemmin käyttöön.

Ei-tietämisen hyödyntäminen tarkoittaa käytännössä esimerkiksi sitä, että ammattilaiset ja johto pyrkivät siirtämään ammattitaitoonsa kuuluvaa osaamista, tietämistä, ratkaisukykyä ja suunnittelua myöhempään vaiheeseen yhteiskehittämisprosessia niin yksittäisen asiakkaan kuntoutuksessa, kuin laajemminkin palveluiden kehittämisessä. Tällöin asiakkaiden kokemustiedolle, näkökulmille ja tiedolle syntyy prosessin alussa paremmin tilaa sekä aidompaa vaikutusmahdollisuuksia. Ei-tietäminen on erityisen tarpeellista johta-

jien sekä asiakkaiden välillä, koska tämä yhdyspinta haastaa eniten perinteistä, hierarkkiseen etäisyyteen ja eroihin perustuvaa toimintatapaa. Säännölliset, yhteisesti suunnitellut ja myös vapaamuotoiset kohtaamiset sosiaalisen kuntoutuksen johdon sekä asiakkaiden välillä ovat keskeinen keino luoda myös tässä yhdyspinnassa tasaveroisempaa vuorovaikutusta.

Vahvistuessaan johdon ja asiakkaiden yhteisymmärrys voimistaa heidän ja henkilöstön uudenlaisia, yhteiskehittämisessä keskeisiä suhteita. Tämä edellyttää johdolta kykyä tuoda keskusteltavaksi myös henkilöstön ja asiakkaiden välisiin suhteisiin liittyviä jännitteitä sekä auttaa heitä löytämään niihin molempien kannalta oikeudenmukaisia, luottamusta vahvistavia ratkaisuja. Vähitellen myös johtamis- sekä ammattiosaaminen, erilaiset menetelmät ja keinot löytävät tarkoituksenmukaisen paikkansa yhteisessä vuorovaikutuksessa ja kehittämisprosesseissa.

Osallisuuden kannalta keskeinen tasavertaisuuden kokemus riippuu myös jokaisen osallistujan omasta käsityksestä omasta asemastaan suhteessa toisiin ja toisaalta siitä, millaisen aseman hän antaa toisille. Esimerkiksi johtaja saattaa huomaamattaan asettaa itsensä päättävään asemaan suhteessa muihin sellaisissakin tilanteissa ja asioissa, joissa päätäntävällän pitäisi olla toisilla. Vastaavasti muut voivat tarjota johtajalle vastuun päätöksistä tilanteissa, joissa heidän itsensä olisi mahdollista ja perusteltua ottaa se. Asiakkaat voivat aiempien kokemustensa perusteella esimerkiksi odottaa, että ammattilaisella on aina hallussaan tarvittava tieto ja kyky ratkaista hämmentävät tilanteet. Myös ammattilaisten voi olla vaikeaa luopua tästä tietämisen ja osaamisen käytöstä, vaikka he samalla ihmettelevät, miksi asiakkaita on niin vaikeaa saada osallistumaan tai miksi he aina odottavat ratkaisuja ammattilaisilta. Osallisuuden kannalta kiinnostava yhteiskehittäminen siis sekä edellyttää että synnyttää tasavertaisempia suhteita, mikä voi myös sosiaalisen kuntoutuksen asetelmassa olla kaikille uutta ja outoa.

Asiakkaan kohdalla tasaveroisempi suhde ammattilaisiin voi alkaa näkyä aluksi esimerkiksi siinä, että hän ryhtyy kiinnostuksensa pohjalta osallistumaan kuntoutuksen suunnitteluun ja toteutukseen sekä tuo aktiivisesti esiin omia tarpeitaan ja halujaan. Ammattilaiselle ja johdolle voi tällöin olla haastavaa luopua tilanteen hallinnasta, tehdä tilaa asiakkaalle ja hänen elämänsä monimuotoisuudelle, joka ei välttämättä asetu palveluvalikoihin, noudata ammattilaisten suunnitelmia eikä järjestelmän luokitteluja.

Myös tietämiseen liittyvät haasteet ovat erilaisia. Johdon ja ammattilaisten on yhteiskehittämisen alussa tietoisesti pidättäytyttävä ammatti-identiteettiinsä kuuluvasta tietämisestä ja sen sijaan ryhdyttävä kiinnostumaan asiakkaista ohi perinteisen asiantuntemuksensa. Asiakkaiden on puolestaan ryhdyttävä tietoisesti tunnistamaan omaan menneisyyteensä ja palvelu- sekä kuntoutumiskokemuksiinsa perustuvaa kokemustietoa sekä kerrottava niistä sekä toiveistaan, kiinnostuksistaan ja voimavaroistaan ammattilaisille. Nämä tietämiseen liittyvät muutokset tuovat kaikki uudenlaiseen, ennalta määrittämättömään asetelmaan. Tämä puolestaan synnyttää epävarmuutta, joka jatkuu, kunnes riittävä yhteisymmärrys siitä, mistä lähtökohdasta esimerkiksi yksittäisen asiakkaan kuntoutus tai tietyn palvelukäytännön yhteiskehittäminen organisaatiossa voi käynnistyä, on saavutettu. Ajan kuluessa asiakkaiden, ammattilaisten sekä johdon roolien, tehtävien ja työnjaon sekä toiminnan tarkoituksen jatkuva, elävässä vuorovaikutuksessa tapahtuva yhteinen määrittely vahvistaa kaikkien toimijuutta ja osallisuutta.

Sosiaalinen kuntoutus voimavaraistavana, pedagogisena toimintana

Tässä osiossa sosiaalista kuntoutusta tarkastellaan voimavaraistavana, pedagogisena toimintana ja teksti pohjautuu Helka Raivion (2018, tulossa) julkaisemattomaan artikkeliin *Sosiaalinen kuntoutus voimavaraistamisena – toivon ja muutoksen näkökulma*.

Sosiaalihuoltolain soveltamisoppaassa (STM:n julkaisu 2017:5) sosiaalisella kuntoutuksella todetaan edistettävän ”kaikkien yhteiskunnan jäsenten yhtäläisiä mahdollisuuksia päästä niihin vuorovaikutussuhteisiin, toimintoihin ja rakenteisiin, jotka muodostavat jokapäiväisen elämän perustan”. Palvelun periaatteena sekä tavoitteena on soveltamisoppaan määritelmän mukaan ”yksilön integroituminen yhteiskuntaan kykyjään ja suoriutumistaan vastaavalla tavalla”. Tällainen määritelmä ei rajaa sosiaalisen kuntoutuksen asiakkuudesta ketään ulos, ja palvelua on siten mahdollisuus tarjota laajasti ”vauvasta vaariin”. (Raivio 2018, tulossa.)

Sosiaali- ja terveysministeriö puolestaan rajaa kuntoutusjärjestelmää ja sen rakenteita esittävillä verkkosivuillaan sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat vaikeasti syrjäytyneihin henkilöihin (Sosiaali- ja terveysministeriö 2018. Sosiaali- ja terveyspalvelut. Kuntoutus.) THL:n toteuttaman kuntakyselyn (Puromäki & al., 2016) perusteella sekä SOSKU-kehittämishankkeen osahankkeiden omien rajausten mukaan sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmäksi tunnistetaan ensisijaisesti työikäiset sosiaalihuollon asiakkaat, toisin sanoen aikuiset.

Syrjäytyminen prosessina

Sosiaalinen syrjäytyminen voidaan Järvikosken (2013, 40) mukaan tulkita prosessiksi tai tapahtumaketjuksi, jossa osa yhteiskunnan jäsenistä joutuu tahtomattaan sivuun työelämästä ja yhteiskunnallisista asemista. Puhumme esimerkiksi pitkäaikaistyöttömistä, päihdeongelmallisista, rikoksen tekijöistä – tai niistä nuorista, jotka puuttuvan koulutuksen, oppimisvaikeuksien ja muiden syiden takia ovat jääneet tai jäämässä työelämän ja yhteiskuntasidosten ulkopuolelle. Puhumme siis erilaisista elämäntilanteista, joissa ihmisten täysivaltainen toiminta on vaikeutunut tai vaikeutumassa, ennen muuta ihmisistä asiakkaina kuntien sosiaalitoimistoissa, päihde- ja mielenterveys-, kuntoutus-, vammais-, vanhus- ja maahanmuuttajatyössä sekä terveys- ja kriminaalisosiaalityössä. (mt, 40, 47, 63.) Usein näiden ihmisten asema yhteiskunnassa on jollakin tavalla alivaltainen ja alistainen, jolloin freireläisittäin ilmaistuna kyse on sorretuista ryhmistä (Raivio 2018, tulossa).

Syrjäytyminen yksilöllistetään usein ihmiseen ja hänen elämäntilanteeseensa. Kun syrjäytymisen riskiä käytetään sosiaalisen kuntoutuksen käynnistämisen perusteena, on samalla nähtävä, ettei kyseessä ole pelkästään yksilön ongelma, vaan syrjäytymisen syyt nousevat pitkälle yhteiskunnan käytännöistä. (Järvikoski 2013, 40.) Sosiaalipoliittisissa tai sosiaalisissa selitysmalleissa esimerkiksi vammaisuutta on tarkasteltu myös yhteiskunnan eriarvoistavista rakenteista johtuvana kansalaisoikeusasiana (mt, 21). Toiminnanvajaavuuden ja haitan syntymiseen ja merkitykseen on siten ymmärretty vaikuttavan myös se toimintaympäristö ja olosuhteet, joissa ihminen elää. Kuntoutus on ymmärrettävä myös näihin vaikuttamisena, sillä kuntoutuksen onnistuminen edellyttää muutoksia myös kuntoutujan fyysisessä ja sosiaalisessa ympäristössä, lähiyhteisöissä sekä yhteiskunnassa (mt, 12–13, 21–28).

Kuntoutus-sana pohjautuu kuitenkin sanaan kunto, joka Järvikosken (2013, 10) mukaan rajautuu selvästi yksilölliseen ja yksilöön suuntautuvaan toimintaan. Kun suomalainen kuntoutustoiminta on ollut pääosin yksilöä hoitavaa, kasvattavaa ja sopeuttavaa, on sitä kritisoitu muun muassa vammaisliikkeen piirissä

vammaisia henkilöitä alistavana ja syyllistävänä toimintamuotona. Sen on nähty pyrkivän sopeuttamaan ja ”korjaamaan” heitä erityisesti lääketieteen keinoin, muttei parantamaan heidän olosuhteitaan ja toimintamahdollisuuksiaan. (mt, 12.)

Osallisuuden yhteys oikeuksiin ja hyvinvointiin

Siinä missä syrjäytyminen, on osallisuuskin hahmotettavissa prosessina, syrjäytymisen vastaparina (Raivio & Karjalainen 2013, 15). Osallisuus ei ole yksilön pysyvä ominaisuus tai staattinen tila, joka voidaan saavuttaa, vaan sen aste vaihtelee elämänvaiheiden ja -tilanteiden mukaan. Osallisuuden asteemme ja yhteiskunnallinen toimintakykymme vaihtelevat jo elämänkaaremm mukaisesti. Joissakin ikä- tai elämänvaiheissamme olemme osallisempia ja yhteiskunnallisesti aktiivisempia, kuin joissakin toisissa. (mt.)

Yksilön tasolla osallisuus ilmenee kokemuksena, joka syntyy, kun ihminen tuntee kuuluvansa itselleen merkityksellisiin ryhmiin tai yhteisöihin. Yhteisöissä osallisuus ilmenee sen jäsenten keskinäisenä arvostuksena, luottamuksena sekä mahdollisuuksina vaikuttaa yhteisön toimintaan. Yhteiskunnan tasolla osallisuus tarkoittaa ennen kaikkea mahdollisuuksien ja oikeuksien toteutumista. Poliittikatason osallisuustavoitteiden taustalla vaikuttavat muun muassa kansainväliset ihmisoikeudet. Ensimmäisen sukupolven ihmisoikeuksina kansalais- ja poliittiset oikeudet tukevat ja varmistavat ihmisten yhteiskuntaan osallistumista. Toisen sukupolven ihmisoikeuksina tunnetaan taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet, jotka tukevat ja varmistavat ihmisten hyvinvointia ja osallisuutta yhteiskunnassa. (Raivio 2018, tulossa.)

Hyvinvointia toteutetaan Savolaisen (2011) mukaan erityisesti turvaamalla sosiaaliset oikeudet. Niiden turvaaminen takaa kansalaisille ihmisarvoisen huolenpidon ja turvan sekä yhdenvertaisen osallistumisen yhteiskunnan eri toimintoihin. Tämän lisäksi sosiaalisten oikeuksien tehtävänä on ohjata hyvinvointia koskevaa päätöksentekoa. (Savolainen 2011, 159.) Kansalaisten ihmisarvon turvaaminen, kykyjen kehittämisen mahdollistaminen ja yhteisöllisten siteiden vahvistaminen ovat hyvinvointipoliittisten toimijoiden vastuulla (Savolainen ja Suonio 2011, 10).

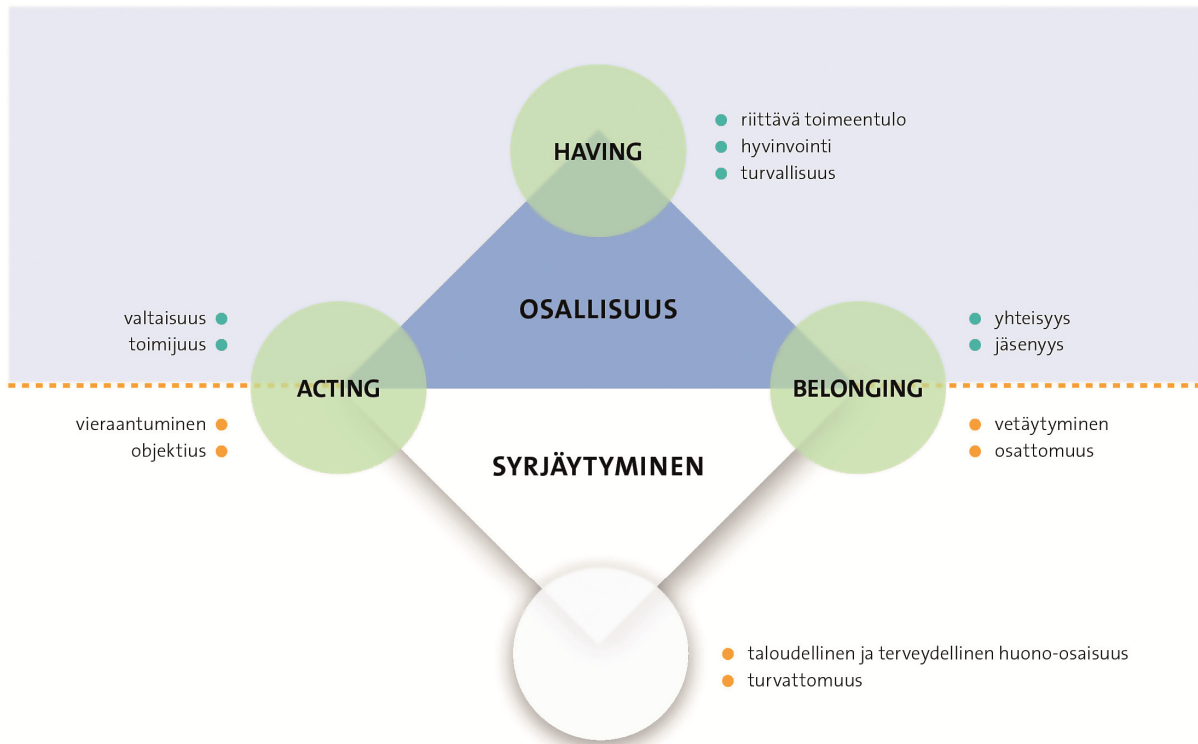
Kun edellä esitellyt lähtökohdat on tunnistettu, voidaan sosiaalisen kuntoutuksen yksilötason laajana päämääränä pitää ihmisten tukemista ja auttamista oikeuksiinsa (Raivio 2018, tulossa). Osana sosiaalityön laajempaa orientaatiota on sosiaalisen kuntoutuksen tehtävänä myös niiden voimavarojen tunnistaminen ja vahvistaminen, joilla ihmisten mahdollisuudet omaa elämäänsä koskeviin päätöksiin vahvistuvat (Väisänen 2011, 178).

Simpuran (2007) mukaan hyvinvoinnin kannalta välttämättömät resurssit liittyvät toimeentuloon, terveyteen, turvallisuuteen, kykyjen kehittämiseen, toimintamahdollisuuksiin ja elinoloihin (Savolainen 2011, 158). Jaottelu on yhteneväinen Allardtin (1976) hyvinvoinnin ulottuvuuksien jäsenyyden kanssa, jossa hyvinvoinnin ulottuvuudet määritellään ihmisen perustarpeiden kautta (having, loving, being). Having viittaa Allardtin jäsenyydessä materiaaliin olosuhteisiin (esimerkiksi taloudelliset, asuin, työllisyys, terveys, koulutus). Loving viittaa tarpeeseen olla yhteydessä muihin ihmisiin (perheeseen, sukuun, ystäviin, erilaisiin yhteisöihin). Being puolestaan viittaa tarpeeseen integroitua yhteiskuntaan esimerkiksi osallistumisen, poliittisen aktiivisuuden, ja merkityksellisen työelämän kautta. (Allardt 1976, 88–94.) Resurssit ja valta jakaantuvat kuitenkin epätasaisesti väestöryhmien välillä. Tämä tulee esiin muun muassa terveyden epätasa-arvon kysymyksinä, joita ei tulisikaan tarkastella ensisijaisesti terveysongelmina. Sosiaalista eriarvoisuutta vähentämällä kavennettaisiin myös hyvinvointi- ja terveyseroja (Savolainen 2011, 151.)

Fraserin (2003) mukaan yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden vaatimukset voidaan jakaa kahteen tyyppiin (Huttunen 2006, 30). Ensinnäkin on vaatimus oikeudenmukaisemmasta resurssien ja hyvinvoinnin uusjaosta. Toiseksi on olemassa poliittiseen tunnustukseen liittyvä vaatimus. Poliittiseen tunnustukseen liittyvä vaatimus sisältää toiseutta sietävän yhteiskunnan. Kunnioituksen ja arvostuksen hintana ei tällöin ole sulautuminen hallitsevan kulttuurin normeihin. Kyse on Huttusen mukaan ennen kaikkea etnisistä ja

seksuaalisista vähemmistöistä, mutta toiseutta sietävän yhteiskunnan vaatimus koskee yhtä lailla muitakin yhteiskunnan marginaaleihin työnnettyjä, ja haavoittuvassa asemassa olevia ryhmiä. Toiseutta sietävää, tai toisin ilmaistuna sosiaalisesti esteetöntä yhteiskuntaa (Nieminen 2017), voidaan pitää sosiaalisen kuntoutuksen yhteisötason tavoitteena (Raivio 2018, tulossa).

Raivion ja Karjalaisen (2013, 16–17) jäsenyys osallisuuden ulottuvuuksista noudattelee edellä esitettyjä hyvinvoinnin jaottelua pohjaten vahvasti Allardtin (1976) jäsenyykseen. Heidän näkemyksensä mukaan osallisuus edellyttää riittäviä aineellisia resursseja (having), autonomiaa ja toimijuutta omaa elämää koskevassa päätöksenteossa (acting) sekä sosiaalisesti merkityksellisiä ja tärkeitä suhteita (belonging).

Kuva 3. Osallisuus syrjäytymisen vastaparina (Raivio & Karjalainen, 2013)

Osallisuuden ulottuvuuksille hahmottuvat Raivion ja Karjalaisen jäsenyyksessä myös negatiiviset vastaparit, syrjäytymisen ulottuvuudet. Vajaus osallisuusulottuvuudella tarkoittaa kirjoittajien mukaan osallisuuden vähentymistä ja syrjäytymisriskin lisääntymistä; täysimääräinen osallisuus ei toteudu, jos jokin osallisuuden ulottuvuuksista ”vuotaa”. Kokemukseen osallisuudesta vaikuttaakin osallisuusulottuvuuksien tasapainoisuus. (Raivio & Karjalainen 2013, 17).

Raivion (2018, tulossa) mukaan sosiaalisen kuntoutuksen toimintoja ja käytäntöjä voidaan jaotella edellä esiteltyä jäsenyyttä hyödyntäen. Käytäntöjä voidaan sijoittaa ensisijaisesti vain jollekin osallisuuden ulottuvuuksista, mutta useimmiten kyse on palvelukokonaisuudesta, jossa asiakkaan elämässä työstettävät tilanteet tai ongelmat leikkaavat kaikkia ulottuvuuksia. Taloudellinen tai materiaallinen puute (having) voi heijastua yksilön mahdollisuuksiin osallistua täysivaltaisesti yhteiskunnalliseen toimintaan sekä esimerkiksi (työ)markkinoille (acting). Näillä ”osallisuusvajauksilla” saattaa puolestaan olla vaikutuksia vuorovaikutukseen erilaisissa yhteisöissä (belonging). (mt.)

Sosiaalisessa kuntoutuksessa asiakkaita tuetaan esimerkiksi ensisijaisten etuuskien piiriin, ja heidän asumistaan turvataan erilaisin tukitoimin (having). Asiakkaita on myös ohjattu ja rohkaistu osallistumaan

erilaisiin ryhmätoimintoihin, joiden kautta on herätelty mielenkiintoa omaehtoiseen harrastamiseen sekä vahvistettu ihmisten välistä kanssakäymistä ja luotu erilaisia jäsenyyksiä (belonging). Edellisten toimien kautta, asiakkaan itseluottamuksen ja kykyjen vahvistuessa, esteet ja kynnykset astetta haastavampiin yhteisöihin liittymiselle, kuten esimerkiksi koulutukseen tai työvalmennukseen osallistumiseen, madaltuvat. (acting). (Raivio 2018, tulossa.)

Sosiaalinen kuntoutus kasvun tukena

Hallituksen esityksessä uudeksi sosiaalihuoltolaiksi (HE 164/2014) sosiaalisen kuntoutuksen avulla vahvistettavasta sosiaalisesta toimintakyvystä todetaan, että se voidaan määritellä ”yksilölliseen ja yhteisölliseen kasvuun ja kehitykseen pyrkiväksi sosiaalista toimintaa ohjaavaksi ja tulevaisuuteen orientoituneeksi asenteeksi itseä ja muita kohtaan”. Järvikosken (2013, 48) mukaan kuntoutus on aina luonteeltaan oppimis- ja kehitysprosessi. Kasvatukselliset elementit ovat Järvikosken mukaan aina mukana ihmisen pyrkiessä sopeutumaan uuteen elämäntilanteeseen ja oppimaan sen edellyttämät tiedot, taidot ja valmiudet.

Sosiaalinen kuntoutus ei siis ole prosessi, joka tehdään ihmiselle. Kun kuntoutukseen osallistuvaa autetaan hankkimaan niitä tietoja ja taitoja, joita mahdollisimman hyvä fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen toimintakyky edellyttävät, on ammattilaisten tuki ja kumppanuus tarpeen. Heidän roolinsa on kuitenkin kuntoutujaa tukeva, ei häntä määräävä. Järvikosken (2013, 22) mukaan kyse on kasvatuksellisesta prosessista, jonka ihminen itse toteuttaa ammattilaisten, perheen ja ystävien johdolla ja tuella. Kun kuntoutuksessa pyritään ihmisessä itsessään olevien mahdollisuuksien kehittämiseen, ollaan tekemisissä kasvun ja siten kasvatuksen kanssa. (Raivio 2018, tulossa.)

Sosiaalista kuntoutusta, aikuisten parissa toteutettavana sosiaalipalveluna, voidaankin tarkastella myös aikuiskasvatuksellisesta näkökulmasta. Tällöin sosiaalisessa kuntoutuksessa tunnustetaan emansipatorinen, ihmisen omista voimavaroista ja niiden vahvistamisesta liikkeelle lähtevä työskentelytapa, joka voidaan liittää erityisesti brasilialaisen kasvatustieteilijän Freiren (1921–1997) vapautuksen pedagogiikan kehikseen (läheisinä myös vapauttava tai uudistava pedagogiikka, kriittinen pedagogiikka, feministinen pedagogiikka, sosiaalipedagogiikka sekä sosiokulttuurinen innostaminen). Freiren vapautuksen pedagogiikka tähtää ihmisten voimaannuttamiseen, mutta päämääränä tämä ei itsessään vielä riitä. Voimaantumisen tavoitteena on aina muutos, ja lopulta vapautuminen (emancipation) erilaisista tukahduttavista sekä sortavista rakenteista ja suhteista (Raivio 2018, tulossa).

Muutoksen ja vapautumisen esteinä voivat olla myös esimerkiksi eri tavoin lannistavat kategorisaatiot tai identiteetit, kuten riskiryhmä, asunnoton, syrjäytynyt, pitkäaikaistyötön, toimeentulotukiasiakas, mielenterveyskuntoutuja (Raivio 2018, tulossa). Esteinä voivat olla myös ahdistavat tuntemukset, kuten sosiaalisten tilanteiden pelko, tai alistavat kokemukset kuten torjunta, poiskäännyttäminen, välinpitämättömyys. Sorto voidaankin hahmottaa myös ihmisen kapeutuneena tai rajoittuneena tapana hahmottaa itsensä ja maailmansa. Tällöin sortavat rakenteet ja suhteet ovat löytäneet tiensä ihmiseen itseensä vaikuttaen hänen minäkokemuksensa ja toimijuuteensa. Vaikka tulevaisuus olisi periaatteessa avoin, ei sitä kyetä käsittämään eikä tiedostamaan avoimeksi. Sosiaalinen kuntoutus hahmottuu tällöin ihmisen kasvua ja kehitystä tukevana toimintana, jossa toivon ja muutoksen perspektiivit ovat keskeisiä. (mt.)

Voimavarat ja toivo toiminnan lähtökohtina

Eri elämänvaiheissa tarvitsemme enemmän tai vähemmän tukea sosiaalisista rooleista suoriutuaksemme. Myös yhteiskunnan muuttuvat taloudelliset, poliittiset ja kulttuuriset rakenteet asettavat meille jatkuvasti uusia oppimistehtäviä. Nämä oppimistarpeemme kytkeytyvät eri elämämpiireihin, joissa hoidettavaksemme tulevat tehtävät voidaan ryhmittää kolmelle osa-alueelle: työelämän tehtäviin, julkisen elämämpiirin kansalaistehtäviin sekä yksityisiin tehtäviin, joihin kodin ja perheen lisäksi luetaan esimerkiksi kulutus, henkilökohtainen terveydenhoito sekä informaaliset yhteisöt tehtävineen. (Alanen 1987, 31–32.) Sosiaalisen kun-

toutuksen kontekstissa nämä aikuisen elämänpiirittaiset oppimistehtävät, ja asiakkaiden taitojen kartuttaminen niistä suoriutumiseksi, ovat sosiaalisen kuntoutuksen ydintä (Raivio 2018, tulossa).

Motivaatio ja kyky omaehtoiseen itsensä kehittämiseen, itsekasvatukseen, eivät muodostu äkillisesti aikuis-tumisprosessissa, vaan ne kehittyvät asteittain minäkuvan, motivaatorakenteiden, itsehallinnan ja muiden itsenäisen toiminnan edellytysten voimistuessa. Se, millä tavoin aikuistuneen yksilön jatkuvan oppimisen valmiudet tosiasiallisesti ilmenevät, riippuu kuitenkin myös sekä kasvutaustasta että aikuisvaiheen elämänolosuhteista. (Alanen 1987, 20.) Sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmällä ainakin elämänolosuhteiden voidaan arvella olevan tai olleen eri tavoin haasteellisia. Sosiaalinen toimintakykymme, ja oppimisvalmiu-temme siihen kytkettyinä, rakentuvat suhteessa ja suhteena siihen toimintaympäristöön, jossa elämme ja vaikutamme. Olemme toimintaympäristöjemme muokkaamia ja toteudumme niissä. (Raivio 2018, tulossa.)

Voimavara- ja toivokeskeisenä ihmistyönä sosiaalityö painottaa ennen kaikkea tulevaisuutta rakentavia tekijöitä (Savolainen ja Suonio 2011, 10). Toivoa luovassa toimintakulttuurissa lähtökohtana on ihmistä arvostava, osallistava ja yksilön omaa elämismaailmaa korostava arvopohja. Keskeisiä tavoitteita ovat ihmisoikeuksien edistäminen sekä yhteisvastuun, yhteistoiminnan, osallistumisen ja oikeudenmukaisuuden kulttuurien vahvistaminen (mt., 10, 12; Väisänen 2011, 178). Työntekijä toimii katalysaattorina ja dyna-misoijana, joka herkistää, yllyttää, rohkaisee ja motivoi osallistumiseen (Kurki 2011, 51). Kun toiminnassa onnistutaan elvyttämään intohimoja ja unelmia, ”nukkuvia”, unohtuneita tai jo luovutettuja asioita, on toivo herätetty ja muutos jo käynnissä (Raivio 2018, tulossa).

Toivon ja muutoksen viitekehyksessä sosiaalisen kuntoutuksen funktiona ei voi olla vallitsevien olosuhteiden ja olemassa olevan järjestyksen säilyttäminen (conserving), ja ihmisten niihin sopeuttaminen (conforming). Osana kriittisen sosiaalityön orientaatiota sosiaalisen kuntoutuksen interventioiden tehtäväksi hah-mottuu ihmisten sosiaalisen toimintakyvyn vahvistaminen niin, että sekä yksilöllinen ja persoonallinen, mutta myös sosiaalinen muutos tulevat mahdollisiksi. Kun ympäröivä todellisuus tulee tiedostetuksi ja tunnetuksi, lisääntyvät ihmisten voimavarat tuon todellisuuden laadulliseksi muuttamiseksi (transforming). (Raivio 2018, tulossa.) Sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa lähestymistapa tarkoittaa työntekijöiden vah-vaa uskoa ihmiseen sekä ihmisten ja ympäristön muutoskykyyn (Puurunen ja Roivainen 2011, 27).

Sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on vahvistaa ihmisen sosiaalista toimintakykyä, joka voidaan hahmot-taa erilaisista elämäntaidoista rakentuvana yksilön toimintavalmiutena (Raivio 2018, tulossa). Tällaisina tarvittavina elämäntaitoina voidaan sosiaalihuoltolain määritelmästä (1301/2014) tunnistaa muun muassa itsestä huolehtiminen, kotona suoriutuminen, liikkuminen, koulutus, työ, kommunikointi, sosiaaliset vuoro-vaikutussuhteet, koulunkäynti, oppiminen ja tiedon soveltaminen. Sosiaalisen kuntoutuksen menetelmin ihmistä tuetaan saavuttamaan ja täydentämään elämäntaitojaan, ja siten täyttämään eriasteisia aikuisen yhteiskunnallisia ja elämänpiirillisiä oppimistehtäviä. Sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa nämä oppimis-tehtävät voidaan hahmottaa aikuiselta edellytettävänä sosiaalisina, arki- sekä yhteisötaitoina. Näitä sosiaali-sen toimintakykymme kannalta keskeisiä taitoja on kuvassa 4 luokiteltu aiemmin esitellyille osallisuuden ulottuvuuksille, jolloin kuvaa sosiaalisen kuntoutuksen prosessista ja sisällöistä on mahdollista tarkentaa. (Raivio 2018, tulossa.)

Toimintaympäristön asettamat odotukset, mahdollisuudet ja rajoitukset

Koulutus ja työmarkkinat	SOSIAALINEN TOIMINTAKYKY			
	Osallisuuden ulottuvuudet	Sosiaaliset taidot	Arkitaidot	Yhteisötaidot
Sosiaaliset suhteet ja verkostot	Kuuluminen/ Belonging	Itseilmaisu, vuorovaikutuskyvyt, kyky liittyä muihin.	Itsestä huolehtiminen, arjesta selviäminen, kyky toimia perheenjäsenenä.	Itsen ja ympäristön tiedostaminen, tunteiden hallinta, kyky asioida.
Toimeentulo	Toimiminen/ Acting	Kyky luoda ihmisiä, ottaa vastuuta, huolehtia muista ja ylläpitää yhteyksiä.	Kyky hankkia koulutus, tehdä työtä ja organisoida. Riippuvuuksien hallinta.	Itsensä elättäminen. Kyky osallistua, harrastaa, suunnitella tulevaa ja sopeutua.
Välimatkat ja etäisyydet, liikkuminen	Omistaminen/ Having	Luottamus Arvostus	Työuran vakaus Kodin olemassaolo	Valta ja vallankäyttö Raha ja sen käyttö
Vapaa-ajan mahdollisuudet				
Ympäristön avoimuus, yhteiset tilat				
Palvelut, niiden saavutettavuus ja saatavuus				

Kuva 4. Sosiaalinen toimintakyky aikuisen oppimistehtäviin liittyvinä sosiaalisina, arki- sekä yhteisötoimintoina

Kun kyse on eriaistaiseen yhteisöihin kuulumiseen (belonging-ulottuvuus) liittyvästä sosiaalisesta kuntoutuksesta, on toiminnan tavoitteena erityisesti vahvistaa ihmisten kykyä liittyä muihin (Raivio 2018, tulossa). Sosiaalisten taitojen tasolla keskeisiä ovat tällöin itseilmaisuun ja vuorovaikutukseen liittyvän osaamisen ja kykyjen edistäminen ja lisääminen. Arkitaitojen tasolla sekä itsestä että esimerkiksi perheestä huolehtiminen ja arjessa pärjääminen nousevat keskiöön, ja sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteet liittyvät jokapäiväisessä elämässä tarvittavan osaamisen edistämiseen ja lisäämiseen. Yhteisötaitojen tasolla sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on edistää ja lisätä ihmisten itseyttä sekä tietoisuutta omasta itsestä osana laajempaa ympäröivää todellisuutta. Keskiössä ovat tällöin muun muassa tunteiden hallinta ja kyky asioida. (mt.)

Kun kyse on toimintaan liittyvästä sosiaalisesta kuntoutuksesta (acting-ulottuvuus) tavoitteena on vahvistaa ihmisten subjektiivista, toimijuutta erilaisissa yhteisöissä ja laajemmin yhteiskunnassa ja sen eri areenoilla (Raivio 2018, tulossa). Sosiaalisten taitojen tasolla sosiaalisen kuntoutuksen avulla tuetaan ihmisten tavoitteellisen, vastuullisen ja suunnitelmallisen toiminnan vahvistumista. Arkitaitojen tasolla tämä tarkoittaa muun muassa organisointikyvyn lisääntymistä, riippuvuuksien hallintaa sekä koulutus- ja työskentelyvalmiuksien lisääntymistä. Yhteisötaitojen tasolla toiminta tarkoittaa omaehtoisuuden lisääntymistä ja osallistumiskynnyksien madaltamista, tulevaisuusorientaation ja sopeutumiskyvyn vahvistumista sekä omasta toimeentulosta huolehtimisen edellytysten lisääntymistä. (mt.)

Kun kyse on omistamiseen (having-ulottuvuus) liittyvästä sosiaalisesta kuntoutuksesta, on toiminnan tavoitteena vahvistaa ihmisten kykyä saavuttaa ja säilyttää erilaisia ja eriaistaisia resursseja (Raivio 2018, tulossa). Sosiaalisten taitojen tasolla keskeisiä ovat tällöin tyydyttävät, arvokkaat ihmissuhteet ja niistä kumpuava luottamus ja arvostus. Arkitaitojen tasolla kyse on esimerkiksi asumisen järjestymisestä ja kodin ylläpitämisestä sekä koulutus- tai työllistymispolulle pääsystä ja siellä pysymisestä. Yhteisötaitojen tasolla sosiaalisella kuntoutuksella edistetään ymmärrystä muun muassa erilaisista valtasuhteista ja vallankäytöstä sekä vahvistetaan valmiuksia säänneltyyn, hallittuun taloudenpitoon. (mt.)

Useimmiten sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on jonkinlainen muutos palveluun osallistuvien elämässä. (Raivio 2018, tulossa). Muutostyöskentelyksi voidaan hahmottaa myös ennaltaehkäisevä toiminta niin, ettei muutosta ainakaan huonompaan suuntaan tapahdu. Sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvää muutostyötä voidaan hahmottaa yksilötason elämänmuutokseen liittyvänä, jolloin ihmisen oman arjen jäsentymisessä alkaa vaikuttaa jokin uusi tavoite tai suunta. Kansalaistumisena tuo elämänmuutos nousee astetta korkeammalle tasolle ihmisen tavoitteiden liittyessä yhteisölliseen tai yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumiseen. (mt.)

Yhteisön ja yhteiskunnan tasolla sosiaalisen kuntoutuksen muutostyössä on selkeitä rakenteellisen sosiaalityön elementtejä (Raivio 2018, tulossa). Tällä tasolla tavoitellaan muun muassa sosiaalista esteettömyyttä, eli ”paikkojen” ja ympäristöjen saattamista avoimiksi ja vastaanottaviksi kaikille, toisin sanoen niin sanottujen osallisuuden tilojen luomista (ks. Nieminen, 2018 tulossa). Käytännön työssä tämä tarkoittaa esimerkiksi sosiaalisen kuntoutuksen viemistä sinne, missä ”elämä eletään”. Sosiaalinen kuntoutus näyttäytyykin sekä yksilön, yhteisöjen että yhteiskunnan sosiaalista toimintakykyä vahvistavana toimintana. Sen ytimessä vaikuttavat toivo sekä tulevaisuususkko, joilla muutokset tehdään mahdollisiksi. (Raivio 2018, tulossa.) Toivon ylläpitäminen on sosiaalityössä perusedellytys, muuten se kadottaa osan tulevaisuusulottuvuudestaan (Väisänen 2011, 172).

SOSKU-hankkeessa sovelletut työskentelytavat

Yksilötyöskentely

Sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) sosiaalinen kuntoutus määritellään sosiaaliohjaajan/sosiaaliohjaajan/sosiaaliohjaajan tarjoamaksi tehostetuksi tueksi. Useimmissa SOSKU-osahankkeissa tämä tarkoitti intensiivistä yksilötyöskentelyä, lähestymistä, jota voidaan kutsua yksilöohjaukseksi, yksilölliseksi palveluohjaukseksi tai yksilövalmennukseksi. Yksilötyöskentelyssä lähtökohtina ovat asiakaslähtöisyys, asiakkaiden osallisuuden edistäminen, työskentelyn pitkäkestoisuus, tapaamisten säännöllisyys sekä työskentelyn jalkautuminen asiakkaiden arkiympäristöihin. Myös perheen ja läheisten tukeminen on osoittautunut yksilötyöskentelyssä tärkeäksi lähiverkoston tukien varsinaisen asiakkaan kuntoutumista.

Yksilötyöskentelyn menetelminä SOSKU-hankkeessa hyödynnettiin keskustelutapaamisia, kotikäyntejä, verkostotapaamisia, toiminnallisuutta sekä asiakkaan avustamista ja tukemista konkreettisten arjen asioiden hoidossa. Yksilötyöskentely on kokonaisvaltaista ja siten asiakkaan koko elämän alueita koskettavaa. Esimerkkinä erityisiin tavoitteisiin liittyvästä intensiivisestä yksilövalmennuksesta on Laukaan SOSKU-osahankkeen kokeilu henkilökohtaisesta liikunta- ja ravintovalmennuksesta, joka toteutettiin personal trainer -työotteella ja josta saatiin erittäin hyviä tuloksia.

Sosiaalisen kuntoutuksen yksilötyöskentelyssä vaadittava työote on rinnalla kulkemista ja valmentavaa työtä. Työotteen toteuttamiseen tarvitaan riittävästi aikaa ja joustavuutta sekä yksittäisten tapaamisten että koko prosessin osalta. On tunnistettava se, mihin tahtiin asiakkaalla on valmiuksia edetä muutostyössään. Työotteessa on kysymys voimavaraistamisesta, jossa annetaan tilaa asiakkaan subjektiiviselle ja tuetaan hänen omaa vastuullisuuttaan puolesta tekemisen sijaan. Asiakasta autetaan tunnistamaan omat vahvuutensa ja osaamisensa sekä autetaan myös hyödyntämään niitä. Työntekijän on uskottava muutoksen mahdollisuuksiin ja tarjottava asiakkaalle toivoa ja kannustusta päästä elämässään eteenpäin.

Yksilötyöskentelyssä on myös huomioitava työntekijän ja asiakkaan välinen valtasuhde sekä siihen liittyvät vuorovaikutukselliset mekanismit. Työntekijän ensisijaisena roolina on toimia kanssakulkijana sekä tuen ja ymmärryksen tarjoajana. Toisaalta hän on kuitenkin viranomainen ja palvelujärjestelmän edustaja, joka voi tämän valta-asemansa puitteissa myös toimia asiakkaan asioiden puolesta puhujana ja edunvalvojana esimerkiksi asumiseen, etuuksiin ja erilaisiin palveluihin pääsyyn liittyvissä pulmatilanteissa.

Joillakin sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaista saattaa olla taustallaan epäonnistuneita palveluihin liittyviä kokemuksia sekä viranomaisvastaisuutta. Yksilötyöskentelyn käynnistymisvaiheessa olennaista onkin luottamussuhteen rakentaminen asiakkaaseen. On tärkeää mahdollistaa asiakaskohtaisia perinteisten virastojen ja toimistoympäristöjen ulkopuolella ja tuoda tällä tavoin vuorovaikutukseen uudenlaisia tulokulmia. Työntekijältä vaaditaan herkkyyttä ja tilannetajua omien toimintatapojensa suhteen ja hänen on tunnistettava, milloin asiakas tarvitsee enemmän tukea ja ymmärrystä, milloin on tärkeää toimia asiantuntijan ja viranomaisen roolissa ja milloin puolestaan jättäytyä tietoisesti taustalle ja tarjota tukea vain mahdollisissa ongelmatilanteissa.

Yksilötyöskentely on tavoitteellista. Siihen kuuluu asiakkaan ja työntekijän yhteinen pohdinta siitä, millaisia muutostavoitteita asiakas asettaa elämälleen, millaisin keinoin niihin pyritään, mitä asiakas itse tekee muutoksen aikaansaamiseksi ja mikä on työntekijän rooli muutoksen tukijana. Nämä kirjataan yleensä asiakassuunnitelmaksi. Etelä-Savon sosiaali- ja terveystieteiden kuntayhtymän (Essote) osahankkeessa hyödynnettiin myös nuorten kuntoutussuunnitelmaa kuntoutumisen suunnittelemisen työkaluna ja tavoitteiden asettamisen tukena. Tavoitteista ja tulevaisuuden odotuksista käytiin asiakkaan kanssa säännöllisesti

keskustelua ja tarvittaessa työntekijä oli asiakkaan tukena sanoittamassa niitä myös suhteessa muuhun palveluverkostoon. Keskiössä olivat tällöin asiakkaan omat tarpeet, kiinnostukset ja valinnat.

Ryhmätoiminta

SOSKU-hankkeessa ryhmätoimintaa suunniteltiin yhteistyössä asiakkaiden ja eri yhteistyötahojen kanssa. Ryhmien toteutustapa ja teemalliset sisällöt räätälöitiin monipuolisesti asiakkaiden tarpeiden, tavoitteiden ja toiveiden pohjalta. Joissakin ryhmissä keskityttiin terveysteemoihin, jolloin ryhmä tuki esimerkiksi painonhallinnassa, terveiden elämäntapojen edistämässä, masennuksesta toipumisessa ja liikunnan lisäämisessä. Vantaan SOSKU-osahankkeen ryhmätoiminnassa työstiin esimerkiksi terveellisen ja edullisen ruoan keittokirja sekä opaskirja ilmaisista harrastus-, kulttuuri- ja liikuntamahdollisuuksista pääkaupunkiseudulla.

Arjen hallintaa tukevilla ryhmissä keskityttiin säännöllisen päivärytmin löytämiseen, oman elämäntapaan avartamiseen ja aktivoitumiseen, itsestä huolehtimiseen, asunnonhakuun, talous- ja velkaneuvontaan, työ- ja koulutusmahdollisuuksiin tutustumiseen ja sitä kautta oman jatkopolun löytämiseen. Ryhmissä tehtiin myös tutustumisvierailuja erilaisiin palveluihin, tapahtumiin ja harrastus- ja kulttuurikohteisiin sekä kuultiin erilaisia asiantuntija-alustuksia. Ensisijaisesti ryhmässä toteutettu toiminta luonnollisesti tarjosi ympäristön osallistujien vuorovaikutus- ja sosiaalisten taitojen kehittymiseen. Ryhmätoiminta tarjosi osallistujille uusien tietojen ja taitojen lisäksi yhteenkuuluvuutta ja vertaistukea, ja siten tilaisuuksia löytää oman elämänsä suhteen uusia oivalluksia ja näkökulmia.

Ryhmätoimintojen toteuttamistavat voivat olla hyvin vaihtelevia. SOSKU-hankkeessa saatiin hyviä kokemuksia samanlaisessa elämäntilanteessa oleville kohdennetuista, määrämittäisistä ja suljetuista ryhmistä. Myös matalalla kynnyksellä järjestetyt, teemoiltaan vaihtelevat ja non-stop-periaatteella toimivat avoimet ryhmät koettiin onnistuneiksi. Tällaisia ryhmiä toteutettiin esimerkiksi asiakaskahvilan tai muun matalan kynnyksen palvelupisteen yhteydessä. Ryhmänohjaajan rooli ja tehtävät vaihtelevat ja painottuvat eri tavoin eri ryhmissä ja ryhmien toiminnan eri vaiheissa. Selkeästi aiemmasta poikkeavalla tavalla organisoitua toiminta auttoi ammattilaistakin irtautumaan virkamiesroolistaan ja asettumaan tasavertaiseen asemaan asiakkaiden kanssa.

Ryhmämuotoista toimintaa järjestettäessä keskeistä on ihmisten autonomian kunnioittaminen. Turvallisen tunnelman luominen on toiminnan onnistumisen kannalta välttämätöntä ja vastuu tästä on ensisijaisesti ryhmän vetäjillä. Jokaisen osallistujan on saatava olla oma itsensä. Kaikilla tulee olla yhdenvertainen oikeus tulla nähdyksi ja kuulluksi, mutta tarvittaessa on oltava oikeus myös omaan rauhaan. Osallistujille on tarjottava monipuolisia käytännön toimintamahdollisuuksia, jotka toimivat heitä kannustavasti ja palkitsevasti. Ryhmätoiminnoissa kannustimia voivat olla esimerkiksi lounasruokailumahdollisuus, maksuttomat uimahalli- ja kuntosalikäynnit, matkaliput, vierailu- ja tutustumiskäynnit sekä retket.

SOSKU-osahankkeissa yksilötyöskentelyä toteutettiin useimmiten rinnan ryhmätoiminnan, kuntouttavan työtoiminnan tai muun konkreettisen toiminnan kanssa. Hankkeessa sovellettuja menetelmiä, kuten luontolähtöiset ja luovat menetelmät tai terveyttä ja hyvinvointia lisäävät menetelmät, käytettiin niin yksilö- kuin ryhmämuotoisessakin toiminnassa, ja saadun asiakaspalautteen mukaan molemmat työskentelytavat koettiin tärkeiksi. Esimerkkeinä toiminnan tuloksellisuudesta voidaan mainita muun muassa asiakkaiden itsenäisen asumisen onnistuminen, arjessa selviytyminen, asiointikykyjen vahvistuminen, sosiaalisissa tilanteissa pärjääminen sekä voimavarojen lisääntyminen niin, että osallistuminen esimerkiksi vapaaehtois- ja harrastustoimintaan on mahdollistunut.

Seuraavaksi käydään lyhyesti läpi osahankkeessa sovellettuja menetelmiä, jonka jälkeen seuraavassa osiossa sosiaalisen kuntoutuksen toimintoja luokitellaan sen mukaan, mitä sosiaalisen toimintakyvyn kannalta

olennaisten elämäntaitojen (sosiaaliset-, arki vai yhteisötaidot) osa-aluetta niiden voidaan ensisijaisesti arvioida vahvistavan.

Luontolähtöiset menetelmät

SOSKU-hankkeessa saatiin hyviä kokemuksia Green care -ajattelulla toteutettujen luontolähtöisten ja eläinavusteisten ryhmämenetelmien käytöstä. Toimintaa toteutettiin esimerkiksi työskentelynä ja eläinten-hoitotehtävissä hevostallilla, ratsastuksen harjoitteluna sekä ryhmämuotoisesti toteutettuna palstaviljelynä. Green Care -menetelmät sosiaalisessa kuntouksessa koettiin mielekkäiksi, omia voimavaroja vahvistavaksi toiminnaksi sekä toimintaympäristöiksi.

Hevosten parissa toteutuvaa sosiaalista kuntoutusta sovellettiin Järvenpään sekä Laukaan SOSKU-osahankkeissa. Molemmissa toiminnan taustalla on sosiaalipedagoginen hevostoiminta, joka perustuu yksilön omaan kokemukseen sekä kokemuksen kautta oppimiseen ja asioiden oivaltamiseen. Sosiaalipedagoginen hevostoiminta on syrjäytymisen ehkäisyyn, ja sosiaalisen kasvun ja hyvinvoinnin tukemiseen tähtäävää toimintaa, jonka lähtökohtana on ihmisen ja hevosen vuorovaikutus sekä talliyhteisö, jossa toiminta tapahtuu. Toiminnan peruselementtejä ovat aito kohtaaminen, yhteisöllisyys, elämyksellisyys, toiminnallisuus sekä dialogisuus.

Järvenpään SOSKU-osahankkeessa kyse oli hevostallilla tapahtuvasta ryhmämuotoisesta tuetusta työtoiminnasta. Hevostoimintaan osallistui asiakkaita sosiaalisesta kuntouksesta, niin mielenterveys- ja päihde-kuntoutujien työsalilta kuin kehitysvammaisten työ- ja päivätoiminnastakin. Ryhmässä harjoiteltiin asioita, joista olisi tukea myös yksilöllisessä tuetussa työtoiminnassa. Toiminnan tavoitteena oli kasvattaa osallistujien motivoituneisuutta sekä tuoda elämään arjenhallintaa, toiminnallista sisältöä ja päivärtymiä.

Laukaan osahankkeessa toimintaa toteutettiin Tallitiimissä, jossa osallistujien tehtävät vaihtelivat eläinten ruokkimisesta ja hevosten pihaton siivoamisesta myös lampaiden kuivien pehkujen vaihtoon sekä karitsoiden kesyttämiseen sylissä pitämällä ja tuttipullosta ruokkimalla. Lisäksi he osallistuivat tilan yleisempiin töihin esimerkiksi haravoimalla pihaa ja luomalla lantaa. Osallistujat pääsivät mukaan myös karitsoiden korvamerkintään ja punnitukseen, ja halukkailla oli mahdollisuus myös ratsastukseen.

Jyväskylän SOSKU-osahankkeessa luontolähtöisyys toteutui palstaviljelynä. Hanketyöntekijät arvioivat jo toiminnan suunnittelupalaverien voimaannuttaneen osallistujia, yhteinen suunnittelu itsessään toi mielekkyyttä ja merkitystä arkeen ja avasi perspektiiviä tulevaan. Osa asiakkaista oli viljelyn suhteen todella asiantuntevia, mikä loi heille tilaisuuden opastaa toiminnassa myös työntekijöitä. Työntekijätkin vaikuttivat innostuvan uudella tavalla. Aiemmin kehittämistoiminnasta sivummalle jättäytyneet työntekijät osallistuivat innokkaasti viljelytoimintaan ja ottivat sen organisoimisesta vastuuta. Jotkut työntekijöistä raportoivat käyttäneensä viljelypalstaympäristöä hyödyksi sellaisten asiakkaidensa kanssa, jotka eivät kokeneet pystyvänsä ryhmämuotoiseen toimintaan. Tällöin esimerkiksi asiakkaan verkostopalavereja pidettiin palstalla käyden ja yhdessä kasvimaalla toimien. Jyväskylästä viljelypalstatoiminnan idea levisi myös Seinäjoen SOSKU-osahankkeeseen. Lisäksi luontolähtöisyyttä toteutettiin Jyväskylässä muussa yksilökeskeisessä ja ryhmätyöskentelyssä, liikkuen asiakkaiden kanssa monimuotoisesti eri toimintaympäristöissä, esimerkiksi pilkki- ja laavuretkillä sekä geokätköillä.

Luova toiminta sosiaalisessa kuntouksessa

Luovaa toimintaa hyödynnettiin SOSKU-osahankkeissa hyvinvoinnin edistäjänä eri tavoin, ja hankkeen kokemusten perusteella sen avulla pystyttiin merkittävällä tavalla edistämään sosiaalisen kuntoutumisen tavoitteita. Toimintaan kuului muun muassa teatteri- ja musiikki-ilmaisua, valokuvausta, elämäntarinoiden kirjoittamista ja kerrontaa, tulisirkusta ja yhteistyötä taidemuseon kanssa. SOSKU-osahankkeissa toteutetun taide- tai luovan toiminnan koettiin avartavan osallistujien elämänpiiriä, rytmittävän arkea, lisäävän sosiaa-

lista vuorovaikutusta ja vievän kohti suunnitelmallisempaa ja tavoitteellisempaa yhteistoimintaa sekä vahvistavan osallistujien itseohjautuvuutta.

SOSKU-hankkeen Metropolia Ammattikorkeakoulun osahankkeessa toteutetun tutkimuksen (Huhtinen-Hildén ja Isola 2018, tulossa) tulosten mukaan luovalla ryhmätoiminnalla voidaan olennaisesti lisätä osallisuutta. Tutkimuksessa rakentuneessa luovan ryhmätoiminnan mallissa kuvataan, kuinka osallisuus lisääntyy virittämisen, etäännyttämisen, sanoittamisen, jakamisen ja hyväksynnän kautta. Luovassa toiminnassa osallistujilla on mahdollisuus reflektoida kokemuksiaan sekä kielen, ajattelun että luovien kokemusten avulla. Kokemusten reflektointi yksin ja yhdessä turvallisessa ilmapiirissä tuo osallistujille kokemuksen itsestä hyväksyttynä osana ryhmää ja auttaa liittämään elämäntarinaansa uusia merkityksiä tai mahdollisuuksia. (mt.)

Luovissa ryhmäprosesseissa voidaan Huhtinen-Hildénin ja Isolan (2018, tulossa) mukaan hyödyntää esimerkiksi erilaista kuunneltavaa musiikkia, lauluja, runoja, valokuvia, kortteja, liikkumista, tanssia, sirkusta, itselle tärkeitä esineitä, luontokappaleita, luontoympäristöjä, käden taitoja, musisointia sekä tunto- ja haju-aistiin perustuvia toiminnallisia harjoituksia. Lisäksi sosiaalisen kuntoutuksen osana voidaan hyödyntää siihen liitettyä erilaista harrastustoimintaa tai teatteri- tai konserttikäyntejä. Myös osallistujat itse voivat toteuttaa tai ohjata erilaista toimintaa. (mt.)

Luovasta toiminnasta hyvinvoinnin edistäjänä on runsaasti tutkimustietoa ja toimintatapa voitaisiin sosiaali- ja terveysalalla ottaa systemaattisempaan käyttöön (Huhtinen-Hildén & Isola, 2018 tulossa). Toimintatavan vakiinnuttamiseksi tarvitaan kuitenkin lisää monialaista tutkimusta, teoreettista jäsenystä ja systemaattisempaa jaettua ymmärrystä luovien prosessien vaikutuksesta, käytännön työmenetelmistä sekä niiden edellyttämistä ammatillisista kompetensseista. Alalla toimitaan erilaisin taustateorioin ja orientaatioin ja samanlaisista lähestymistavoista käytetään erilaista terminologiaa. SOSKU-hankkeessa taidetta hyödyntävän ryhmätoiminnan jäsentäjänä on hyödynnetty esimerkiksi sosiokulttuurisen innostamisen teoriaa ja orientaatiota, jossa tavoitteena on ”herättää henkiin elämää, missä sitä ei ole” ja ”tukea ja saada liikkeelle niitä kykyjä, jotka ovat jo olemassa” (Kurki, L. 2000).

Huhtinen-Hildénin ja Isolan (2018, tulossa) mukaan *”luovaa toimintaa voidaan käyttää osana sosiaalialan ammattilaisen ohjaamaa ryhmämuotoista toimintaa, sosiaalialan ammattilaisen ja taidepedagogin työparityöskentelynä sekä taidepedagogin tai taiteilijan esimerkiksi esityksensä avulla synnyttämänä prosessointiin sysäävänä impulssina. Luova toiminta ja taiteen soveltava käyttö voivat olla myös osa sosiaalialan ammattilaisten työotteita.”*

Etelä-Savon sosiaali- ja terveystalvelujen kuntayhtymän (Essote) *Kuhan selviit, arki on draamaa* -osahankkeen toimintaa toteutettiin monialaisena yhteistyönä Mikkelin Teatterin kanssa. Toiminnan taustalla oli tavoite mahdollistaa kulttuuritoimintaa nuorille, jotka eivät kykene osallistumaan perinteisiin harrastajaryhmiin tai ohjattuihin toimintoihin. Toiminnan taustalla oli ylätavoitteita, kuten elämänhallinnan, ryhmätaitojen, toimintaan motivoitumisen ja -sitoutumisen ja työelämätaitojen osalta. Nämä tavoitteet saivat konkreettista muotoa pitkin prosessia eri toimijoiden läsnäolon, nuorten kuulluksi ja nähdynksi tuleminen kokemuksen muotoutuessa, sekä yhteisen toiminnan suunnittelemisen, toteuttamisen ja arvioinnin kautta. Tärkeimmät toiminnan tulokset liittyivät yksilöllisiin prosesseihin sekä ryhmän yhteiseen prosessiin, joiden ansiosta tapahtui konkreettista yhdessä oppimista, osaamista ja voimaantumista. Toiminnan tavoitteena oli myös hyödyntää erilaisten instituutioiden osaamista ja rakentaa pysyvää yhteistyörakennetta näiden välille. Jokainen toimintaan osallistunut, oli kyse ammattilaisesta tai nuoresta, opetteli löytämään rooliaan toiminnassa ja toimimaan kumppanina muille. Kyse oli sosiaalisen kuntoutuksen kulttuurin ja orientaation yhteisestä muodostamisesta, jossa toimintaa kehitetään nuorten todellisista voimavaroista ja tarpeista käsin yhdessä heidän kanssaan.

Arki on draamaa -toiminnan toteuttamisen vastuualueet muotoutuivat eri asiantuntijuuksista käsin. Sosiaalisen kuntoutuksen ohjaajan vastuulla oli kokonaisvastuu palvelun organisoimisesta, suunnittelemisesta, toteutuksesta ja arvioimisesta. Lisäksi hänen vastuullaan olivat tarvittaessa mahdollistuva yksilöohjauksen ja palveluohjauksen toteutuminen ja -prosessit sekä ryhmän ohjaustyöhön osallistuminen. Teatterikuraattorin vastuualueina olivat sisällöllinen vastuu luovista menetelmistä, vastuu luovista prosesseista sekä tila-asiat. Nuorten vastuualueiksi muodostuivat osallistuminen toimintaan sekä omien näkökulmien, kokemusten ja ajatusten tuominen siihen mukaan. Nuorelle mahdollistettiin omien vahvuuksien kautta työskenteleminen sekä osallistuminen toimintaan voimavarojensa ja tarpeidensa mukaan.

Järvenpään sekä Jyväskylän osahankkeissa järjestettiin tarinaryhmiä, joissa osallistujat sanallistivat elämäntarinoitaan tavoitteena omien kokemusten jakaminen vertaisten kesken sekä mahdollisesti uusien näkökulmien hahmottaminen omaan elämäntilanteeseensa. Tarina ääneen kerrottuna saattaa avautua kertojalleen kokemuksellisesti uudessa valossa, minkä lisäksi tarinan kuulijoilla on mahdollisuus samaistua tarinassa kuulemiinsa tilanteisiin ja löytää niistä peilipintaa omaiin kokemuksiinsa. tarinat nostavat esiin ihmisten voimavarojen moninaisuutta sekä selviytymis- ja jaksamiskeinojen monipuolisuutta, mikä puolestaan vahvistaa luottamusta ja toivoa tulevan suhteen.

Jyväskylän osahankkeen tarinaryhmissä tarkasteltiin myös sitä, miten erilaiset kokemukset sosiaalipalveluissa asiointista ovat vaikuttaneet asiakkaiden osallisuuteen ja toimintakykyyn. Köyhyys, syrjäytyminen, yksinäisyys ja huonot palvelukokemukset lannistavat, hävettävät ja laskevat olennaisesti ihmisen toimintakykyä. Tarinoiden näkyväksi tekemisen kautta voidaan vaikuttaa siihen, että aikuissosiaalityössä entistä paremmin nähdään osallisuuden mahdollistumisen merkitys sekä jaetun, yhteisen ymmärryksen merkitys sosiaalisen kuntoutuksen tuloksellisuudelle. Tarinatyöskentelyn tavoitteina oli madaltaa kynnystä hakea apua, tehdä aikuissosiaalityötä näkyväksi ja helpommin lähestyttäväksi, antaa tietoa palveluista, mutta ennen kaikkea lisätä kuntalaisille ja päättäjille tietoa köyhyyden vaikutuksista ihmisten hyvinvointiin ja samalla vaikuttaa palvelujen kehittämiseen. Tarinatyöskentelyssä edettiin Jyväskylässä vaiheeseen, jossa tarinoita työstetään yhteiskehittämisen periaatteella yhdessä Jyväskylän kaupunginteatterin kanssa. Idea tuottaa asiakkaiden tarinoista esityskokonaisuus yhteistyössä teatterin kanssa dramaturgisin keinoin nousi suoraan yhteiskehittämisestä.

Laukaan, Essoten sekä Vantaan SOSKU-osahankkeissa sovellettiin valokuvausta osana sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoimintaa. Kuvia tai valokuvausta osana työskentelyä sovellettaessa on taustalla ymmärrys siitä, että monella saattaa olla vaikeuksia ilmaista tunteitaan, toiveitaan ja tavoitteitaan vahvasti verbaaliseen vuorovaikutukseen perustuvassa asiakastyössä. Valokuvaus voi auttaa asiakasta ilmaisemaan itselleen tärkeitä asioita, jonka pohjalta työskentelyä on helpompi jatkaa. Valokuvaus voi myös ohjata asiakasta tarkastelemaan omaa elämänpiiriään ja ympäristöään uudella tavalla ja sen positiivisiin merkityksiin huomiota kiinnittäen. Valokuvausta tai valokuvia hyödyntämällä voidaan lisäksi käsitellä erilaisia elämänhallintaan liittyviä teemoja, perhesuhteita, asiakkaan vahvuuksia ja mielenkiinnon kohteita tai jäsentää ja suhteuttaa kuvien avulla esimerkiksi erilaisia arkitoimintoja. Sosiaalisessa kuntoutuksessa valokuva ja valokuvaus voivat tarjota yksilö- ja ryhmätyöhön itsetunnon vahvistamisen ja toivo-orientoituneen työvälineen. Asiakastyön välineenä se voi myös vapauttaa työntekijän ennako-odotuksista ja auttaa asiakassuhteen ja luottamuksen rakentamisessa. Työskentely vaatii työntekijältä avointa mieltä, joustavuutta, kykyä olla ohjailematta prosessia sekä taitoa kuulla hetkiin liittyviä merkityksiä.

Osa SOSKU-osahankkeiden taide- tai luovaa toimintaa soveltaneista ryhmistä toteutti myös yhteisiä esityksiä. Esiintymiset tuntuivat tukevan ryhmäläisten kasvua niin yksilöinä kuin osana yhteisöäkin. Esimerkiksi Etelä-Savon sosiaali- ja terveystyöryhmän (Essote) osahankkeen työntekijät kuvasivat *Arki on draamaa* -ryhmässä toteutettua näytelmäprojektia ”oppimaan oppimisena puolin ja toisin” ja vastavuoroisena kasvuprosessina niin ryhmään osallistuville kuin ryhmän ohjaajillekin. Näytelmäprojekti aloitettiin ryhmäläisten omasta toiveesta ja siihen osallistui yhteensä 17 nuorta. Yhteistyötä tehtiin etsivän nuorisotyön kanssa sekä Mikkelin kaupungin nuorten työpajojen kanssa, jolloin resurssit lavasteiden, puvustuksen,

tekniikan ja maskeerauksen suhteen vahvistuivat. Toiminta tarjosi monipuolisesti erilaisia tehtäviä, jolloin jokainen sai vaikuttaa siihen, millaiseen rooliin halusi. Osa nuorista pystyi esimerkiksi keskittymään lavasteiden suunnittelemiseen ja rakentamiseen, osa puvustukseen, osa näyttelyyn, yksi maskeeraukseen ja äänitekniikkaan jne.

Seinäjoella toteutettiin SYTY omaan elämään! -ryhmä, jonka toiminta koostui omaa elämää ja tulevaisuuden toivottua tilaa koskevista keskusteluosioista sekä toiminnallisista osioista. Keskusteluissa paikannettiin omia voimavaroja ja vahvuuksia sekä keinoja omien tavoitteiden saavuttamiseksi. Toiminnallinen osuus piti sisällään tutustumista sirkusvälineisiin ja niiden hallintaan sekä tutustumista tulisirkuksen periaatteisiin. Sirkusvälineiden kokeilun lisäksi oli myös mahdollisuus tutustua tynnyri- ja romurummutukseen. Ryhmätoiminta huipentui yhteiseen tulisirkusiltaan, jossa osallistujilla oli oma esitys. Saadun palautteen mukaan ryhmätoiminta toi rytmiä arkeen ja sen kautta pääsi tutustumaan uusiin ihmisiin. Osallistujat olivat löytäneet ryhmän myötä uuden harrastuksen sekä puhtia ja energiaa elämään.

Seinäjoen SOSKU-osahankkeen musiikkipohjainen Bänditoiminta Kombi käynnistyi yhteistyössä Seinäjoen kaupungin sekä työllisyyden kuntakokeiluhanke Avantin kanssa, ja sitä on edelleen kehitetty yhteistyössä kansalaisopiston, kulttuuritoimen, kaupungin kirjaston, työllisyyspalveluiden ja aikuissosiaalityön kanssa. Ryhmään on voinut osallistua joko kuntouttavan työtoiminnan sopimuksella tai ilman sopimusta, ja ryhmä on pyörinyt non stop-periaatteella. Bänditoiminnan tarkoituksena on ollut treenata yhdessä sekä viedä musiikkia ihmisten arkeen. Ryhmällä on ollut useita esiintymisiä, joista osa Seinäjoen kaupungin tapahtumissa ja osa ryhmän itsensä järjestäminä keikkoina.

Terveyttä ja hyvinvointia lisäävät menetelmät

Terveyden ja yleisen hyvinvoinnin edistämisen avulla on vahva kytkös myös sosiaalisen toimintakyvyn lisääntymiseen ja SOSKU-osahankkeissa sovellettiin runsaasti myös toimintamuotoja, joilla pyrittiin vaikuttamaan asiakkaiden hyvinvointiin esimerkiksi lisäämällä ja vahvistamalla terveellisempien elämäntapojen omaksumista. Osahankkeissa oli tehty havaintoja heikon fyysisen kunnon ja alentuneen toimintakyvyn vaikutuksista ihmisen itsetuntoon ja tulevaisuuden odotuksiin. Sosiaalityöllä ei ole ollut käytettävissään menetelmiä toimintakyvyn parantamiseksi ja osallisuuden vahvistamiseksi, mikäli niiden esteinä ovat olleet fyysiset syyt, eikä fysioterapiapalveluista ole ollut apua.

Fyysisen toimintakyvyn kohentuminen parantaa myös asiakkaan psyykkistä vireystilaa sekä auttaa kokonaisvaltaisesti asiakkaan arjessa selviytymistä ja elämänlaadun parantamista. SOSKU-osahankkeissa sosiaalinen kuntoutus ymmärrettiinkin myös terveyden edistämisenä ja siten esimerkiksi liikuntapalveluina. Osahankkeet toteuttivat asiakkaiden kanssa muun muassa luonto- ja patikointiretkiä, kävivät keilaamassa ja pelaamassa frisbee golfia. Ryhmissä keskusteltiin hyvinvointiin liittyvistä teemoista, tutustuttiin ravintosuosituksiin ja etsittiin itselle sopivaa ruokavaliota sekä sopivia liikuntamuotoja. Ryhmiä järjestäytyi myös kohdennettujen teemojen ympärille, kuten tupakoinnin lopettamiseen tai masennuksesta toipumiseen liittyen. Rovaniemen SOSKU-osahankkeessa korostuivat myös ennaltaehkäisevän ja varhaisen puuttumisen näkökulmat. Hankkeissa kehitettiin muun muassa Hyvinvoinnin vuosikello työvälineeksi yhteisöllisen oppilashuollon suunnitteluun, järjestämiseen ja seurantaan.

Järvenpään osahankkeessa toteutettiin ns. kesäkuun intensiivinen liikuntaryhmä, joka syntyi kehittäjäryhmässä ideoidun pohjalta. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat toivat kehittäjäryhmätapaamisessa esiin kesäajan erityisen haasteen: pienituloisena on vaikeaa päästä lomailemaan tai tekemään jotain virkistävää ja toisaalta monet paikat sekä palvelut on suljettu työntekijöiden lomien vuoksi. Tapaamisessa ryhdyttiin kehittämään ideaa kesäkautena maanantaisin ja tiistaisin tapahtuvista liikunnallisista tapaamisista, joihin kutsuttaisiin mukaan myös Järvenpään sosiaalisen kuntoutuksen muita asiakkaita, Klubitalon kävijöitä sekä mielenterveys- ja päihdepalveluiden asiakkaita. Kehittäjäryhmä työsti kevään aikana liikuntaohjelman sekä otti vastuun liikuntakertojen suunnittelusta ja toteuttamisesta. Kesän liikuntaryhmän tapaamisiin osallistui

kaiken kaikkiaan 74 kävijää. Toimintaan osallistuneiden taholta virisi myös toive mahdollisuudesta kokeilla myöhemmin keilausta kerran kuussa, ja ajatusta lähdettiin jalostamaan kesän liikuntaryhmän jälkeen.

Järvenpään osahankkeen painonhallintaryhmä käynnistyi osahankkeen kehittäjäryhmän tapaamisten pohjalta. Ryhmän ohjauksesta vastasivat hanketyöntekijä ja vertaisohjaaja, minkä lisäksi ryhmässä vieraili myös ravitsemusterapeutti. Tavoitteena oli tutustuttaa ryhmään osallistuvat painonhallintaan vaikuttaviin asioihin sekä rohkaista osallistujia muuttamaan ruokailutottumuksiaan. Ryhmässä käytiin keskusteluja, pidettiin ruokapäiväkirjaa sekä valmistettiin yhdessä kevyttä kasvisruokaa. Yhteisillä kävelylenkeillä haluttiin myös aktivoida osallistujia liikkumaan. Ryhmän toiminta koettiin monipuoliseksi ja sen koettiin nostavan intoa itsestä huolehtimiseen.

Tupakasta irti ryhmä toteutettiin myös osana Järvenpään osahanketta. Se oli sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaille suunnattu keskusteleva vertaisryhmä, jota ohjasi kokemusasiantuntija. Ryhmän tavoitteena oli saada osallistujat pohtimaan, mikä saa tupakoimaan sekä keinoja tupakoinnin lopettamiseen tai ainakin sen vähentämiseen. Ryhmässä pidettiin muun muassa tupakointipäiväkirjaa, jonka avulla saattoi tunnistaa oman tapansa käyttää tupakkaa, ja yhdessä pohdittiin myös tupakoimisen hyötyjä ja haittoja. Ryhmässä sai tietoa erilaisista vaihtoehtoisista, tupakkaa korvaavista tuotteista sekä siitä, miten niitä käytetään.

Laukaan SOSKU-osahankkeessa järjestettiin yksilöllistä tai pienryhmissä tapahtuvaa kuntosali- ja ravinto-ohjausta personal trainer -työotteella. Lähes kaikki Laukaan SOSKU-osahankkeen asiakkaat olivat yksilökeskusteluissa kertoneet suunnitelmistaan tai haaveistaan jonkin liikuntamuodon aloittamisesta, joten toiminta oli helppo käynnistää. Myös yhteistyökumppanit olivat tunnistaneet asiakkaissa henkilöitä, joita fyysiset harjoitteet voisivat auttaa. Liikuntaohjausta päästiin toteuttamaan lähikoulujen kuntosaleilla ja liikuntapaikoilla. Ohjaukseen osallistuville tehtiin kehonkoostumusmittaus sekä välimittaukset, ja lisäksi osa valmennettavista piti ruokapäiväkirjaa, jonka pohjalta annettiin myös ravinto-ohjausta ja suosituksia. Asiakkaiden tavoitteita olivat muun muassa painonpudotus, säännöllinen liikunta, kotoa lähteminen sekä fyysisten vaivojen ja rajoitteiden väheneminen.

Sosiaalisen toimintakyvyn kulmakivet ja niiden vahvistaminen

Tämän raportin osiossa *Sosiaalinen kuntoutus voimavaraistavana, pedagogisena toimintana* todettiin sosiaalista toimintakykyä voitavan tarkastella erilaisista elämäntaidoista rakentuvana yksilön toimintavalmiutena (s. 33). Samassa yhteydessä todettiin myös, että sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on tukea ihmistä saavuttamaan ja täydentämään kyseisiä elämäntaitojaan, jotta hänen valmiutensa eriasteisten, aikuiselle asetettujen yhteiskunnallisten ja elämäntaitojen oppimistehtävien täyttämiseksi vahvistuisivat. Sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa nämä oppimistehtävät hahmottuvat aikuiselta edellytettävänä sosiaalisina, arki- sekä yhteisötaitoina. Jäsennystä on mahdollista soveltaa tarkennettaessa kuvaa SOSKU-osahankkeissa toteutetusta toiminnasta. Jäsennys on karkea ja osin keinotekoinenkin, sillä sosiaalisen kuntoutuksen toiminnolla on usein vaikutusta kaikilla mainittujen elämäntaitojen osa-alueilla. Sen avulla on kuitenkin mahdollista jäsentää osahankkeissa tehtyä käytännön työtä sekä sitä, kuinka toiminta osahankkeissa painottui.

Sosiaaliset taidot

Sosiaaliset taidot liittyvät kykyihimme selviytyä erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Kyse on erityisesti itseilmaisuuksiin liittyvistä taidoista, kyvystä luoda ja ylläpitää ihmissuhteita sekä ottaa vastuuta myös muista, mutta myös esimerkiksi kyvystä luottaa toisiin. Elinympäristö, lapsuuden kokemukset ja omat luonteenpiirteemme vaikuttavat siihen, millaiseksi sosiaaliset taitomme tosiasiallisesti kehittyvät. Koska ne vaikuttavat olennaisesti elämämme ja arkemme sujumiseen, on niitä joskus tarpeen opetella ja harjoitella lisää.

SOSKU-osahankkeissa sosiaalisten taitojen vahvistaminen ja lisääminen on ollut keskeisesti mukana kaikissa toiminnoissa sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteiden liittyessä nimenomaan osallisuuden edistämiseen. Osalla toiminnoista on pyritty suoraan vaikuttamaan osallistujien sosiaalisten taitojen kehittymiseen, osalla puolestaan on pyritty luomaan tilaisuuksia tällaisten taitojen harjoittamiselle sekä uusien sosiaalisten suhteiden syntymiselle sekä vahvistumiselle. Yksinäisyys ja sosiaalisten kontaktien puute eivät pelkästään syrjäytä muista ihmisistä, vaan heikentävät kenen tahansa luottamusta niin omiin keskustelu- ja vuorovaikutustaitoihin kuin kykyihin liittyä toisiin.

Jyväskylän ja Järvenpään osahankkeiden tarinaryhmissä vuorovaikutustaidot, sosiaalisten suhteiden luominen sekä niiden ylläpitäminen olivat toiminnan ydinaluetta. Ryhmissä harjoiteltiin toisen erityisyyden kunnioittamista ja tilan antamista, rohkeutta ilmaista itseään ja tunteitaan sekä toiseen luottamista. Ryhmät toimivat vapaaehtoisuuspohjalta, ja tavoitteena oli mahdollisimman vapaamuotoinen keskustelu ilman tarkkaan sovittuja tai annettuja keskustelun aiheita. Järvenpään osahankkeessa tarinaryhmäläiset loivat itse toiminnalleen säännöt, joihin kuului muun muassa, ettei muiden tarinoita kritisoitu, eikä tarinan kertojaa neuvottu, ellei hän itse sellaista pyytänyt. tarinat olivat myös aina luottamuksellisesti kerrottuja, eikä niistä siis ollut luvallista puhua ryhmän ulkopuolella.

Jyväskylän osahankkeessa syntyi yhteiskehittämisen pohjalta Yksinäisyys-ryhmä, jonka tarkoituksena oli tarjota osallistujille sosiaalisia kontakteja, matalaa kynnystä uudenaikaisiin sosiaalisiin tilanteisiin totuttautumiseen sekä mielekästä tekemistä. Laukaan osahankkeessa käynnistyi puolestaan miesten yhteisöllisyyttä tukeva Äijäryhmä. Aiemmin jo esitellyn sosiaalipedagogisen hevostoiminnankin tavoitteita olivat myös ryhmä- ja vuorovaikutustaitojen vahvistaminen ja lisääminen toiminnan korostaessa esimerkiksi nähdystä ja kuullusta tulemisesta merkitystä. Toiminta talli- tai maatilaympäristössä oli konkreettista yhdessä tekemistä. Se loi yhteisöllisyyttä ja osallisuuden tunnetta, mikä puolestaan vahvisti osallistujia. Toiminta tuki myös kykyä huomioida ja auttaa toisia. Osallistujien sosiaalisten tilanteiden pelot helpottuivat ja ryhmässä toi-

mimisesta tuli luontevampaa. Samankaltaisia havaintoja tehtiin SOSKU-osahankkeissa toteutetuissa erilaisia kädentaitoja hyödyntävissä ryhmissä, joissa käsillä tekemisen ja konkreettisen tuotoksen aikaansaamisen lisäksi juuri yhdessä oleminen ja tekeminen koettiin toiminnassa kannattelevaksi ja palkitsevaksi.

Järvenpään osahankkeen masennuksesta toipuvien ryhmässä omien kokemusten jakaminen, vertaistuen saaminen ja sosiaalisten suhteiden vahvistuminen olivat keskeisiä toiminnan tavoitteita. Ryhmä sai alkunsa kokemusasiantuntijan toteuttamasta lähivertaiskoulutuksesta, jossa nousi esiin toive ryhmästä, joka olisi suunnattu erityisesti masennuksesta toipuville sekä heidän läheisilleen. Ryhmän tapaamiset aloitettiin aina kuulumiskierroksella, jossa kukin saattoi kertoa edeltävien kahden viikon tunnelmista ja tapahtumista sekä ehdottaa muita sellaisia aiheita, joista olisi tarvetta puhua.

Järvenpään osahankkeen intensiivisen liikuntaryhmän pohjalta esitettiin toive säännöllisesti kokoontuvasta keilausryhmästä. Vetäjä ryhmälle löytyi kesän liikuntaryhmän suunnittelijoihin lukeutuneesta kokemusasiantuntijasta, joka ilmoitti olevansa valmis ottamaan toiminnasta vastuun ja hoitaakseen muun muassa ryhmään ilmoittautumiset sekä ryhmän ohjauksen. Keilausryhmä kokoontui kerran kuussa noin puolen vuoden ajan. Osallistujilta saadun palautteen mukaan ryhmä antoi ennen kaikkea syyn lähteä pois neljän seinän sisältä, minkä lisäksi sen myötä sai kosketuksen uuteen liikuntamuotoon sekä mahdollisuuden tutustua uusiin ihmisiin. Vertaistuen hengessä organisoitunut ryhmä sekä sen toiminta koettiin hyvällä tavalla sosiaalisesti toiminnaksi, joka asettui luontevaksi osaksi siihen osallistuneiden sosiaalisen toimintakyvyn vahvistamista ja kuntoutumisen kokonaisuutta.

Arkitaidot

Elämä koostuu tavanomaisina, arkisina pitämistämme asioista, kuten terveydestä ja itsestä huolehtimisesta, asumisesta ja kodin ylläpidosta, talouden suunnittelusta ja hallinnasta, perheenjäsenenä sekä opiskelu- tai työtoverina toimimisesta sekä lukuisista pienemmistä kokonaisuuksista. Useimmiten arjessa toimiminen ei juuri kiinnitä huomiota, mutta kun sen suhteen nousee ongelmia, niiden vaikutukset toimintakykyisyyteemme ja osallisuuteemme voivat olla hyvinkin laajoja. SOSKU-osahankkeissa arkitaitojen vahvistaminen ja lisääminen tarkoitti esimerkiksi asumiseen liittyvien ratkaisujen etsimistä, ensisijaisten etuuksien piiriin ohjaamista, päihteettömyyden tukemista, käytännön apua ja tukea asioimisessa sekä esimerkiksi omasta itsestä tai kodista huolehtimisen harjoittelua yhdessä asiakkaan kanssa.

Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymän (FSHKY) osahankkeessa asiakkaiden avun tarve liittyi vahvasti elämän perusasioihin, kuten asumiseen ja toimeentuloon sekä oikeiden palveluiden löytämiseen ja niihin pääsyyn. Sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena osahankkeessa oli mahdollistaa asiakkaiden itsenäisempi elämä ja autonomian lisääntyminen suhteessa omaan elämään kuuluviin päätöksiin. Osahankkeessa asuntojen etsiminen ja asumiseen liittyvien asioiden kuntoon järjestäminen nousivat työtehtävissä keskeisiksi. Asumiseen liittyen osahankkeessa käynnistettiin myös huonekalujen ja vaatteiden kierrätystoiminta, johon saatiin mukaan yhteistyökumppanina muun muassa lähisairaala, joka lahjoitti hankkeelle poistoon meneviä ehjiä ja puhtaita tynyjä. Haasteena asuntojen etsimisessä oli asiakkaiden luottotietojen puuttuminen ja yleinen neuvottomuus asioiden hoidossa muutostilanteissa. Perustoimeentulotuen siirryttyä Kelaan asiakkaiden kanssa opeteltiin myös yhdessä toimeentulotuen hakemista.

Hankkeen päätyttyä aikuissosiaalityö on ottamassa FSHKY:n Saksankujan aamupalatoiminnan omalle vastuulleen, ja keskusteluja on käyty tämän toiminnan kehittämisestä edelleen. Ajatuksena on ollut esimerkiksi parturi-kampaajaksi opiskelevien tai terveydenhuollon ammattilaisten saaminen toimintaan mukaan tavoitteena näiden palvelujen jalkauttaminen lähemmäksi asiakkaita. Saksankujan aamupalaryhmätoiminta on onnistuttu myös monistamaan ja vastaavaa toimintaa on käynnistetty myös Jokioisilla. Aamupalaryhmän on koettu lieventävän yksinäisyyttä, kun on ollut paikka, jossa tavata ystäviä ja naapureita sekä tutustua uusiin ihmisiin. Asiakkaat ovat saadun palautteen mukaan saaneet päivään tekemistä, minkä lisäksi on kiiteltä hanketyöntekijöitä neuvoista ja ohjeista.

Järvenpään kaupungin sosiaalisen kuntoutuksen yksikössä toteutettiin Arjen avaimet -ryhmä, joka oli suunnattu kuntouttavan työtoiminnan asiakkaille. Ryhmätoiminnan sisältö koostui yhteisistä keskusteluista omaan arkeen ja kodin huolehtimiseen liittyen sekä toiminnallisesta osiosta, jossa käytiin muun muassa kaupassa sekä suunniteltiin ja valmistettiin yhdessä päivällinen. Toiminta oli asiakkailta saadun palautteen perusteella tarjonnut osallistujille tukea, rytmiä ja tekemistä arkipäiviin. Sosiaaliset kontaktit olivat lisääntyneet ja sosiaalisissa tilanteissa oleminen helpottunut. Antoisinta olivat olleet yhteiset keskustelut sekä ruoanvalmistuksesta ja leivonnasta saatu tieto, taito ja uudet kokemukset.

Seinäjoen SOSKU-osahanke käynnisti Tekemistä arkeen -ryhmätoiminnan asiakkaiden esittämien toiveiden ja tarpeiden perusteella. Yksilövalmennuksessa olleet asiakkaat olivat tuoneet esille, että heillä olisi tarve kodin ulkopuolella tapahtuvaan toimintaan sekä sosiaalisten taitojen harjoitteluun ja kehittämiseen. Ryhmätoimintaa oli neljä tuntia kerran viikossa, ja asiakkaita oli mukana sekä kuntouttavan työtoiminnan päätöksellä että vapaaehtoisesti. Toiminta painottui osallisuutta edistävästi.

Laukaan SOSKU-osahankkeessa toteutettu yksilöllinen ja pienryhmissä tapahtunut kuntosali- ja ravinto-ohjaus paransi osallistujien arjen toimintakykyä, lisäsi fyysisiä ja psyykkisiä voimia, paransi liikkuvuutta sekä vähensi tai poisti kipuja ja särkyjä. Osallistujat kertoivat myös kiinnittäneensä enemmän huomiota ruokailurytmiinsä sekä ruoan sisältöön. Myös osallistujien usko omaan selviytymiseen lisääntyi. Ryhmästä poisjääntejä oli lähtökohtiin nähden vähän, ja niistä ilmoitettiin ohjaajalle. Toisin sanoen motivaatio osallistumiseen oli korkea, vaikka toiminta oli vapaaehtoista, eikä poissaoloista tullut seuraamuksia. Ohjaajan arvion mukaan monen säännöllisesti harjoittelevan perusvoimataso vähintäänkin tuplaantui ja esimerkiksi kehon liikeradat ja motoriikka sekä mieliala parantuivat. Saatujen kokemusten perusteella osahankkeessa on arvioitu, että valtaosa valmennettavista tarvitsisi ohjattua liikuntaa vähintään kolmeksi kuukaudeksi, jotta se jäisi pysyväksi ja omaehtoiseksi tavaksi omaan arkeen.

Laukaan osahankkeessa toteutettiin ryhmämuotoista avokuntoutustoimintaa riippuvuusongelmallisille, jonka tavoitteena oli tarjota päihdetyöhön yksilötyön rinnalle uusi työväline. Osallistujilta saadun palautteen mukaan ryhmätoiminnan koettiin rytmittävän arkea sekä tarjoavan tukea raittiuteen, minkä lisäksi erityisesti ryhmässä ollut mahdollisuus yhteiseen ruokailuun koettiin tärkeäksi. Osahankkeessa sovellettua valokuvaustakin hyödynnettiin asiakkaiden arkitaitojen vahvistamisessa. Esimerkiksi, kun asiakas oli ilmaissut hankaluudet arjen toiminnoissa, tehtiin hänelle kirjalliset, kuvitetut ohjeet kotitöiden eri vaiheista tavoitteen olleessa itsenäisen toiminnan vahvistumisen. Toisessa esimerkissä toimintaan osallistunut äiti kuvasi lapsiaan arjen keskellä valokuvaajan tuella. Tavoitteena oli tukea äitiä havaitsemaan hyviä, toimivia asioita omassa kodissaan ja arjessaan lasten kanssa sekä innostaa häntä valokuvaamisesta myös harrastuksena.

Laukaan ja Järvenpään osahankkeissa toteutetun sosiaalipedagogisen hevostoiminnan tavoitteena oli myös osoittaa niiden asioiden tärkeys, joista oma hyvinvointi syntyy, kuten esimerkiksi puhtaus, terveellinen ravinto, säännölliset ruoka-ajat, sopiva liikunta ja riittävä lepo. Toiminta vahvisti päivärytmiä, lisäsi arjenhallintaa sekä toi toiminnallista sisältöä elämään. Ryhmässä saattoi harjoitella asioita, jotka tukevat mahdollista myöhempää työskentelyä yksilöllisessä tuetussa työtoiminnassa. Osalla osallistujista oli selkeä halu työllistyä maatalous-, puutarha- tai puistoalalle, jolloin hevostoiminta loi mahdollisuuden harjoitella kyseisillä aloilla tarvittavia taitoja.

Vantaan SOSKU-osahankkeessa tuotettiin arkitaitoihin liittyen osallistavia esitteitä yhdessä asiakkaiden kanssa. Osallistavina esitteinä valmistui Edullista ruokaa; ravinnon merkitys omassa arjessa -esite sekä Tekemistä kesäksi -esite, jossa esiteltiin pääkaupunkiseudun ilmaisia tai edullisia tapahtumia. Esitteiden tavoitteena oli vahvistaa asiakkaiden toimintakykyä, luoda onnistumisen kokemuksia sekä tuottaa konkreettisia tuen välineitä arjessa selviämiseen. Esitteiden suunnittelu sekä kokoaminen ryhmässä vahvistivat ryhmätyöskentelytaitoja sekä uskoa omaan osaamiseen ja toimintakykyyn. Esitteiden valmistuminen oli palkit-

seva, konkreettinen osoitus siitä, että yhdessä onnistuttiin, minkä lisäksi oman nimen näkeminen painetussa esitteessä koettiin voimaannuttavana.

Yhteisötaidot

Tämän raportin osiossa *Sosiaalinen kuntoutus voimavaraistavana, pedagogisena toimintana* sosiaalisesta kuntoutuksesta todettiin, että sen tavoitteena on useimmiten jonkinlainen muutos palveluun osallistuvien elämässä. Samassa yhteydessä todettiin, että tällaista muutostyötä voidaan hahmottaa joko yksilötason elämänmuutokseen liittyvänä tai sitten *kansalaistumisena*, jolloin elämänmuutos nousee astetta korkeammalle tasolle ihmisen tavoitteiden liittyessä yhteisölliseen tai yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumiseen. (s. 34). Sosiaalisen kuntoutuksen yhteisötaitojen vahvistamisen lopputavoitteena on juuri tuo kansalaistumiseen liittyvä elämänmuutos ja sitä tukevat toimenpiteet. SOSKU-osahankkeissa yhteisötaidot ja niiden vahvistaminen liittyivät erityisesti asiakkaiden työelämävalmiuksen lisäämiseen, useimmiten kytkeytyvinä kuntouttavaan työtoimintaan, sekä muuhun jo astetta vahvempaa sosiaalista toimintakykyä vaativaan toimintaan, kuten esimerkiksi vertaisneuvojatoimintaan.

Vantaan SOSKU-osahankkeen asiakkaat osallistuivat kolmen kuukauden mittaiseen sosiaalisen kuntoutuksen Startti-ryhmään kuntouttavana työtoimintana. Matalan kynnyksen ryhmätoiminta perustui asiantuntijoiden tarjoamaan tietoon sekä vertaistukeen. Ryhmätoiminnan aikana asiakkaille tarjottiin myös yksilöllistä palveluohjausta, jonka tavoitteena oli tukea asiakkaan toimintakykyä, osallisuutta sekä edistää mielekkään jatkopolun löytymistä. Yhdessä ryhmän kanssa vierailtiin ja tutustuttiin työyhteisöihin, vapaaehtoistyöhön ja verkostoyhteistyökumppaneihin. Toiminnallisen ja osallistavan työotteen tavoitteena oli madaltaa kynnyksiä siirryttäessä seuraavaan työllistymistä edistävään palveluun.

Vantaan osahankkeen Jatkostartti-ryhmä mahdollisti puolestaan pidennetyn osallistumisen ryhmässä ja toiminnan tavoitteena oli tuottaa tietoa siitä, olisiko osallistumisen keston pidennyksellä vaikutuksia asiakkaiden jatkopoluille hakeutumisen tai pääsyn suhteen. Toiminnan keskiössä oli ns. ”vanhojen asiakkaiden” toimiminen uusien starttiryhmäläisten tukena ja mentoreina varsinaisten ohjaajien rinnalla ja sijasta. Toiminnan haasteiksi nousivat vähäiseksi jäänyt suunnittelutyö sekä se, ettei asiakkaiden kokemuksia kyetty tarpeeksi hyödyntämään. Asiakkaat olivat halukkaita ottamaan toiminnasta vastuuta, ja toimivaksi havaittiin erityisesti ryhmäkeskustelut, joissa kokeneemmat asiakkaat olivat ohjaamassa ja pitämässä keskustelua yllä. Mentoriryhmä tuotti myös ideoita ja toiveita esimerkiksi eri tutustumis- ja vierailukohteista.

Vantaan osahankkeessa toteutettiin myös Osallistava ohjaaminen -koulutus valmennustalo Reelin pajaohjaajille. Pajaohjaajilla on usein itsellään taustalla pitkään jatkunut työttömyys ja he ovat pääsääntöisesti työvalmennusyksikössä palkkatuetussa työsuhteessa. Ohjaajilla on aiempaa ammattiosaamista, mutta ei välttämättä ohjauksellista osaamista. Koulutus suunniteltiin yhdessä valmennustalon sosiaaliohjaajien ja pajaohjaajien kanssa ja sen tavoitteena oli vahvistaa pajaohjaajien ohjauksellisia valmiuksia ja tarjota välineitä vuorovaikutteisen ohjaussuhteen rakentamiseen. Koulutuksen suunnittelussa tukena toimi Työpajayhdistyksen kouluttaja, jonka kanssa sisältö lopullisesti valmisteltiin. Kouluttaja osallistui myös koulutuksen vetämiseen yhdessä hanketyöntekijän kanssa.

Osallistava ohjaaminen -koulutus jakaantui kolmeen teemaan; perustehtävät ja asiakasprosessi, ammatillisuus ohjaajana sekä ohjaaminen ja vuorovaikutus. Koulutuksessa käsiteltiin myös yhteisöllisyyttä, osallistavia toimintatapoja, vuorovaikutusta, puheeksi ottamista ja palautteen antamista. Saadun palautteen mukaan koulutus lisäsi yhteisöllisyyttä, antoi valmiuksia ohjaustyöhön ja tarjosi tukea omaan työhön sekä itsensä kehittämiseen. Kehittämisehdotuksina toivottiin enemmän aikaa keskusteluille, kokopäiväistä koulutusta puolen päivän sijaan ja materiaalien lähettämistä ennakoon. Koulutukseen osallistuneet saivat todistuksen, jonka tavoitteena oli konkretisoida koulutuksen hyöty. Palkkatuella työsuhteessa oleva voi hyödyntää uutta osaamista ja edistää näin myös omia työelämävalmiuksiaan ja työllistymismahdollisuuksiaan avoimille työmarkkinoille siirryttäessä.

Seinäjoen osahankkeessa oli tunnistettu puutteeksi hyvin perinteinen tapa järjestää kuntouttavaa työtoimintaa, minkä lisäksi matalan kynnyksen ryhmämuotoista toimintaa oli tarjolla hyvin vähän. Olemassa olevilla palveluilla ei siis pystytty täyttämään kaikkien asiakkaiden tarpeita, ja tilausta oli monipuolisemmille palveluille myös henkilöille, joilla on esimerkiksi kulttuuripuolen sekä musiikin ja bänditoiminnan osaamista ja kiinnostusta. Tarve tällaisille palveluille oli esitetty suoraan asiakkailta. Seinäjoella käynnistettiin bänditoiminta Kombi, joka oli avoin ryhmä sekä kuntouttavan työtoiminnan asiakkaille että siihen osana sosiaalista kuntoutusta osallistujille. Osallistujille toiminta antoi mahdollisuuden aktiiviseen toimintaan, kuulumisen johonkin yhteisöön sekä oman osaamisen hyödyntämiseen. Toiminta edisti osallistujien toimintakykyä sekä arjenhallinnan taitoja, antoi voimaantumisen kokemuksia, itsetunnon kohentumista sekä sosiaalisia kontakteja. Osallistujat aktivoituivat keikkailemaan omana bändinään ja järjestelivät keikkoja myös itse.

Tällaisessa toiminnassa avaintekijänä on osaava ohjaaja. Hänellä tulee olla musiikillista osaamista, kokemusta bändissä toimimisesta sekä ryhmänohjauksen ja yhteistyön taitoja. Ryhmä vaatii luonnollisesti myös bänditoimintaan soveltuvat tilat sekä tarvittavat soittimet. Seinäjoella haasteeksi koettiin se, että bänditoimintaan mahtuu kerrallaan vain rajallinen määrä osallistujia, riippuen toki siitä, mitä instrumenttia osallistujat soittavat sekä siitä, kuinka paljon tiloihin mahtuu osallistujia. Seinäjoen Kombi-toiminnassa maksimimäärä oli kuusi henkilöä kerrallaan.

Seinäjoen osahankkeessa toteutettiin myös Työraitti-valmennus. Toiminnan lähtökohtana olivat asiakkaiden toiveet liittyen hyvään työelämään: mitä he toivovat työelämältään, mistä he haaveilevat ja mitä pitävät elämässään tärkeänä. Valmennusjakson teemojen sisältö luotiin ensimmäisenä päivänä osallistujien tarpeiden ja kiinnostusten pohjalta. Käsiteltävät teemat olivat: mitä on hyvä työelämä, motivaatio ja tavoitteet, raha-asiat, koulutus ja työnhaku, sosiaaliset taidot ja oma-aloitteisuus. Työraitti-valmennusjakso sopi hyvin eri tilanteissa oleville henkilöille, vaikka alun perin ajatuksena oli, että ryhmä olisi tarkoitettu vain asiakkaille, jotka ovat jo kuntouttavassa työtoiminnassa. Työraittivalmennuksen lyhyen keston vuoksi asioita ei kuitenkaan pystytty käsittelemään niin syvällisesti kuin tarvetta oli. Valmennusryhmästä saatiin palautetta esimerkiksi siitä, että velkaneuvonnasta olisi ollut hyvä olla jonkun puhumassa, minkä lisäksi työnhakuun liittyviä asioita ei ehditty käydä riittävästi läpi.

Laukaan SOSKU-osahankkeessa toteutettiin Askel elämään -ryhmä, joka oli romaniniaisille suunnattu ompelu- ja keskusteluryhmä. Osallistujille Askel elämään -ryhmän toiminta muodostui tärkeäksi, koska he eivät kulttuuristen syiden vuoksi voi osallistua esimerkiksi Jyväskylässä romaneille järjestettäviin toimiin. Jatkoa toivottiin sekä ompelutoiminnalle että yhteisille kokoontumisille, jotka olivat tarjonneet mahdollisuuden yhdessäoloon, kulttuuriin ja omaehtoiseen yhteiseen keskusteluun. Ompelutaidon karttamisen osallistujat kokivat hyödylliseksi ja tärkeäksi taidoksi niin taloudellisesti kuin kulttuurisestikin, koska romanien kansanpukuja ei ole myynnissä kaupoissa. Osaavista ompelijoista onkin pulaa, ja itse asunsa ompelemalla voi säästää paljon. Kaksi ryhmään osallistuneista haki myöhemmin ammatillisiin opintoihin. Laukaan osahankkeessa toteutettiin yhteisötaitoihin liittyen myös sosiaalihuoltolain mukaista työtoimintaa. Työtoimintapaikkoja olivat SOSKU-osahankkeen ryhmätoiminta (Askel elämään), seurakunta sekä seutu-terveyskeskus.

Järvenpään SOSKU-osahankkeessa luotiin STOP Huumeille ry:n Fattaluuta-mallin pohjalta oma vertaisneuvojakoulutus sekä -toimintaa. Vertaisneuvoja eli VERNE on henkilö, joka on käynyt vertaisneuvojakoulutuksen ja saanut tätä kautta itselleen tietoa ja taitoja eri virastojen palveluista ja näiden nettipalveluista. VERNE osaa auttaa itseään sekä vertaisiaan niin palveluiden käytössä kuin esimerkiksi erilaisten lomakkeiden täytössäkin. Vertaisneuvojakoulutus sisälsi eri virastojen työntekijöiden luentoja, sähköisen asioinnin ja netin käytön harjoittelua sekä koonnin vapaaehtoisen perustaidoista sekä tietoja kohtaamiseen liittyen. Luennoitsijat kertoivat mitä apua ja tukea heidän palveluistaan saa, ja kuinka palveluiden piiriin hakeudutaan. Koulutukseen oli mahdollisuus tutustua kolme ensimmäistä kertaa, jonka jälkeen tuli päättää, jatkaako koulutuksen loppuun vain lopettaako. Koulutuksessa oli mahdollisuus osallistua loppukokeeseen,

jonka läpäisseet saivat itselleen VERNE-diplomin ollen siten ”virallisemmin” tunnustettuja ja oikeutettuja neuvontaan ja avustamiseen.

Vertaisneuvojakoulutus oli avoin kaikille järvenpäläisille, minkä lisäksi osallistujia tuli koulutuksiin myös ympäristökunnista. Koulutus tarjosi hyvän areenan sosiaalisten suhteiden kartuttamiselle ja oman elämänkatsomuksen avartamiselle. Koska koulutusta ei ollut suunnattu vain tietylle ihmisryhmälle, rikkoi se myös ihmisten asettamia raja-aitoja. Osa osallistuneista koki koulutuksen antoisana juuri siksi, että sen kautta pääsi kosketuksiin erilaisista elämäntilanteista tulleiden kanssa. Osa kertoi, että koulutuksen käymisen jälkeen huomasi itsessään suvaitsevaisuuden ja erilaisuuden hyväksymisen lisääntyneen.

Vertaisneuvojatoiminta oli myös osa monien siihen osallistuneiden omaa sosiaalista kuntoutumista sekä keino laajentaa omaa toimintaympäristöä. Kantavana voimana tässä olivat kerran kuussa järjestetyt yhteiset tapaamiset. Tapaamisissa vaihdettiin kuulumisia ja sovittiin esimerkiksi tulevista vertaisneuvojapäivystyksistä. Vertaisneuvojat päivystivät Järvenpään JUST:ssa, uudella sosiaali- ja terveysasemalla, auttaen asiakkaita esimerkiksi uusien ilmoittautumisautomaattien käytössä sekä löytämään tiensä palveluihin uudessa rakennuksessa. Vertaisneuvojatapaamisiin osallistuneet olivat myös jatkokehittämässä vertaisneuvojakoulutuksia tuomalla käsiteltäväksi oman koulutuskokemuksensa ja arvionsa siitä, mikä koulutuksessa toimi, ja mitä tulisi mahdollisesti muuttaa.

Tulevan Keski-Uudenmaan sote-järjestämiskuntayhtymän, Kuudensoten, Hyvinkään edustajat saivat koulutukseen osallistuttuaan vietyä sen osaksi HYRIA-säätiön koulutuskokonaisuutta, jolloin vertaisneuvojakoulutus on voitu opinnollistaa ja tuoda näin osaksi sosiaalisen kuntoutuksen siirtymävaiheita. Järvenpään SOSKU-osahankkeen aikana vertaisneuvojakoulutus ja -toiminta juurrutettiin Setlementti Louhelaan.

Juurtumista edistävät ja estävät tekijät

SOSKU-hankkeessa kehitettyjen uusien toimintamallien juurtumisen tilannetta kartoitettiin osahankkeissa joulukuussa 2017 ja heidän esimiehiltään helmikuussa 2018. Juurtumiseen vaikuttavina tekijöinä kartoituksissa nousivat esiin erityisesti toimintamallien kehittäminen aitoon tarpeeseen, aikuissosiaalityön kanssa tehtävä yhteistyö sekä esimiestason tuki ja käytössä olevat resurssit.

SOSKU-osahankkeissa kehitettyjen toimintamallien juurtumisen kannalta oleellinen tekijä oli toimintamallien kehittäminen erityisesti asiakkaiden tarpeet huomioiden sekä kehitettyjen toimintamallien vaikuttavuutta näkyväksi tehden. Keskeiseksi nousi myös osahankkeiden suhde ja linkittyminen emoorganisaatioihin ja erityisesti liittyen aikuissosiaalityön palveluihin sekä se, miten yhteistyö aikuissosiaalityöhön ja muihin verkostoihin oli rakentunut. Sillä, miten motivoituneita ja valmiita aikuissosiaalityössä oltiin ottamaan vastuuta osahankkeissa kehitettyjen toimintamallien käytäntöön- ja toimeenpanosta, arvioitiin olevan merkittävä vaikutus niiden juurtumiseen. Edistävinä tekijöinä ja keinoina tässä yhteydessä mainittiin muun muassa aikuissosiaalityön varhainen mukaan ottaminen itse kehittämistyöhön, työparimallinen toiminta yhdessä aikuissosiaalityön ja kehittämishankkeen kesken, toimintamallien vastuutahon saattaen vaihtaminen, tiedottaminen sekä toimintamalleista tehdyt yhteiset toteuttamissuunnitelmat.

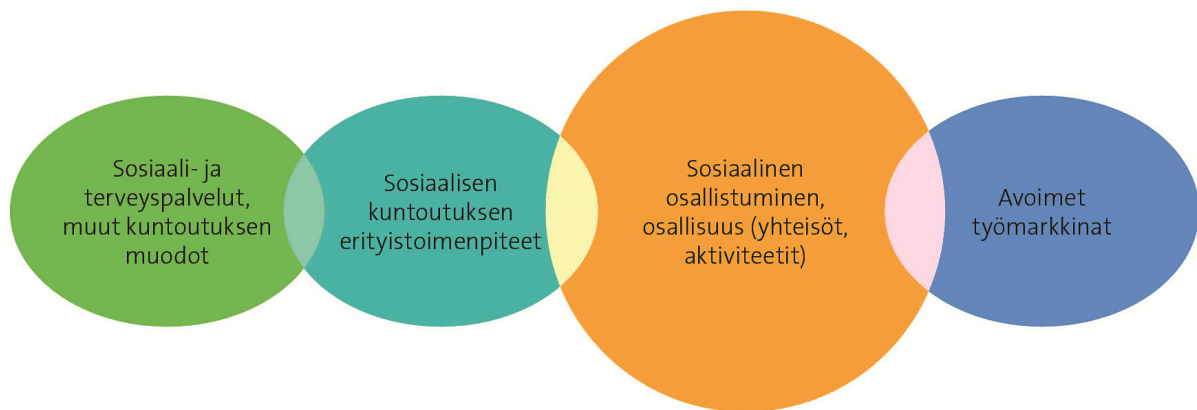
Myös esimiestason tuella katsottiin olevan suuri merkitys toimintamallien juurtumiselle. Jotta esimiehiltä olisi tukea tarjolla, olisi heidän oltava melko kiinteästi mukana kehittämistyössä tai ainakin perillä sen eri vaiheista. Esimiehillä olisi myös oltava näkemystä ja taitoa hyödyntää suoraan kehittämistyön tuloksia ja viedä niitä omassa organisaatioissaan eteenpäin. Kahden osahankkeen esimiehen vastauksissa nousi esiin myös alueellinen näkökulma, jolloin toimintamallien juurtumista katsottiin parhaiten edistettävän esimerkiksi viemällä niitä alueellisiin keskusteluihin ja verkostoihin.

Myös käytettävissä olevilla resursseilla nähdään olevan suuri merkitys juurtumisen onnistumiselle, koska uusien toimintamallien käyttöönotto ja toteuttaminen vaativat muun muassa taloudellisia sekä tila-, aika- ja

työntekijäresursseja. Kartoituksissa nousikin esiin huoli, ettei aikuissosiaalityössä välttämättä ole riittävästi resursseja esimerkiksi SOSKU-hankkeessa keskeiseksi nähtyyn, intensiiviseen ja tiiviiseen yksilötyöskentelyyn. Resurssien riittämättömyyden lisäksi juurtumisen haasteiksi voivat joissakin tapauksissa muodostua syvälle juurtuneet ammatilliset työnkuvat ja professiot. Osa kehitetyistä uusista toimintamalleista vaatii nimenomaan valmiutta ja osaamista muuttaa totuttuja käytänteitä.

Sosiaalinen kuntoutus yhteisöissä ja yhteiskunnassa

Sosiaalinen kuntoutus ja kuntoutuminen toteutuvat aina jossakin paikallisessa tai alueellisessa ympäristössä. Tehokas kuntouttaminen ei voikaan onnistua, ellei kuntoutumisen prosessi integroidu esimerkiksi paikalliseen sosioekonomiseen elämään. (Nieminen, 2018 tulossa.) Kuvassa 5 on esitetty, miten sosiaalinen kuntoutus nivoutuu osaksi myös muita palveluja ja toimintoja. Kuvassa eri toimijoiden ja toimintojen väliset rajat on esitetty huokoisina, jolloin asiakkaat voivat siirtyä suhteellisen vaivattomasti palvelusta ja aktiviteetista toiseen. Aktiviteetista ja palvelusta toiseen siirtyminen tarkoittaa myös mahdollisuutta osallistua samanaikaisesti useaan toimintoon. Vaikka sosiaalisen kuntoutuksen on tarkoitus johtaa lisääntyvään itenäisyyteen ja pyrkimyksenä on välttää ihmisen joutuminen takaisin kuntoutuksen lähtökohtatilanteeseensa, kuvan 5 mukainen toimintatapa mahdollistaa tarpeen vaatiessa myös paluun aikaisemmin käytettyihin palveluihin tai toimintoihin. Ajoittain voi olla perusteltua aloittaa kuntoutumisen prosessi uudelleen alusta tai jostakin muusta prosessin vaiheesta. (mt.)

Kuva 5. Sosiaalinen kuntoutuminen osallisuuden tilassa

Kuvan 5 lähtökohtana on, että sosiaalinen kuntoutuminen toteutuu todennäköisesti parhaiten niissä paikoissa, tiloissa ja toiminnoissa, joissa ihmiset paikallisesti liikkuvat ja toimivat muutenkin. Sosiaalisen kuntoutuksen ”tehostettu tuki” liittyy ja toimii siis yhteistyössä muiden sosiaali- ja terveyspalveluiden sekä muiden kuntoutuksen muotojen kanssa. Osin tehostettu tuki voisi myös toteutua erilaisissa paikallisissa tiloissa ja aktiviteeteissa. Tällaisia tiloja ja aktiviteetteja voivat olla esimerkiksi urheiluseurat, kirjastot, yhteiskunnalliset yritykset, avoimet kansalaistilat, ostoskeskukset ja teatterit. Joissakin tapauksissa tällaiset aktiviteetit voivat johtaa työllistymiseenkin, jos esimerkiksi vapaaehtoisen yhdistystoiminnan kautta työnantajat saavat näkyviinsä hyviä potentiaalisia työntekijöitä. Tällaista eri toimintojen ja tilojen yhtymistä nimitetään osallisuuden tilaksi, jossa ajatuksena on se, että jos yhteiskunnassa ja taloudessa halutaan edistää osallisuutta, niin erilaisia toimintoja, tiloja ja paikkoja on syytä muotoilla siten, että ne mahdollistavat mahdollisimman monen ihmisen mukaan tulon sekä osallistumisen. Nykyisin uutta rakennettaessa kiinnitetään huomiota siihen, että tilojen tulee olla fyysisesti esteettömiä. Tulevaisuudessa huomiota on hyvä kiinnittää myös sosiaaliseen esteettömyyteen.

Toimiva ja osallisuutta edistävä ympäristö on myös paikallinen toivon ja sosioekonomisen edistyksen tila. Osallisuuden tilojen vahvistaminen ja rakentaminen kannattaa yhdistää muihin sosiaalisen ja kulttuurisen kehityksen uusiin muotoihin, kuten jakamistalouteen, sosiaalisesti orientoituneeseen yrittäjyyteen, erilaisiin

tapahtumiin, kansalaisaktivismiin, kaupunginosayhdistysten, järjestöalojen ja kyläyhdistysten toimintaan sekä palvelujen järjestämiseen uusilla tavoilla. Osallisuuden tila -ajattelu voi toimia paikallista taloutta virkistävänä elementtinä, joka takaa sen, että erilaisten ihmisten kaikki voimavarat saadaan käyttöön. Esimerkiksi ”luovasta luokasta” kirjoittanut Richard Floridan on kiinnittänyt huomiota siihen, miten uudessa informaatiotaloudessa hyvin menestyviä alueita ja kaupunkeja luonnehtii suvaitsevaisuus ja inklusiivisuus. Alueellisen sosioekonomisen kehityksen takaamiseksi on tärkeää luoda paikallisen hyvinvointi- ja työllisyyspolitiikan sekä taloudellisen dynamiikan välisiä hyviä kehiä. Yhteiskunnalliset yritykset voivat toimia yhtenä linkkinä sosiaalisen kuntoutuksen ja paikallisen talouden ja työmarkkinoiden välillä.

Sosiaalinen kuntoutus verkosto- ja yhteistyönä

Sosiaalisen kuntoutuksen suunnittelu, toteuttaminen ja kehittäminen edellyttävät eri toimijoiden välistä saumatonta ja joustavaa yhteistyötä. SOSKU-hankeessa tiivistettiin yhteistyötä sosiaalisen kuntoutuksen asiakastyöhön kytkeytyvien yhteistyötahojen kanssa niin kunta- kuin seututasollakin. Hankepaikkakunnilla tehtiin verkosto- ja palvelukarttoja, järjestettiin eri toimijatahojen yhteisiä tapaamisia, muodostettiin erilaisia työryhmiä sekä tiivistettiin muiden kehittämishankkeiden kanssa tehtävää yhteistyötä. Hankkeen alkuvaiheessa yhteistyö painottui sosiaalista kuntoutusta tarvitsevien asiakkaiden tunnistamiseen ja asiakasohjauksen tehostamiseen. Hankkeiden asiakastyön vaiheessa yhteistyössä korostuivat saumattomien palveluprosessien rakentaminen eri toimijoiden kanssa sekä toiminnasta ja sen tarjoamista mahdollisuuksista tiedottaminen. Hankkeen loppuvaiheessa yhteistyössä keskityttiin sosiaalisen kuntoutuksen palvelujen ja toimintamallien mallintamiseen ja juurruttamiseen paikalliseen ja seudulliseen palvelujärjestelmään sekä kehitettyjen hyvien käytäntöjen jatkuvuuden turvaamiseen.

SOSKU-hankeessa mukana olleiden sosiaalisen kuntoutuksen toimijoiden yhteistyöverkostot olivat laajoja. Esimerkiksi Laukaan SOSKU-osahankkeen yhteistyöverkoston kuului 29 toimijaa ja Seinäjoella puolestaan 35 aktiivista tai mahdollista yhteistyötahoa eri toimialoilta ja sektoreilta (esimerkiksi sosiaali- ja työllisyyspalveluita, Kela, järjestöjä, urheiluseuroja, mielenterveyspalveluita, yrityksiä, toisia hankkeita). On tavallista, että verkostoyhteistyön kumppanit jakautuvat sisä- ja ulkopiiriin. Sisäpiiriin kuuluvat ne alueelliset ja paikalliset toimijat, joiden kanssa tehdään aktiivista yhteistyötä. Ulkopiirissä olevien kanssa vuorovaikutus on satunnaista tai se hahmottuu vasta mahdollisena.

Verkostoyhteistyössä sisä- ja ulkopiirit muodostuvat lähes väistämättä, sillä jos pyrittäisiin tekemään jatkuvaa yhteistyötä kaikkien mahdollisten kumppaneiden kanssa, menisi koko työaika yhteistyön koordinoimiseen. Jo kunnan sisäisten yhteistyösuhteiden solmiminen voi olla haastavaa (kuten yhteistyö sosiaali- ja terveyspalvelujen välillä). Toisaalta mahdollisten yhteistyökumppaneiden pohtiminen ja mielessä pitäminen on tärkeää, koska yhteiskunnan, talouden ja kulttuurin muuttuessa tarvetta voi olla aivan uudelle yhteistyölle. Esimerkiksi Etelä-Savon sosiaali- ja terveyspalvelujen kuntayhtymän (Essote) SOSKU-osahankkeessa aloitettu yhteistyö paikallisen ammattiteatterin kanssa on yhteistyömalli, josta voi olla hyötyä muillakin paikkakunnilla. Verkostoyhteistyössä on siis sekä avattava että suljettava yhteistyösuhteita.

Pyydettyäessä hahmottamaan, piirtämään verkostokarttoja sekä yksilöt että organisaatioiden edustajat tapavat sijoittaa itsensä kartan keskelle. Tämä on luontevaa, sillä toimijoilla on tapana tarkastella maailmaa omasta asemastaan ja perspektiivistään käsin. Tästä seuraa kuitenkin kaksi ongelmaa, joihin verkostoyhteistyön pitäisi pystyä vastaamaan. Ensinnäkin, kun ympäristön tarkastelussa lähdetään omasta perspektiivistä, ja muiden toimijoiden tehdessä samoin, verkostoyhteistyön pitää pystyä sovitteluun toisiinsa nämä eri näkökulmat ja niistä juontuvat eri intressit. Toiseksi, kun verkostokartoissa tarkastellaan pääasiassa toisia toimijoita, jää oman itsen tarkastelu vähäisemmäksi ja toimijasta tulee itselleen sokea piste: pystyn kyllä tarkastelemaan muita, mutta en havainnoimaan itseäni. Yksi tapa koettaa ratkaista tämänkaltaisia ongelmia, on hahmotella verkostoyhteistyötä monen toimijan voimin, jolloin eri perspektiivejä ja intressejä on yhdessä tarkasteltava suhteessa toisiinsa, ja toimijoiden on pakko nähdä itsensä myös muiden silmin.

Siirryttäessä sosiaalisen kuntoutuksen organisaatiotasolta tarkastelemaan asiakkaiden polkuja ja verkostoja eri toimijoiden parissa, kuva verkostoista yksinkertaistuu huomattavasti. Toisaalta asiakkaan yksilöllisen kohtelun ja sosiaalisen kuntoutuksen tehokkuuden kannalta on tärkeää, että kunkin asiakkaan kohdalla on tosiasiallisesti käytetty hyödyksi kaikkia verkoston tarjoamia mahdollisuuksia sekä sen sisä- että ulkopiiristä. Asiakkaatkin tuovat työskentelyyn mukanaan omat perhe-, läheis-, ja tuttavaverkostonsa sekä ne monet paikat, palvelut ja toimijat, joiden kanssa he ovat arkipäivässään tekemisissä. Näihin lukeutuvat esimerkiksi asiakkaan entiset tai nykyiset harrastukset, vertaiset, mahdolliset vuokranantajat sekä ruokakaupat. Kuntoutumisen kannalta on tärkeää tunnistaa myös nämä verkostot ja kehittää tarpeen vaatiessa niiden ja erilaisten palvelujen välisiä suhteita. Näin muodollisten organisaatioiden verkostot voidaan kytkeä asiakkaan arkipäivän suhteisiin ja kummatkin voivat edistää kuntoutumista.

Verkostot muodostavat myös sen väylästä, josta sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat tulevat kuntoutukseen, ja jonka kautta he siirtyvät sosiaalisen kuntoutuksen jälkeen eteenpäin. Yksisuuntaisen asiakaspolun metafora on kuitenkin sosiaalisen kuntoutumisen prosessin kannalta liian yksipuolinen vertauskuva. Kuntoutumista voi hyvin edistää mahdollisuus kokeilla erilaisia toimintoja (esim. työkokeilut, järjestöjen toiminnot arkipäivän taitojen oppimiseksi), joiden jälkeen voi palata sosiaaliseen kuntoutukseen. Toisin sanoen asiakas liikkuu edestakaisin sosiaalipalvelujen ja muiden palveluiden ja aktiviteettien välillä. Asiakkaan polut voivat myös haarautua ja verkostoitua useampiin suuntiin. Monialainen verkostoyhteistyö esimerkiksi urheiluseurojen, kirjastojen, seurakuntien, siirtolapuutarhojen tai teattereiden kanssa tarjoaa monipuolisesti sisällöllisiä toimintoja sekä osallisuuden tiloja ja paikkoja ja siten paljon mahdollisuuksia sosiaaliselle kuntoutukselle ja kuntoutumiselle.

Etelä-Savon sosiaali- ja terveystieteiden kuntasoyhtymän (Essote) SOSKU-osahanke kuvasi verkostotoimijoidensa asiantuntijuusaluetta kontekstisidonnaiseksi. Esimerkiksi nuorten työpajoilla oli tarjolla ohjaajaresursseja, sekä tarvittaessa lavasteiden- ja puvustuksen tekemisen mahdollisuuksia. Etsivä nuorisotyö oli mukana muun muassa nuorten yksilöohjauksen tai menetelmien ohjaamisen näkökulmasta. Ammattikorkeakoulun opiskelijat osallistuivat toimintaan kehittämisenäkökulmasta, esimerkiksi opinnäytetöiden tai työharjoittelun muodossa. Näiden asiantuntijuuksien rajapinnalle muodostui yhteisen ymmärryksen alue, joka ohjasi toimintaa eteenpäin. Kyseessä oli ikään kuin hybridi, joka muutti jatkuvasti muotoaan osallistujien, tarpeidensa ja vahvuksiensa mukaisesti. Jokainen toimintaan osallistuva taho toimi kumppanina toiselle, pääsi oppimaan uutta ja olemaan asiantuntijana omasta tulokulmastaan käsin. Sosiaalisen kuntoutuksen ympäristö ja konteksti kietoutuivat vahvasti yhdessä oppimisen ympärille. Kyse oli toimijuuden vahvistumisesta ja tieto- ja taitovarojen yhdistymisestä osaksi toimintaa ja yhteisen ymmärtämisen aluetta.

Jyväskylän SOSKU-osahankkeessa yksilökohtaisen asiakastyön prosessien tarkasteleminen ja kehittäminen monialaisessa yhteistyöverkostossa koettiin tärkeäksi, jotta asiakkaat saisivat tarpeisiinsa paremmin vastavia, mahdollisimman tehokkaita palveluja. Esimerkkinä tällaisesta toiminnasta mainittiin Keski-Suomen sairaanhoitopiirin Minikampus-toiminnan kanssa yhteistyönä pilotoitu monialainen tilannearvio- tai interventiotyöskentely. Mallissa koettiin erikoissairaanhoidon, perusterveydenhuollon ja sosiaalitoimen toimijat yhteiseen tapaamiseen asiakkaan kanssa. Tarkoituksena oli selkiyttää ja sujuvoittaa asiakkaan prosessia eri palveluiden rajapinnoilla niin, että päällekkäisen työn tekeminen jäisi pois ja asiakas saisi tehokkaammin avun tilanteeseensa.

Pilottitapaamisiin valikoitui sairaanhoitopiiriin virka-ajan ulkopuolisen päivystystoiminnan kautta asiakkaita, jotka käyttivät kaikkein eniten terveydenhuollon päivystyspalveluja. Tämän perusteella oletettiin, että he eivät tulleet autetuiksi perusterveydenhuollon virka-aikaisessa työssä tai muissa (sosiaali)palveluissa. Toisin sanoen eriytyneet, sektoroidut sosiaali- ja terveystieteiden palvelut eivät pystyneet vastaamaan riittävällä tavalla heidän tarpeisiinsa, jolloin pidettiin järkevänä tarkastella uudenlaisen, monialaisen yhteistyön ja sosiaalisen kuntoutuksen mahdollisuuksia tilanteiden ratkaisemiseksi. Yhteisen asiakastapaamisen mallilla haluttiin löytää innovatiivisia näkökulmia asiakkaiden vaikeisiin tilanteisiin ja kehittää toimintaa kohti monialaisia,

hallintorajoja ylittäviä, yhteisiä palvelusuunnitelmia. Koska koko toimijaverkosto on laaja, on mallin juurruttamisessa Keski-Suomen maakuntaan ollut luonnollisesti myös paljon haasteita.

Monipalveluasiakkaat ja monialaisten yhteistyöverkostojen johtaminen

Tässä osiossa yhteensovittava johtaminen hahmotetaan yhdeksi ratkaisukeinoksi selkeyttää ja sujuvoittaa sosiaalisen kuntoutuksen monialaisen yhteistyön rakenteita ja johtamista. Teksti pohjautuu Anne Määttän julkaisemattomaan artikkeliin *Sosiaalinen kuntoutus ja yhteensovittavan johtamisen työskentelyprosessi* (2018 a, tulossa) sekä Määttä & al. artikkeliin *TYP-johtamisjärjestelmä ja palveluintegraation haaste* (2018 b, tulossa).

Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat tarvitsevat usein monia yhtäaikaista tai peräkkäisiä tuki- ja palvelumuotoja. Ollessaan useiden toimijoiden yhteisiä asiakkaita, heitä voidaan kutsua myös monipalveluasiakkaiksi. On arvioitu, että tällaiset paljon palveluita tarvitsevat asiakkaat käyttävät jopa 80 - 90 prosenttia kaikista hyvinvointipalveluiden resursseista (esim. Salo 2016).

Monipalveluasiakkaat eivät kuitenkaan välttämättä näyttäydy yksiselitteisesti käytettyjen resurssien kautta, sillä heidän useat, peräkkäiset tai erilliset palvelunsa eivät rakennu tunnistettavaksi kokonaisuudeksi. Monipalveluasiakkaiden ongelmat ovat usein kumuloituneita, jolloin voi olla vaikea nimetä tahoja, kenelle heidän asiansa kuuluvat ja miten heidän kanssaan tulisi toimia. Palvelujärjestelmän kokonaisuuden hahmottaminen onkin tärkeää, jotta sosiaalisen kuntoutuksen asiakasta pystytään tavoitteellisesti tukemaan hänen omalla polullaan, joka yhdistää eri toimijoita.

Pahimmillaan useita yhtäaikaista tukitoimia tarvitsevan asiakkaan kuntoutumisen polkuun saattaa tulla aukkopaiikkoja ja asiakas tulee poiskäännytetyksi (Määttä 2012). Koordinoimaton toiminta voi myös aiheuttaa päällekkäistä työskentelyä, mikä kuormittaa sekä työntekijöitä että niukkoja taloudellisia resursseja. Eri toimijatahoille yhteisten asiakkaiden avuntarpeeseen vastaaminen vaatii useamman organisaation työtä sekä organisaatioiden välistä yhteistyötä (Kiuru & Metteri 2014).

Moniammatillista yhteistyötä tehdään tällä hetkellä pitkälti työntekijöiden välisillä sopimuksilla. Sosiaalisen kuntoutuksen nivelvaiheiden yhteistyö koskettaa kuitenkin useiden hallinnonalojen toimijoita, joten yhteistyössä saattaa syntyä tilanteita, joissa työntekijöiden kesken tehdyt sopimukset ei riitä. Haasteita aiheuttavat esimerkiksi toisen työn tuntemattomuus, verkostotyötaitojen puute, tietosuojakysymykset ja toisistaan poikkeavat toimintakulttuurit (Määttä & Keskitalo 2014). Kun tarvitaan hallinnonalojen ja oman toimivallan ylittämistä ja yhdyspinnoille paikantuvien toimintamallien ja asiakasprosessien muuttamista, on yleensä tarvetta yhteensovittavalle johtamiselle (Esim. Darlington ym. 2004; Darlington ym. 2005; Perälä, Halme & Nykänen 2012).

Yhteensovittavan johtamisen tähdätessä toimintakulttuurin muutokseen tarkoittaa se eri hallinnonalojen yhteistä tavoitteiden asettelua ja siitä seuraavia yhteisesti hyväksytyjä päätöksiä. Yhteensovittava johtaminen paikantuu horisontaalisesti esimerkiksi sosiaali-, terveys- ja työllisyyspalveluiden välimaastoon ja vertikaalisesti peruspalveluiden ja erityistason palveluiden yhteistyöhön. Perälän, Halmeen ja Nykäsen määrittelemässä (2012) yhteensovittavassa johtamisessa yhdistyvät hierarkkinen sekä neuvotteleva johtamistapa. Monimutkaisissa asiakastilanteissa tavoitteena on sekä horisontaalisesti että vertikaalisesti rakentuvan yhteisen kokonaisuuden hahmottaminen ja siinä rakentuvan yhteisen tavoitteen nimeäminen. Vertikaalisen auktoriteetin säilyessä hallinnonalakohtaisten hierarkioiden tasolla neuvottelua käydään horisontaalisilla yhteistyöpinnoilla. Hierarkkisuuutta edustaa hallinnonalakohtaisten johtajien mandaatti tehdä rakenteellisia muutoksia yhteisesti sovittujen tavoitteiden saavuttamiseksi ja neuvottelua käydään haettaessa ratkaisuja hallinnonalat ja toimijarajat ylittäviin haasteisiin, joihin ei yhden hallinnonalan toimesta pystytä vastaamaan.

Yhteensovittava johtaminen perustuu asiakaslähtöiseen osallistavaan johtamiseen ja aitoon hallinnonalojen yhteistyöhön, jossa julkisten toimijoiden lisäksi mukana ovat yksityiset ja kolmannen sektorin toimijat. Yhteistoiminnan tavoitteena on vahvistaa edistävää ja ehkäisevää toimintaa, lisätä asiakkaiden ja työntekijöiden osallisuutta ja kumppanuutta sekä kehittää palveluprosessien toimivuutta ja mielekkäitä palvelukokonaisuuksia. Näiden tavoitteiden saavuttaminen on ensisijaisesti johtamisen vastuulla. (Halme, Perälä ja Laaksonen 2010; Perälä, Halme ja Nykänen 2012, 26, 29.) Johdolla on mandaatti tehdä toimenkuviiin tai toimipisteiden toimintamalleihin liittyviä muutoksia, selkeyttää eri toimijoiden roolit, määrittellä ylisektorisen yhteistyön toimintamallit ja huolehtia, että yhteistyöprosessin vaiheet ovat näkyviä, seurattavia ja arvioitavia (Määttä 2015, 31).

Yhteensovittavasta johtamisesta hyötyvät kaikki sellaiset palvelukokonaisuudet, joissa tarvitaan erilaisista ammatillisista orientaatioista syntyvän osaamisen yhteistä tavoitteiden asettamista ja roolien selkeyttämistä (Määttä, 2018 a tulossa). Käytännössä se tarkoittaa esimerkiksi perus- ja erityistason palveluiden tai eri hallinnonalojen, kuten sosiaali-, terveys- ja sivistystoimen palveluiden tarkastelemista yhtenä kokonaisuutena. Toiminnan kohteena voi olla myös hallinnonaloja ylittäviin kysymyksiin liittyviin työntekijöiden rooleihin, yhteisesti järjestettäviin palveluihin ja niiden integrointiin, toimintaprosesseihin, strategiaan tai organisaatioiden yhteistoiminnan hallinnointiin liittyvät sopimukset ja päätökset. (Perälä, Halme & Nykänen 2012.)

Yhteensovittavaa johtamista on kehitetty toistaiseksi vain lasten, nuorten ja perheiden palveluissa, mutta hakiessaan toimintamalleja monialaisen yhteistyön kysymyksiin ovat sen tavoitteet ja toiminnan rakenteet sovellettavissa myös muiden, kuten sosiaalinen kuntoutus, hallinnonalat ylittävien monialaisten palveluiden johtamiseen.

Esimerkkinä ruotsalainen kuntoutumisen ja työllistymisen tukemisen yhteistoimintamalli

SOSKU-hankkeessa toteuttiin syksyllä 2017 opintomatka Göteborgiin, jonka aikana vierailtiin ESR-rahoitteisessa Inkluderande Rehabilitering -hankkeeseessa. Hankkeen kautta tutustuttiin erityisesti ruotsalaiseen kuntoutuksen ja työllistymisen tukemisen yhteistoimintamalliin, jota käydään lyhyesti läpi seuraavassa osiossa. Osio perustuu hankkeen opintomatalla esitettyihin seminaarialustuksiin sekä niiden perusteella käytyihin keskusteluihin.

Ruotsalaisessa kuntoutuksen palvelujärjestelmässä eri toimijoiden välinen tehtävän- ja vastuunjakko, koordinaatio ja tiedonkulku on todettu ongelmalliseksi erityisesti sellaisten asiakkaiden kohdalla, joiden toiminta- ja työkyky on epäselvä. Arvioiden mukaan noin 300 000 asiakasta jää yleisen palvelujärjestelmän palvelujen ulkopuolelle huonon koordinaation vuoksi tai siksi, ettei heille löydy sopivia palveluja. Monet heistä hyötyisivät yhteisistä, samanaikaisesti toteutetuista palveluista. Asiakastyön ongelmiksi on tunnistettu myös eri toimijoiden erisuuntaiset tavoitteet sekä taloudellisten kannustimien puute, mikä helposti johtaa osioitumiseen ja vaikeassa elämäntilanteessa olevien asiakkaiden palveluista poisohjaamiseen.

Ruotsissa on ollut vuodesta 2004 lukien voimassa kuntoutuksen koordinaatiota koskeva laki (FINSAM), joka mahdollistaa kuntien sosiaalitoimen, läänien järjestämien terveyspalvelujen, sosiaalivakuutuskassan (Försäkringskassan) järjestämien kuntoutuspalvelujen sekä työnvälityksen (Arbetsförmedlingen) palveluintegraation. Laki ei ole toimijoita velvoittava, vaan paikallisesti toiminta organisoituu vapaaehtoisesti. Uusina organisaatioina on eri toimijoiden välisillä yhteistyösopimuksilla muodostettu yhteistoimintaliittoja (samordningsförbund), joiden toiminta rakentuu paikallisten tarpeiden pohjalta. Ruotsissa toimii tällä hetkellä 80 tällaista liittoa, jotka kattavat 250 Ruotsin 290 kunnasta. Vuosittain yhteistoimintaliittojen palvelujen piirissä on 39 000 asiakasta.

Yhteistoimintaliitot ovat itsenäisiä lakisääteisiä toimijoita. Niiden toimintaa johtaa hallitus, johon kuuluu mukana olevien organisaatioiden edustus sekä politikkoja ja virkamiehiä. Liittojen vetäjinä toimivat koordinaatiojohtajat. Jokainen yhteistoimintaliitto määrittelee itse kohderyhmänsä paikallisten palvelutarpeiden ja työmarkkinatilanteen pohjalta, mutta yleisperiaatteena on, että liittojen palveluiden kohderyhminä ovat sellaiset 16 - 64-vuotiaat henkilöt, jotka tarvitsevat kuntoutumisensa tueksi kahden tai useamman eri toimijan tarjoamia koordinoituja palveluja. Palveluihin ohjattavilla asiakkailta voi olla sekä fyysisiä ja psyykkisiä toimintarajoitteita että sosiaalisen ja ammatillisen kuntoutuksen tarpeita.

Ruotsalainen yhteistoimintamalli eroaa olennaisesti muista eri eurooppalaisissa maissa toteutetuista monialaisen yhteistyön malleista. Yhteistoimintaliitot on muodostettu siten, että emo-organisaatiot tuovat niihin omat henkilö- ja rahalliset resurssinsa. Liitoilla on hyvin itsenäinen asema ja myös oma budjetti toiminnalleen. Tämä mahdollistaa asiakkaan tarpeista lähtevän, räätälöidyn kuntoutusprosessin, mitä eivät eri järjestelmien raja-aidat ja erilliset määrärahat ole hankaloittamassa ja mutkistamassa. Esimerkiksi Suur-Göteborgin alueella toimii neljä yhteistoimintaliittoa. Toimintaa on linjattu siten, että kohderyhmäksi on otettu arviolta noin viisi prosenttia kuntoutusasiakkaista, jotka ovat olleet muun palvelujärjestelmän ulottumattomissa tai jotka ovat juuttuneet palvelujärjestelmään tai joiden palvelutarpeisiin ei ole pystytty vastaamaan tavanomaisin palveluin. Göteborgin esikaupunkialueilla valtaosa näistä asiakkaista on maahanmuuttajataustaisia. Myös mielenterveyskuntoutujien osuus on suuri.

Yhteistoimintaliittojen palvelutoiminnan avulla tuetaan ihmisiä saavuttamaan paras mahdollinen työkyky tukemalla heitä kokonaisvaltaisesti, koordinoitusti ja niin pitkäkestoisesti kuin on tarpeen. Tavoitteena on tuottaa palveluja eri toimijoiden välisen tehokkaan yhteistoiminnan avulla mahdollisimman oikea-aikaisesti ja asiakkaan yksilöllisten tarpeiden pohjalta räätälöiden. Tavoitteena on myös tehostaa ja optimoida eri toimijoiden resurssien käyttöä asiakkaiden palveluprosesseissa. Asiakkaiden palveluprosessiin sisältyy kartoitusjakso, jonka pohjalta tehdään kuntoutussuunnitelma, jonka lähtökohtana on asiakkaan koko elämäntilanne ja sen tueksi tarvittavat tukitoimet. Itse kuntoutusprosessi toteutetaan ensisijaisesti liiton omien ammattilasten tukemana ja ohjaamana, mutta siinä hyödynnetään myös muita ulkopuolisia tarjolla olevia paikallisia palveluja. Asiakasprosessien ohjauksesta vastaavat kuntoutuskoordinaattorit.

Yhteistoimintaliitoissa on havaittu, että toiminnan koordinaatio on kuitenkin haastavaa. Varsinkin toiminnan käynnistysvaiheessa on tarvittu paljon sekä ajallisia että muita resursseja, jotta on päästy pitkäjänteiseen ja kestäväan yhteistoimintaan. Panostus yhteistoimintaan myös maksaa paljon ennen kuin sen aikaansaamat hyödyt, ja säästöt, saadaan näkyviin. Yhteistoiminnan organisoimisessa ja johtamisessa haasteita syntyy esimerkiksi toimijoiden hallinnollisia vastuurajoja yhteensovittaessa, yhteistyökumppaneiden toimintaa ohjaavista erilaisista säännöistä sekä ammatillisista ja organisaatiokulttuurisista rajoista, jotka itse asiakastyön tasolla on pystyttävä ylittämään. Onnistuakseen ja tuottaakseen tulosta yhteistoiminta edellyttää yhteisesti jaettuina arvoja, asennetta ja innostusta yhteistoimintaan sekä osatavoittelusta ja oman toimintansa tiukasta rajaamisesta eroon pääsyä. Se edellyttää myös ymmärrystä toinen toistensa tehtävien ja osaamisen suhteen, toimijoiden keskinäistä luottamusta ja kunnioitusta sekä tukea antavaa ja mahdollistavaa johtajuutta.

Yhteistoimintaliittojen toiminnan tulokset ovat sekä kuntoutumisen ja elämänhallinnan että koulutukseen ja työelämään ohjautumisen näkökulmasta olleet hyviä. Liitot tekevät jatkuvaa asiakasseurantaa ja myös taloudellisten vaikutusten arviointia. Göteborgissa arviolta 50 - 60 prosenttia asiakkaista on kuntoutusprosessin jälkeen siirtynyt ammatilliseen koulutukseen tai työllistynyt. Yhteistoimintaliittojen menestystekijänä on se, että niiden tarjoaman kokonaisvaltaisen näkökulman avulla pystytään vastaamaan monipuolisesti asiakkaan tarpeisiin.

Kuntoutuksen koordinaation hyödyt näkyvät kansalaisille yksilöllisesti räätälöitynä, arvostavana ja pitkäjänteisenä palveluna. Kaikki tarvittavat palvelut on mahdollista saada samalta luukulta, suunnitelmallisesti ja oikea-aikaisesti. Työntekijöille toimintamalli tarjoaa mielekkäämpää työtä, vähemmän frustraatiota ja

mahdollisuuden oppia uusia työtapoja uudenlaisen yhteistoiminnan kautta. Yhteiskunnalle toiminta näkyy monenlaisina hyötyinä: lyhyemmät ja oikea-aikaisesti toteutetut kuntoutusprosessit, lyhyemmät palveluihin pääsyn odotusajat sekä eri toimijoiden väliset selkeämmät vastuurajat.

Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskunnalliset vaikutukset

Tässä osiossa Keijo Piirainen ja Aija Kettunen tarkastelevat sosiaalisen kuntoutuksen tehokkuuden ja vaikuttavuuden arviointiin liittyviä kysymyksiä. Osio pohjaa pitkälti Piiraisen (2018, tulossa) julkaisemattomaan artikkeliin *Yhdenmukaisuutta ja tapauskohtaisuutta sosiaaliseen kuntoutukseen – palveluohjaus julkisen toimijan ratkaisuna* sekä Kettusen & al. julkaisemattomaan artikkeliin (2018, tulossa) *Taloudellisia perusteluja sosiaaliselle kuntoutukselle*. Piirainen ja Kettunen vastaavat vain raportin tästä osuudesta.

Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskunnalliset vaikutukset ja vaikuttavuus liittyvät verraten yleisesti hyväksytyyn yhteiskunnan vakautta edistävään toimintaan (yhteiskunnallinen integraatio) ja sosiaalisen osallisuuden vahvistumiseen. Yhteiskunnallisten vaikutusten ajatellaan syntyvän palveluiden käyttäjäasiakkaiden osallisuuden vahvistumisen kautta, mutta monet niistä kohdistuvat keskeisesti muille kuin palvelujen tuottajille ja palvelujen käyttäjäasiakkaille. Näitä kolmansille osapuolille aiheutuvia vaikutuksia kutsutaan myös ulkoisvaikutuksiksi. Esimerkiksi käyttäjäasiakkaiden lähipiirin turvallisuuden tunne ja luottamus asiakkaaseen voivat vahvistua, asiakas voi olla kykenevä tekemään hyödyllistä vapaaehtoistyötä ja tarjota naapuriapua, parhaimmillaan hän voi kuntoutua ja antaa palkkatyöpanoksensa työnantajien palvelukseen tuettuna tai ilman tukea. Sosiaalinen kuntoutus ehkäisee yhteiskunnan sosiaalisia ongelmia ja niiden pahenemista kuten osattomuutta, köyhyyttä ja rikollisuutta sekä päällekkäisiä, yhtäaikaista sosiaalisia ongelmia, eli syrjäytymistä. Se voi omalta osaltaan myös tasata hyvinvointieroja ja palveluriippuvuudesta irtautumista.

Vaikutuksia muille kuin käyttäjäasiakkaille on kuitenkin hankala mitata. Se, mitä voidaan mitata, ovat juuri käyttäjäasiakkaiden elämäntilanteessa tapahtuvat muutokset. Sosiaalisella kuntoutuksella tavoitellaan useimmiten sosiaalihuollon asiakkaiden elämänhallinnan ylläpitoa ja lisäämistä silloin, kun työllistyminen avoimille työmarkkinoille ei ole mahdollista tai toimintakyvyn ja työmarkkinavalmiuksien edistämistä (HE 164/2014). Tiedetään, että sosiaalisen kuntoutuksen palveluja, kuntoutusprosesseja ja prosessinohjausta on tarve kehittää edelleen esimerkiksi vankilasta vapautuville, päihdeongelmallisille, maahanmuuttajille, syrjäytymisuhan alla oleville 25–64-vuotiaille sekä pitkäaikaistyöttömille ja uudelleen koulutuksen tarpeessa oleville henkilöille. Sosiaalisen kuntoutuksen haasteina ovat aktivoivien ja selkeiden palvelukonseptien kehittäminen sekä työprosessien, työnjaon, asiakasvalikoinnin ja ohjauksen mallien kehittäminen (emt) siten, että palveluprosessi ja palvelut edistävät tavoitteiksi määriteltäviä asioita käyttäjäasiakkaiden elämässä.

Edellä mainittujen tavoitteiden saavuttamiseksi maakuntauudistuksella ja sosiaali- ja terveystalouden uudistamisella tavoitellaan aiempaa tehokkaampaa yhteiskunnallisten resurssien käyttöä. Jos halutaan tietoa resurssien käytön tehokkuudesta sosiaaliseen kuntoutukseen, on kyettävä vastaamaan seuraaviin kolmeen kysymykseen: 1) Edistääkö sosiaalinen kuntoutus tavoitteeksi asetettuja asioita käyttäjäasiakkaiden elämässä eli onko se vaikuttavaa? 2) Paljonko sosiaaliseen kuntoutukseen käytetään resursseja ja paljonko niistä aiheutuu kustannuksia? 3) Jos todetaan, että sosiaalinen kuntoutus saa aikaan haluttuja vaikutuksia, ovatko vaikutukset aiheutuvien kustannusten arvoisia eli arvostetaanko vaikutuksia siten, että ”investointia” sosiaaliseen kuntoutukseen pidetään tarpeellisena?

Pohdittaessa ovatko sosiaalisen kuntoutuksen vaikutukset kustannustensa arvoisia ja perusteltaessa sosiaalista kuntoutusta nostetaan usein esille syrjäytymisestä aiheutuvat kustannuksia. Tällöin ajatellaan, että sosiaalisen kuntoutuksen avulla voidaan välttää syrjäytymisen kustannuksia. Suomessa ei kuitenkaan ole ajantasaista luotettavaa tietoa syrjäytymisen kustannuksista. Esitetyt laskelmat ja arvioit vaihtelevat ja laskelmia on tehty erilaisilla periaatteilla. Jos luotettavaa tietoa syrjäytymisen kustannuksista olisi käytettävissä

sä, sosiaalisesta kuntoutuksesta aiheutuvia kustannuksia voisi suhteuttaa mahdollisesti vältettäviin syrjäytymisen kustannuksiin. Tällöin olisi mahdollista arvioida esimerkiksi sitä, monenko henkilön syrjäytymisen pitäisi saada estettyä, jotta sosiaalisesta kuntoutuksesta aiheutuvat kustannukset tulisivat katettua säästöillä. Näin ajateltaessa arvoa ei kuitenkaan anneta sille hyvinvoinnille, jota käyttäjäasiakkaiden elämänhallinnan vahvistuminen tuottaa heille itselleen ja heidän lähipiirilleen.

Jos käytössä olisi tietoa sekä sosiaalisen kuntoutuksen kustannuksista että luotettavia arvioita ilman sosiaalista kuntoutusta aiheutuvista kustannuksista sekä kuntoutuksessa olevien henkilöiden muiden palvelujen oletetusta käytöstä ilman sosiaalista kuntoutusta, olisi mahdollista arvioida sosiaalisen kuntoutuksen (oletettuja) säästöjä tai nettokustannuksia lyhyellä aikajänteellä: Saadaanko sosiaalisen kuntoutuksen aikana ja seuranta-aikana nettosäästöä eli onko muissa palveluissa ja tuissa saatava säästö sosiaalisen kuntoutuksen kustannuksia suurempaa tai kun säästöt otetaan huomioon, miten suuri sosiaalisen kuntoutuksen todellinen lisäkustannus on.

Haluttaessa tietää sosiaalisen kuntoutuksen vaikuttavuudesta, käyttäjäasiakkaiden elämäntilanteessa tapahtuneesta tavoitellusta muutoksesta ja kustannusten suhteesta, on palvelusta syntyvien kustannusten lisäksi saatava tietoa palvelun vaikutuksista kuntoutujien sosiaaliseen toimintakykyyn ja elämänhallintaan. Tämä edellyttää sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteiden konkretisointia asiakasryhmittäin ja aikaan saadun muutoksen - vaikututtavuuden - arviointiin soveltuvien tietojen systemaattista keräämistä (arviointivälineitä; mittareita). Tiedonkeräyksen tulisi myös tukea asiakastyötä tai se ei ainakaan saisi olla häiriöksi.

Tällä hetkellä käyttäjäasiakkaiden tilanteen muutosta – sosiaalisen kuntoutuksen vaikutusta – arvioidaan ja dokumentoidaan vaihtelevasti ja erilaisilla menetelmillä ja mittareilla. Sosiaalisen kuntoutuksen vaikutusten arviointi ja erilaisille kuntoutujaryhmille soveltuvat mittarit ovat tärkeä kehittämisen ja yhdenmukaistamisen kohde. Yhtenäisten tiedonkeräystapojen käyttö mahdollistaisi myös palveluntuottajien arvioinnin ja vertaamisen hankittaessa sosiaalisen kuntoutuksen palveluja asiakkaille, minkä merkitys korostuu maakunta- ja sote-uudistuksen edetessä.

Sosiaali- ja terveystalouden uudistamisen taustalla on nähtävissä perinteisen taloustieteen näkemys siitä, että juuri markkinamekanismin ansiosta yhteiskunnan rajalliset resurssit kohdistuvat hyvinvoinnin kannalta tehokkaimmalla tavalla. Toisin sanoen, juuri markkinamekanismin ajatellaan edistävän sitä, että käytettävissä olevilla resursseilla saadaan aikaan mahdollisimman paljon tavoiteltuja vaikutuksia.

Markkinamekanismin käyttö ei sosiaali- ja terveystalouden eikä sosiaalisen kuntoutuksen osalta voi kuitenkaan olla säätelemätöntä. Sosiaalisen kuntoutuksen tarpeessa olevat eivät ole useinkaan täysivaltaisia subjekteja tai toimijoita, jotka itse aktiivisesti ajavat omaa parastaan. Myöskään palvelujen tuottajia ei välttämättä ole tarpeeksi, jotta ihmiset voisivat tehdä palvelujen käyttöön liittyviä valintoja. Sosiaalisesta kuntoutuksestakin liittyy tukea ja kontrollia, kuten sosiaalityöhön aina. Tietyissä elämäntilanteissa joihinkin kuntoutuksen vaiheisiin voi sisältyä myös varsin huollollista toimintaa, joissa asiakkaiden valintamahdollisuudet ovat hyvin rajalliset. Syrjäytyneiden ja syrjäytymisuhan alaisuudessa olevien ihmisten tilanteita kohtaan ei sisälly sellaista yksityisten palveluntuottajien kiinnostusta, että niitä voitaisiin tuottaa kovin helposti kilpailullisilla markkinoilla. Käyttäjillä ei myöskään ole usein riittävästi tietoa valintojen tekemiseen, sillä muun muassa palveluja koskeva vaikutusnäyttö on heikosti dokumentoitua tai sitä ei ole juuri ollenkaan. Koska palveluihin voi lisäksi sisältyä ratkaisuvallaa yksilöiden käyttäytymisen suhteen eli yhteiskunnallisen vallan käyttöä, ei palvelujen kokonaisuuden koordinoitua myöskään voida luovuttaa ulkopuolisille.

Edelleen kolmansille osapuolille kohdistuvien positiivisten ulkoisvaikutusten tavoittelun ja negatiivisten ulkoisvaikutusten ehkäisemisen vuoksi tarvitaan julkisen toimijan osallistumista palvelujen järjestämiseen ja tuottamiseen, vaikka osa palveluista tuotettaisiin yksityisesti (näennäis)markkinoilla.

Edellä mainitun tilanteen vuoksi, ja jotta valitut palvelut parhaalla mahdollisella tavalla edistäisivät käyttäjäsiakkaiden elämänhallintaa ja toimintakykyä, sosiaalisessa kuntoutuksessa tarvitaan julkisen toimijan vastuulla ja tehtävänä olevaa ohjausta ja valvontaa. Parhaiten se on toteutettavissa palveluohjauksen avulla (”case management”), johon mm. kuntoutuksen uudistamiskomitean ehdotuksissa viitataan (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017: 41). Palveluohjaus soveltuu sosiaalityöhön, jossa yhdessä asiakkaan kanssa kartoitetaan elämäntilanne, arvioidaan palvelutarve ja suunnitellaan kuntoutuksen toteutus. Palveluohjaaja on linkki käytettävään palveluun ja hän seuraa ja tukee asiakkaan kuntoutuspalvelujen käyttöä. Aina palvelun käytön jälkeen asiakasta koskeva informaatio palautuu palveluohjaajalle, jotta asiakkaan kanssa voidaan edelleen rakentaa tavoitteellista kuntoutusta ja sopia jatkotoimista hänen kuntoutuspolullaan.

Palveluohjauksella ja sosiaalisessa kuntoutuksessa käytettävillä muilla palveluilla voidaan vaikuttaa myös kuntoutumismotivaatioon, koska motivaatiota vahvistavat kannustimet eivät ole sosiaalisessa kuntoutuksessa samalla tavalla selkeitä, kuin esimerkiksi ammatillisessa kuntoutuksessa. Palveluohjauksen tehtävänä on lisäksi pyrkiä kontrolloimaan ei-toivottujen vaikutusten syntymistä: esimerkiksi mielenterveys- ja päihde-kuntoutujan tilanne voi heille sopimattomissa palveluissa heikentyä sen sijaan, että se parantuisi.

Monista toimijoista ja palvelun tuottajista koostuvassa järjestelmässä palveluohjauksella ja siihen kuuluvalle kokonaisvaltaisella palvelutarpeen arvioinnilla on merkittävä rooli - sosiaalihuollon uudistukseen sisältyvän ajatuksen mukaisesti – varmistettaessa palvelujen tavoitteellista ja tarkoituksenmukaista käyttöä ja vaikuttavuutta. Hallituksen esityksessä uudeksi sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 164/2014) todetaan, että asiakkaalle annettavan tuen olisi oltava mahdollisimman tehokasta ja lyhytaikaista, mutta että pidempiaikaiset palvelut turvataan niitä tarvitseville. Koska määrärahat ovat rajallisia, sekä kunnissa että kansallisella tasolla tehdään priorisointia järjestettävien palvelujen toteuttamisesta.

Suomessa ei ole tapana resurssoida laajoihin ja asetelmallisesti vahvoin arviointitutkimuksiin, joilla pystyttäisiin tuottamaan luotettavaa tietoa menetelmien tai palvelujen vaikuttavuudesta tai kustannusvaikuttavuudesta. Yhteisten mittareiden käyttö asiakastyössä, tiedon systemaattinen dokumentointi ja suurten tietoaaineistojen kerryttäminen mahdollistaisivat vaikuttavuusarvioinnin ja taloudellisen arvioinnin tilastollisin menetelmin. Tietojen avulla olisi mahdollista kehittää näyttöön perustuvia menetelmiä sosiaaliseen kuntoutukseen, tehdä näkyväksi vaikuttavuutta ja kustannus-vaikuttavuutta sekä mallintaa taloudellisia seurauksia.

Palvelurakenteet muutoksessa

Alkuvuodesta 2018 ei ole tarkkaa varmuutta siitä, miltä palvelujärjestelmämme näyttää kahden vuoden kuluttua, koska sosiaali- ja terveystalouden järjestämistä ja maakuntia koskeva lakivalmistelu on monelta osin vielä valmisteluvaiheessa. Valmisteilla oleva iso palvelurakenteiden muutos vaikuttaa merkittäväällä tavalla sosiaalisen kuntoutuksen asemoitumiseen palvelujärjestelmässämme. Eduskunnan käsittelyssä tätä kirjoitettaessa ovat sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakennemuutos, maakuntauudistus sekä palvelujen valinnanvapautta ja kasvupalveluja koskevat lakiesitykset, jotka tulevat muuttamaan perinpohjaisesti palvelujärjestelmämme rakenteita, toimintamalleja ja eri toimijoiden välistä yhteistyötä. Myös vuoden ajan työskennellyt laajapohjainen kuntoutuksen uudistamiskomitea julkisti marraskuussa 2017 raporttinsa ja teki esityksensä kuntoutusjärjestelmän uudistamiseksi.

Sosiaalisen kuntoutuksen hallinnolliset ja rahoituskelliset raamit ovat muuttumassa merkittävästi, kun sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakennemuutoksen myötä palvelujen järjestämistä vastuu siirretään kunnilta maakunnille. Nykyiset ehdotukset korostavat maakuntien itsehallintoa, mikä voisi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että tulevaisuudessa kuntoutuksen toteutusmalleja saattaisi siis olla kahdeksantoista erilaista. Toisaalta voi myös käydä niin, että uudistukset joudutaan rakentamaan kokonaan uudelta pohjalta. Alkuvuodesta 2018 uudistukseen liittyen on käynnissä vilkas poliittinen keskustelu.

Maakunta- ja sote-uudistuksen myötä maakuntien vastuulle siirtyvät sosiaali- ja terveystalouden järjestämisen lisäksi myös työllisyyspalvelut, eli tulevaisuuden kasvupalvelut. Tässä muutoksessa, jossa sama järjestäjä vastaa lähes kaikista tarvittavista palveluista, on myös mahdollista kehittää työttömien ja vaikeassa työmarkkina-asemassa olevien kuntoutusprosessista nykyistä selkeämpi ja saada aikaan aito palveluintegraatio.

Nykyisessä palvelujärjestelmässä vaikeassa työmarkkina-asemassa olevien henkilöiden palveluissa on haavoittavissa eri järjestelmien välistä osatoptimointia. Vastuu palvelujen järjestämisestä on yhä enemmän siirtynyt kunnille ja vastaavasti TE-palvelujen rooli ja resurssit ovat kaventuneet. Tällä vuosikymmenellä TE-toimistojen työntekijäresurssit ovat lähes puolittuneet ja mahdollisuudet henkilökohtaiseen palveluun ovat kaventuneet, kun vastaavasti työttömien työnhakijoiden ja pitkäaikaistyöttömien määrä on ollut kasvussa.

Lisäksi käynnistymässä on sosiaaliturvan kokonaisuudistuksen valmistelu, millä tulee myös olemaan merkitystä sosiaalisen kuntoutuksen kehittämisen kannalta. Tätä ennakkoiden on jo tehty esityksiä työttömyys-etuuksien ja toimeentulotuen vastikkeellisuuden lisäämisestä ns. osallistumistulon muodossa, mihin liittyen käynnistetään vuonna 2018 erilaisia kokeiluja.

Kuntoutuksen uudistamiskomitean ehdotukset

Sosiaali- ja terveystalouden ministeriö asetti 1.9.2016 komitean valmistelemaan kuntoutusjärjestelmän kokonaisuudistusta. Komitea julkisti loppuraporttinsa marraskuussa 2017 (Sosiaali- ja terveystalouden ministeriön raportteja ja muistioita 2017:41). Raportissa on yhteensä 55 erilaista kehittämissuositusta kuntoutuksen kokonaisuuden uudistamiseksi. Niistä valtaosa koskee kuntoutusprosessia (30 suositusta) ja kuntoutuksen järjestämistä (17 suositusta). Näiden lisäksi komitea on tehnyt kahdeksan suositusta, jotka koskevat muun muassa kuntoutuksen liittyviä tietojärjestelmiä, koulutusta, tutkimusta ja kehittämistä. Komitea oli suosituksissaan yksimielinen.

Kuntoutuksen uudistamiskomitea teki raportissaan lukuisia esityksiä, joiden avulla sujuvoitetaan asiakkaiden kuntoutusprosesseja ja selkiytetään eri toimijoiden välistä kuntoutuksen järjestämisen tehtävänkajoa.

Kuntoutusprosessia koskevat komitean tekemät ehdotukset liittyvät kuntoutuksen yleiseen toimintamalliin, kuntoutuksen suunnitteluun osana palvelujärjestelmän asiakassuunnitelmaa, vastuulliseen asiakasohjauksen malliin sekä kuntoutuksen tavoitteellisuuteen, seurantaan ja arviointiin.

Komitea lähti esityksissään siitä, että kuntoutuksen tulee perustua yleiseen toimintamalliin, jonka periaatteet ovat samat kaikilla asiakkailla ja eri ikäryhmissä. Komitea määritteli työtänsä ohjaamaan kuntoutuksen seuraavasti (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:41, 35):

Kuntoutus on kuntoutujan tarpeista ja tavoitteista lähtevä, suunnitelmallinen prosessi, jossa kuntoutuja ylläpitää ja edistää toiminta- ja työkykyään ammattilaisten tuella. Kuntoutukseen kuuluu kuntoutujan toimintaympäristöjen kehittäminen. Kuntoutus tukee kuntoutujan ja hänen lähipiirinsä voimavaroja, itsenäistä elämää, työllistyvyyttä ja sosiaalista osallisuutta. Kuntoutus on osa hyvinvointipalvelujärjestelmää ja edellyttää useiden toimijoiden oikea-aikaisia ja saumattomia palveluja ja etuuksia.

Komitean (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:41) mielestä kuntoutuksen onnistuminen edellyttää vastuullisen asiakasohjauksen mallia (case management) ja kuntoutukselle selkeästi asetettua tavoitetta. Asiakassuunnitelmaan kootaan asiakkaan kanssa yhteisesti asetetut tavoitteet ja tarvittavat palvelut arkea tukeväksi kokonaisuudeksi. Suunnitelma ohjaa kaikkia asiakkaan palvelukokonaisuudesta vastaavia toimijoita, asiakasta itseään, omaisia ja eri palveluntuottajia.

Komitean sosiaalista kuntoutusta koskevat ehdotukset

Sosiaalisen kuntoutuksen kannalta kuntoutuksen uudistamiskomitea piti loppuraportissaan (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:41) ongelmallisena sitä, etteivät ensisijaiset (TE-hallinnon palvelut, ammatillisen kuntoutuksen palvelut) toimi riittävän oikea-aikaisesti ja kohdentuvat sekä käynnistyvät sattumanvaraisesti. Tästä syystä asiakkaiden kuntoutumiselleen tarvitsema tuki viivästyy, ongelmat pitkittyvät ja usein heidän elämäntilanteensa mutkistuu. Ensisijaisten palvelujen toimimattomuus näkyy muun muassa siinä, että kuntouttavaan työtoimintaan ohjautuvien asiakkaiden määrä on kasvanut viime vuosina merkittävästi, ja monet asiakkaat ovat olleet vuosikausia työttömänä ilman palvelutarpeiden arviointia ja tarvittavia tukipalveluja.

Sosiaalista kuntoutusta koskien komitea esittää (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:41), että terveydenhuoltolain (1326/2010) 29 § (lääkinnällinen kuntoutus) ja sosiaalihuoltolain (1301/2014) 17 § (sosiaalinen kuntoutus) uudistetaan. Näin muodostuva uusi toimintakykykuntoutuksen palvelumalli rakentuisi sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen saumattomasta integraatiosta ja monialaisesta yhteistyöstä, jonka tavoitteena on kokonaisvaltainen asiakkaan toiminta- ja työkyvyn tukeminen ja edistäminen. Sosiaalityöllä olisi keskeinen koordinoiva rooli eri toimijoiden tarjoaman tuen ja palvelujen yhteen sovittajana siten, että voitaisiin rakentaa toimivia kokonaisuuksia asiakkaiden tarpeisiin vastaamiseksi pistemäisten erillispalvelujen sijaan. Mutkikkaiden tilanteiden ratkaisemiseksi on olennaista käynnistää nopeasti sektorirajat ylittävä, joustava yhteistyö, joka kannustaa asiakasta toimijuuteen yhteiskunnassa.

Sekä aikuissosiaalityöhön että terveystieteiden sosiaalityöhön tarvitaankin kuntouttavan sosiaalityön orientaatiota, joka nojaa vahvasti tässä raportissa jo aiemmin esiteltyihin *valtaistumisen* ja *voimaantumisen* (empowerment) käsitteisiin. Tässä kontekstissa empowerment-käsitettä voidaan lähestyä kolmesta näkökulmasta: 1) empowerment yhteiskunnallista, rakenteiden ja lähiyhteisöjen muutosta käynnistävänä ja sitä tukevana toimintamallina, 2) empowerment muutokseen tähtäävänä asiakkaan ja työntekijän välisenä vuorovaikutuksena ja yhteisenä toimintana ja 3) empowerment asiakkaan (myös työntekijän) omana voimaantumisprosessina. (Tuusa 2005.) Käytännön työotteena kuntouttava sosiaalityö on keskittynyt lähinnä näkökulmiin 2 ja 3, empowerment rakenteellisena sosiaalityönä tuntuu vielä odottavan tulemistaan. Eeva Liukon tutkimuksen (2006) mukaan kuntouttavan sosiaalityön tulee perustua asiakkaan kuntoutuksellisiin tarpeisiin ja siihen

sosiaaliseen kontekstiin, jossa asiakas elää. Hänen mukaansa kuntouttavan sosiaalityön keskeisiä työmenetelmiä ovat:

- psykososiaalinen työskentely/henkilökohtainen vuorovaikutus, joka perustuu voimaannuttavaan ja valtaistavaan sekä tarvelähtöiseen ajatteluun,
- palveluohjaus, jolloin sosiaalityöntekijä kiinnittyy vastuullisesti, intensiivisesti ja pitkäjännitteisesti kuntoutumisen prosessiin asiakkaan kanssa siten, että hän tukee asiakasta erilaisten palvelujen parissa ja toimenpiteiden aikana sekä huolehtii siitä, että ne liittyvät osaksi kuntoutumisen kokonaisvaltaista prosessia,
- verkostotyö, jossa työskennellään sekä asiakkaan omien sosiaalisten verkostojen että palvelujärjestelmän ja yhteiskunnan verkostojen kanssa, ja
- sosiaalinen kuntoutus, jolloin toiminta liitetään yhteisölliseen/yhteiskunnalliseen ajatteluun ja arjessa vaikuttavien voimaannuttavien ja valtaistavien tekijöiden hyödyntämiseen. Sosiaalista kuntoutusta voidaan toteuttaa sosiaalityön työmenetelmänä, mutta se voi toteutua myös perussosiaalityöstä ulkoistettuna palveluna tai toimintona.

Käytännössä uudenlaisen toimintakykykuntoutuksen suuntaista kehittämistyötä tehdään tällä hetkellä esimerkiksi mielenterveyspalveluissa (HUS), jossa terveysosiaalityöntekijät ovat kehittäneet työtönsä ja ottaneet vastuuta asiakkaiden palvelukokonaisuuksista. Näissä tilanteissa moniammatillisen työn tavoitteena on asiakkaan osallisuuden tukeminen, sairauslomien pitkittymisen ja varhaisen eläköitymisen ehkäiseminen ja aktiivisten kuntoutusvaihtoehtojen selvittäminen ja suunnittelu. Sosiaalityöntekijöiden työhön sisältyy muun muassa sosiaalisen tilanteen ja toimintakyvyn ja kuntoutustarpeen selvittämistä, kuntoutuksen ja palvelujen suunnittelua, yhteensovittamista, valmennusta arkipäivän, työn, opiskelun toiminnoista suoriutumiseen sekä ryhmämuotoista voimavaravalmennusta.

Vaikeassa asemassa olevien sosiaalinen kuntoutus

Uuden toimintakykykuntoutuksen lisäksi komitea esittää loppuraportissaan (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:41) sosiaalihuoltolain mukaista, maakuntien vastuulla olevan sosiaalisen kuntoutuksen määrittelyä muutettavaksi siten, että tämä palvelu kohdennetaan erityisesti vaikeassa asemassa oleville työikäisille (esim. päihde- ja mielenterveysongelmat, asunnottomuus, vaikea sosiaalinen syrjäytyminen). Uuden määrittelyn mukaisella sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitetaan sosiaalihuollon palvelutarpeen arvioinnin perusteella yhdessä asiakkaan kanssa rakennettavaa toiminta- ja palvelukokonaisuutta, jonka tavoitteena on 1) ylläpitää ja vahvistaa asiakkaan toimintakykyä ja edistää hänen osallisuuttaan ja 2) parantaa asiakkaan työelämäedellytyksiä tukemalla hänen kuntoutumistaan silloin, kun asiakas ei vielä kykene sitoutumaan esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan. Tällainen sosiaalisen kuntoutuksen kahtiajako vastaa pitkälti THL:n toteuttaman kuntakyselyn (Puromäki & al. 2016) tuloksia ja nykyistä käytäntöä kunnissa. Myös SOSKU-osahankkeissa kohderyhminä olivat voittopuolisesti työikäiset, vaikeassa elämäntilanteessa olevat asiakkaat, jotka joutuvat käyttämään paljon erilaisia palveluja tai jotka ovat palveluiden väliin- tai ulkopuolelle pudonneita, tai henkilöitä, joille ei nykyisessä palvelujärjestelmässä ole löytynyt sopivia palveluja.

Komitean esityksissä sosiaalihuoltolain mukainen sosiaalinen kuntoutus määrittäisi siis ensisijaisesti korjaavaksi kuntoutuspalveluksi, joka kohdennetaan kaikkein vaikeimmassa elämäntilanteessa oleville asiakkaille. Uusi integroitu toimintakykykuntoutus olisi puolestaan varhaisempi interventio, ja siinä korostuisi saumaton sosiaali- ja terveydenhuollon välinen yhteistyö sekä tiivis side ammatilliseen kuntoutukseen ja työllistymistä tukeviin palveluihin. Sekä toimintakykykuntoutuksessa että sosiaalisessa kuntoutuksessa on tärkeää luoda hyvät yhteistyöverkostot ammatilliseen kuntoutukseen, koulutukseen ja työllistymistä tukeviin palveluihin, jotta asiakkaiden siirtymät elämässään eteenpäin olisivat joustavia ja sujuvia ja ettei näistä kuntoutuksen palveluista muodostuisi pussinperiä.

Nykyisen sosiaalihuoltolain mukaisen määritelmän laaja-alaisempi ja ennaltaehkäisevä ulottuvuus kytkeytyisi tulevaisuudessa enemmän uuteen toimintakykykuntoutukseen, jossa pyritään mahdollisimman varhaiseen kuntoutuksen käynnistämiseen. Toisaalta se kytkeytyisi myös hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseen ja rakenteelliseen työhön, jotka ovat palvelurakennuudistuksen myötä keskeisiä tehtäviä tulevaisuuden kunnissa. Myös tässä toiminnassa voidaan hyödyntää nykyisessä sosiaalisessa kuntoutuksessa tehtyä kehittämistyötä, esimerkiksi liittyen kouluikäisten nuorten syrjäytymisen ehkäisyyn, palvelujen käyttäjien osallistamiseen ja yhteiskehittämiseen sekä rakenteelliseen sosiaalityöhön. Tätä kautta sosiaalinen kuntoutus kytkeytyy tulevaisuudessa sekä kuntien ja maakuntien hyvinvointisuunnitelmiin että maakuntien järjestämiin kuntoutuspalveluihin.

Tulevaisuudessa myös maakunnan sosiaalihuollon järjestämiä työllistymistä tukevia palveluja (kuntouttava työtoiminta, vammaisten henkilöiden työllistymistä tukeva toiminta ja työtoiminta, kehitysvammaisten työtoiminta ja työhönvalmennus) koskevaa lainsäädäntöä ollaan selkeyttämässä ja toimintamalleja uudistetaan siten, että palveluiden vaikuttavuus lisääntyy. Lainsäädäntöä uudistettaessa arvioidaan yhdyspinnat kasvupalvelujen sekä ammatillisen kuntoutuksen ja sosiaalisen kuntoutuksen palvelujen kanssa. Painopistettä siirrettäneen työtoiminnasta yksilöllisempään työelämään tähtäävään valmennukseen. Samaan kokonaisuuteen liittyy myös niin sanottu osallistumistulon kokeilu- ja kehittämistyö. Osallistumistulo-mallissa tulokulma on kuitenkin varsin erilainen, kun yhtenä sen lähtökohdista on sosiaaliturvan vastikkeellisuuden, kontrollin ja sanktioiden lisääminen.

Sosiaali- ja terveystalouden järjestämistä sekä maakuntia koskevaan lakivalmisteluun liittyen tulevaisuudessa maakunnallistuvan aikuissosiaalityön asema on vielä monin kohdin epäselvä. Sosiaalityö on sote-valmistelussa ollut ylipäättään ohuesti esillä, ja tällä on ollut vaikutuksia myös sosiaalisen kuntoutuksen paikan hahmottamiseen palvelujärjestelmässämme. Valtakunnallisilla aikuissosiaalityön päivillä tammi-kuussa 2018 Turussa puhuneet sosiaalineuvos Juha Luomala (Sosiaali- ja terveysministeriö) sekä professori Heikki Hiilamo (Helsingin yliopisto) nostivat esiin niin sanottujen liikkuvien sosiaalipalveluiden keskeytyksen, mutta näiden palveluiden muodosta ei vielä toistaiseksi ole tehty konkreettisempia esityksiä. Ehdotuksia on esitetty myös esimerkiksi tulevaisuuden sote-keskuksiin jalkautuvasta (aikuis)sosiaalityön toimintamallista, mutta se millä tavoin esimerkiksi julkista ja yksityistä toimintaa sote-keskuksissa yhteensoviteaan saattaa aiheuttaa pulmia.

Sosiaalinen kuntoutus on myös kirjattu valinnanvapauslakiin osaksi asiakassetelillä ostettavia palveluita, mikä SOSKU-hankkeessa esiin nousseen ja keskustellun valossa on ongelmallinen linjaus kaikkein heikoimmassa asemassa olevien ihmisten/ryhmien palveluihin hakeutumisen/ohjautumisen näkökulmasta. Mikäli sosiaalinen kuntoutus tulevaisuudessa on yksi asiakassetelillä ostettavista palveluista, on SOSKU-hankkeen kokemuksiin perustuen pidettävä parempana ratkaisuna jo niin kutsutun TEOS-työryhmän (Sosiaalihuollon työelämäosallisuutta tukevan lainsäädännön ja palvelujärjestelmän uudistamistarpeita arvioiva työryhmä, Sosiaali- ja terveysministeriö 2012–2014) ehdotusta lain kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001) lakkauttamisesta ja sosiaalisen kuntoutuksen jakamisesta kahtia työelämävalmiuksia edistävään ja osallisuutta edistävään toimintaan (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2014:32, 13). Näistä työelämävalmiuksia edistävä sosiaalinen kuntoutus olisi kohdennettu ”vahvemman toimintakyvyn omaaville” asiakkaille, ja se voisi tietyin ehdoin kuulua asiakassetelillä ostettaviin palveluihin. Sosiaalinen kuntoutus osallisuutta edistävänä palveluna/toimintana puolestaan olisi syytä kiinnittää vahvasti maakunnallisen aikuissosiaalityön sisältöihin.

Sote- ja maakuntaudistukseen valmistautuminen

Tulevaisuuden rakenteissa sosiaalinen kuntoutus sosiaalihuoltolain mukaisena toimintana siirtyy maakuntien järjestämisvastuulle. Sillä on kuitenkin tiivis kytkös myös kuntien hyvinvoinnin ja terveyden edistämistyöhön. SOSKU-kehittämishankkeessa on hahmotettu sosiaalisen kuntoutuksen asemoitumista uusissa

rakenteissa ja osahankkeissa on käynnistetty prosesseja, joilla turvattaisiin sosiaalisen kuntoutumisen toteutuminen molemmat lähtökohdat huomioiden.

Yksi ratkaisu sosiaalisen kuntoutuksen järjestämiseksi alueellisia ja paikallisia resursseja huomioiden on järjestämiskuntayhtymä, jollainen on luotu Keski-Uudellemaalle. Keski-Uudenmaan sote-kuntayhtymä valmistelee sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen alueellista sote-mallia ja on mukana valinnanvapauskokeilussa. Kuntayhtymä on käynnistänyt yhteiskehittämiseen perustuvan prosessin, jonka tavoitteena on kuvata ja mallintaa alueella olemassa olevat kuntien ja kolmannen sektorin sosiaalisen kuntoutuksen toteutustavat. Kuntayhtymän tavoite on hyvinvointihyötyjen saavuttaminen, asiakkaiden osallisuuden vahvistaminen ja palveluiden vaikuttavuuden lisääminen.

Keski-Uudenmaan sotessa on valmisteluryhmät, joista sosiaalinen kuntoutus kuuluu Miepä (Mielenterveys ja päihdepalvelut sekä aikuisten sosiaalipalvelut) valmisteluryhmän alle. Alueellisessa sosiaalisen kuntoutuksen työpajassatyöskentelyssä, (jossa edustus Järvenpäästä, Tuusulasta, Hyvinkäältä, Mäntsälästä, Pornaisista ja Nurmijärveltä) on hahmoteltu yhteiskehittämisen otteella, mitä sosiaalinen kuntoutus alueella on, mitä siitä kannattaa säilyttää, ja mitä sen tulisi olla tulevassa Keski-Uudenmaan sotessa. SOSKU-osahanke on osallistunut työpajatyöskentelyyn, joka jatkuu koko 2018 vuoden ajan.

Keski-Suomen maakuntamalliin ja sote-integraatioon liittyen Jyväskylän SOSKU-osahanke on ollut mukana sosiaalisen kuntoutuksen palvelupakettityöskentelyssä. Osahankkeessa valmistettiin tuotekortit sosiaalisen kuntoutuksen eri vaiheiden tuotteistamisesta sekä prosessikaaviot sosiaalisesta kuntoutuksesta ja yhteiskehittämisestä osana aikuissosiaalityötä. Näin on voitu edistää kehitettyjen toimintamallien ja menetelmien maakunnallista leviämistä. Sosiaalisen kuntoutuksen paikkaa ja toteutumista Keski-Suomen maakunnassa on työstyetty paljon, muun muassa Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus KOSKEN kanssa pidentyissä hanketapaamisissa ja erilaisissa työpajoissa. Yhteistyössä on ollut mukana erilaisia sosiaali- ja terveysalan organisaatioita ja muita hanketoimijoita, mitä kautta on pystytty vahvistamaan osallisuustyötä ja sosiaalisen kuntoutuksen kehittämistyötä koko maakunnassa. Keskustelua on käyty myös sosiaalisen kuntoutuksen suhteesta työllisyyttä edistäviin palveluihin.

Etelä-Savon sosiaali- ja terveyspalvelujen kuntayhtymän (Essote) SOSKU-osahankkeen myötä sosiaalinen kuntoutus on ollut esillä maakunnallisessa työryhmässä, jonka toimijat edustavat Ohjaamoja, TE-palveluita, nuorisotyötä sekä aikuissosiaalityötä. Foorumin tavoitteena on ollut pohtia ja edistää heikommassa asemassa olevien nuorten asemaa maakunnallisissa palveluissa. Myös nuorten sosiaalisen kuntoutuksen mallia on levitetty foorumin kautta.

Yhteenveto

Raportissa *Enemmän sosiaalista toimintakykyä, lisää osallisuutta!* on esitelty valtakunnallisessa sosiaalisen kuntoutuksen SOSKU-hankkeessa vuosina 2015–2018 toteutettua kehittämistyötä ja sen keskeisimpiä tuloksia. Kehittämishankkeen ylätavoitteena oli selkeyttää ja yhtenäistää sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvää ymmärrystä sekä valtakunnallista toimeenpanoa. Hankkeen konkreettisina tavoitteina olivat työelämän ulkopuolella ja heikoimmassa työmarkkina-asemassa olevien työ- ja toimintakyvyn parantaminen sekä asiakkaiden sosiaalisen osallisuuden tukeminen.

Sosiaalinen kuntoutus sai lain mukaisen määritelmän huhtikuussa 2015, kun sosiaalihuoltolakiin (1301/2014) kirjattiin sosiaalinen kuntoutus yhdeksi sosiaalipalvelun muodoksi. Sosiaalihuoltolaissa sosiaalisen kuntoutuksen tehtävä on määritelty varsin laaja-alaiseksi, ja palvelua on siten mahdollista tarjota ”vauvasta vaariin”. Sosiaalihuoltolain mukaan sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitetaan *sosiaalityön ja sosiaaliohjauksen* keinoin annettavaa tehostettua yksilöllisen ja toiminnallisen tuen yhdistävää palvelua, jota järjestettäessä tulee huomioida esimerkiksi pitkään jatkuneen työttömyyden seuraukset, hahmotus- ja oppimishäiriöt, vammaisuudesta sekä mielenterveys- ja käyttäytymishäiriöistä johtuvat sosiaalisen kuntoutuksen tarpeet sekä väkivaltakokemukset. (Sosiaalihuoltolain soveltamisopas, STM 2017, 56.)

Käytännössä sosiaalisen kuntoutuksen toimeenpano, sisältö ja kohteet määräytyvät kunnissa, joiden tehtäväksi sosiaalinen kuntoutus sosiaalihuoltolain (1301/2014) mukaan määrittyy. THL:n helmikuussa 2016 toteuttaman kuntakyselyn (Puromäki & al, 2016) perusteella sekä SOSKU-osahankkeissa tehtyjen rajausten mukaisesti sosiaalinen kuntoutus näyttää kuitenkin kohdentuvan työkäisiin sosiaalihuollon asiakkaisiin. THL:n toteuttamaan kuntakyselyyn (mt.) vastanneista jopa 53 prosenttia näki sosiaalisen kuntoutuksen tärkeimmäksi toteuttamismuodoksi kuntouttavan työtoiminnan, minkä lisäksi sosiaalinen kuntoutus näyttäisi myös usein edeltävän kuntouttavaa työtoimintaa. Näin sen avulla ensin siis edistettäisiin asiakkaan elämänhallintaa ja työmarkkinavalmiuksia siten, että hän myöhemmin kykenisi osallistumaan kuntouttavaan työtoimintaan.

Sosiaalisen kuntoutuksen ja kuntouttavan työtoiminnan välisen rajan epäselvyys nousi esiin myös SOSKU-osahankkeissa. Näiden kahden palvelun rajapintaa pyrittiin osahankkeissa tarkastelemaan paitsi organisaation myös asiakkaan näkökulmasta; mitkä ovat kunkin sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaan yksilölliset tarpeet, ja millaisella sosiaalisella kuntoutuksella niihin vastataan? Osalle asiakkaista sosiaalinen kuntoutus on rakentunut selkeästi työelämävalmiuksia ja työelämäosallisuutta edistäväksi toiminnaksi, siis käytännössä kuntouttavaksi työtoiminnaksi. Osalla toiminnan painopiste on puolestaan ollut osallisuuden edistämiseksi, jolloin palvelun tavoitteet ovat liittyneet toimintakyvyn vahvistamiseen ja koetun hyvinvoinnin lisääntymiseen, eikä palvelua ole samanaikaisesti voitu lukea työvoimapolitiittiseksi toimenpiteeksi.

Johtuen sosiaalihuoltolain (1301/2014) laajasta määritelmästä olisi vältettävä tulkitsemasta sosiaalista kuntoutusta yhtä kuin kuntouttavana työtoimintana. Olisi myös varottava luomasta sosiaalisesta kuntoutuksesta kuntouttavan työtoiminnan esi- tai alaporrasta, jotta ei entisestään kasvatettaisi välimatkaa työttömän henkilön, työllistymistä tukevien palveluiden ja avoimien työmarkkinoiden välillä. Sosiaalista kuntoutusta, osana sosiaalipalveluita, järjestetään kansalaisten tueksi jokapäiväisestä elämästä selviytymiseen (1301/2014). Sen tavoitteena on vahvistaa ihmisen sosiaalista toimintakykyä, joka voidaan hahmottaa erilaisista elämäntaidoista rakentuvana yksilön toimintavalmiutena. Tällaisina tarvittavina elämäntaitoina voidaan sosiaalihuoltolain määritelmästä (1301/2014) tunnistaa muun muassa itsestä huolehtiminen, kotona suoriutuminen, liikkuminen, koulutus, työ, kommunikointi, sosiaaliset vuorovaikutussuhteet, koulunkäynti, oppiminen ja tiedon soveltaminen.

Sosiaalinen kuntoutus voidaankin hahmottaa voimavaraistavaksi, kasvua tukevaksi toiminnaksi, jossa keskeistä on palveluun osallistuvien sosiaalisten-, arki- ja yhteisötaitojen vahvistaminen sekä tätä kautta osalli-

suuden lisääntyminen. Näkökulma avaa sosiaalisen kuntoutuksen työmarkkinoille suuntautunutta kuntoutusta laajemmaksi orientaatioksi. Toiminnan tavoitteena oleva muutos hahmottuu tällöin sekä A) yksilötason elämänmuutokseen liittyvänä, jolloin ihmisen oman arjen jäsentymisessä alkaa vaikuttaa jokin uusi tavoite tai suunta mutta myös B) kansalaistumisena, jolloin elämänmuutos nousee astetta korkeammalle tasolle ihmisen tavoitteiden liittyessä yhteisölliseen tai yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumiseen. Sosiaalisen kuntoutuksen muutostyössä on myös selkeitä rakenteellisen sosiaalityön elementtejä, jolloin tavoitteet liittyvät muun muassa sosiaaliseen esteettömyyteen, eli ”paikkojen” ja ympäristöjen saattamiseen avoimiksi ja vastaanottaviksi kaikille. Käytännön työssä tämä tarkoittaa esimerkiksi jalkautuvaa työtettä ja sosiaalisen kuntoutuksen viemistä sinne, missä ”elämä eletään”. Sosiaalinen kuntoutus näyttäytyykin sekä yksilön, yhteisöjen että yhteiskunnan sosiaalista toimintakykyä vahvistavana toimintana.

Sosiaalisen kuntoutuksen toimintoja on mahdollista luokitella karkeasti sosiaalisten, arki- ja yhteisötaitojen alle. Sosiaaliset taidot liittyvät kykyihin selviytyä erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, jolloin kyse on erityisesti itseilmaisuuksiin liittyvistä taidoista, kyvystä luoda ja ylläpitää ihmissuhteita sekä ottaa vastuuta myös muista, mutta myös esimerkiksi kyvystä luottaa toisiin. Sosiaalisten taitojen vahvistamisen tulee olla mukana kaikissa sosiaalisen kuntoutuksen toimissa, joko suoraan tai luomalla tilaisuuksia tällaisten taitojen harjoittamiselle ja uusien sosiaalisten suhteiden syntyemiselle. Arkitaidot koostuvat elämän tavanomaisista arkisista asioista, kuten terveydestä ja itsestä huolehtimisesta, asumisesta ja kodin ylläpidosta, talouden suunnittelusta ja hallinnasta sekä esimerkiksi perheenjäsenenä toimimisesta. Sosiaalisessa kuntoutuksessa yhteisötaitojen vahvistamisella pyritään selkeimmin kansalaistumiseen liittyvään elämänmuutokseen ja sen tukemiseen, kuten omaehtoisuuden lisääntymiseen, tulevaisuusorientaation ja sopeutumiskyvyn vahvistamiseen, omasta toimeentulosta huolehtimisen edellytysten lisääntymiseen ja osallistumiskynnysten madaltamiseen, esimerkiksi koulutus- tai työllistymispolulle pääsyyn ja siellä pysymiseen.

SOSKU-hankkeessa kehitettiin uusia, asiakaslähtöisiä sosiaalisen kuntoutuksen toimintamalleja edellä mainittujen sosiaalisten-, arki- sekä yhteisötaitojen vahvistamiseksi yhteiskehittämisen periaatteella. Yhteiskehittäminen eroaa perinteisestä palveluiden kehittämisestä, sillä siinä virallisten suhteiden rinnalle ja sijasta toimijat muodostavat luottamukseen perustuvia, henkilökohtaisia ja pitkäaikaisia siteitä sekä verkostoidoksia. Näin yhteiskehittäminen täydentää, mutta myös haastaa perinteistä asiakkaiden ongelmien korjaamiseen perustuvaa ammatillisuutta ja luo rakenteita uudelle toimijuudelle. Yhteiskehittäminen tarjoaa peilipintaa esimerkiksi palveluiden suunnittelu-, valmistelu- ja päätöksentekokäytännöille, nostaa esiin palveluprosessin mekaanisuutta, kohteistavuutta ja pirstaleisuutta sekä kiinnittää huomiota asiakkaiden ja ammattilaisten käyttämien kielten erilaisuuteen. Yhteiskehittämiseen osallistuessaan asiakkaat voivat voimaantua ja kuntoutua, koska heidän kokemustietonsa arvostus auttaa siirtymään avun ja tuen vastaanottajasta toimijaksi ja palvelujen kehittäjäksi (Hietala & Rissanen 2015, Rissanen 2015). Yhteiskehittämistä voidaan tarkastella myös sosiaalisen kuntoutuksen menetelmänä. Vaatimuksen asiakaslähtöisyydestä ja osallisuudesta ollessa vahvana lähtökohtana sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) on yhteiskehittäminen erinomainen keino vastata tähän.

SOSKU-hankkeessa kehitettiin toimintamalleja niin sosiaalisen kuntoutuksen yksilötyöskentelyyn kuin ryhmätoimintoihinkin. Molemmat lähtökohdat ovat tarpeen, ja useimmiten sosiaalista kuntoutusta toteutetaan yksilötyöskentelyä ja toiminnallisuutta sekä erilaisia ryhmätoimintoja rinnakkain hyödyntämällä. Intensiivisessä yksilötyöskentelyssä, jota voidaan kutsua myös yksilöohjaukseksi, yksilölliseksi palveluohjaukseksi tai yksilövalmennukseksi, lähtökohtina ovat asiakaslähtöisyys, asiakkaiden osallisuuden edistäminen, työskentelyn pitkäkestoisuus, tapaamisten säännöllisyys sekä työskentelyn jalkautuminen asiakkaiden arkiympäristöihin. Työote on valmentava ja rinnalla kulkeva, mikä edellyttää aikaa ja joustavuutta sekä yksittäisten tapaamisten että koko prosessin osalta. Työotteessa on kysymys voimavaraistamisesta, jossa annetaan tilaa asiakkaan subjektiivuudelle ja tuetaan hänen omaa vastuullisuuttaan puolesta tekemisen sijaan. Asiakasta autetaan tunnistamaan omat vahvuutensa ja osaamisensa sekä autetaan myös hyödyntämään niitä. Työntekijän on uskottava muutoksen mahdollisuuksiin ja tarjottava asiakkaalle toivoa ja kannustusta

päästä elämässään eteenpäin. On myös tunnistettava se, mihin tahtiin asiakkaalla on valmiuksia edetä muutostyössään.

Sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoiminta tarjoaa ennen kaikkea mahdollisuuden osallistujien vuorovaikutus- ja sosiaalisten taitojen kehittämiseen sekä vertaistuelliseen kokemusten vaihtoon samanlaisessa elämäntilanteessa olevien kesken. SOSKU-osahankkeissa ryhmätoimintoja suunniteltiin yhteistyössä asiakkaiden ja yhteistyötahojen kanssa, ja niiden toteuttamistapa ja sisällöt räätälöitiin asiakkaiden tarpeiden, tavoitteiden ja toiveiden pohjalta. Ryhmätoiminnoissa sovellettiin luontolähtöisiä menetelmiä, luovaa toimintaa sekä terveyttä ja hyvinvointia lisääviä menetelmiä.

Sosiaalinen kuntoutus ja kuntoutuminen toteutuvat aina jossakin paikallisessa tai alueellisessa ympäristössä. Tehokas kuntouttaminen ei onnistu, ellei kuntoutumisen prosessi integroidu esimerkiksi paikalliseen sosioekonomiseen elämään. Käytännössä sosiaalinen kuntoutus onkin tiivistä verkosto- ja yhteistyötä monialaisten ja moniammatillisten kumppanien kanssa, ja se toteutuu useimmiten työntekijöiden välisillä sopimuksilla. Sosiaalisen kuntoutuksen nivelvaiheiden yhteistyön koskettaessa useiden hallinnonalojen toimijoita saattaa yhteistyössä kuitenkin syntyä tilanteita, joissa yksittäisten työntekijöiden keskinäiset sopimukset ei riitä. Haasteita aiheuttavat esimerkiksi toisen työn tuntemattomuus, verkostotyötaitojen puute, tietosuojakysymykset ja toisistaan poikkeavat toimintakulttuurit (Määttä & Keskitalo 2014). Tarvittaessa hallinnonalojen ja oman toimivallan ylittämistä ja yhdyspinnoille paikantuvien toimintamallien ja asiakasprosessien muuttamista, on yleensä tarvetta yhteensovittavalle johtamiselle (Esim. Darlington ym. 2004; Darlington ym. 2005; Perälä, Halme & Nykänen 2012). Sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa yhteensovittava johtaminen paikantuu horisontaalisesti esimerkiksi sosiaali-, terveys- ja työllisyyspalveluiden väli- maastoon ja vertikaalisesti peruspalveluiden ja erityistason palveluiden yhteistyöhön.

Sosiaalisen kuntoutuksen hallinnolliset ja rahoitukselliset raamit ovat muuttumassa merkittävästi, kun sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakennemuutosten myötä palvelujen järjestämistä vastaava siirretään kunnilta maakunnille. Maakunta- ja sote-uudistuksen myötä maakuntien vastuulle siirtyvät sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestämisen lisäksi myös työllisyyspalvelut, eli tulevaisuuden kasvupalvelut. Tässä muutoksessa, jossa sama järjestäjä vastaa lähes kaikista tarvittavista palveluista, on myös mahdollista kehittää työttömien ja vaikeassa työmarkkina-asemassa olevien kuntoutusprosessista nykyistä selkeämpi ja saada aikaan aito palveluintegraatio. Nykyisessä palvelujärjestelmässä vaikeassa työmarkkina-asemassa olevien henkilöiden palveluissa on esimerkiksi havaittavissa eri järjestelmien välistä osaaoptimointia.

Kuntoutuksen uudistamiskomitea (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:41) on esittänyt uutta toimintakykykuntoutuksen palvelumallia, joka rakentuisi sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen saumattomasta integraatiosta ja monialaisesta yhteistyöstä, ja jonka tavoitteena on kokonaisvaltainen asiakkaan toiminta- ja työkyvyn tukeminen ja edistäminen. Komitean esityksen mukaisesti sosiaalityöllä olisi keskeinen koordinoiva rooli eri toimijoiden tarjoaman tuen ja palvelujen yhteensovittajana siten, että voitaisiin rakentaa toimivia kokonaisuuksia asiakkaiden tarpeisiin vastaamiseksi pistemäisten erillispalvelujen sijaan.

Uuden toimintakykykuntoutuksen lisäksi Kuntoutuksen uudistamiskomitea esittää nykyisen sosiaalihuoltolain mukaista, tulevaisuudessa maakuntien vastuulla olevan sosiaalisen kuntoutuksen määrittelyä muutettavaksi siten, että palvelu kohdennettaisiin erityisesti vaikeassa asemassa oleville työikäisille (esim. päihde- ja mielenterveysongelmat, asunnottomuus, vaikea sosiaalinen syrjäytyminen). Uuden määritelmän mukaisella sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitettaisiin sosiaalihuollon palvelutarpeen arvioinnin perusteella yhdessä asiakkaan kanssa rakennettavaa toiminta- ja palvelukokonaisuutta, jonka tavoitteena olisi 1) ylläpitää ja vahvistaa asiakkaan toimintakykyä ja edistää hänen osallisuuttaan ja 2) parantaa asiakkaan työelämäedellytyksiä tukemalla hänen kuntoutumistaan silloin, kun asiakas ei vielä kykene sitoutumaan esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan. Tällainen sosiaalisen kuntoutuksen kahtiajako vastaa pitkälti THL:n toteuttaman kuntakyselyn (Puromäki & al. 2016) tuloksia ja nykyistä käytäntöä kunnissa. Myös SOSKU-

osahankkeissa sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhminä olivat voittopuolisesti työikäiset, vaikeassa elämäntilanteessa olevat asiakkaat, jotka joutuvat käyttämään paljon erilaisia palveluja tai jotka ovat palveluiden väliin- tai ulkopuolelle pudonneita, tai henkilöitä, joille ei nykyisessä palvelujärjestelmässä ole löytynyt sopivia palveluja.

Kuntoutuksen uudistamiskomitean esityksissä sosiaalihuoltolain mukainen sosiaalinen kuntoutus määrittyisi siis ensisijaisesti korjaavaksi kuntoutuspalveluksi, joka kohdennettaisiin kaikkein vaikeimmassa elämäntilanteessa oleville asiakkaille. Uusi integroitu toimintakykykuntoutus olisi puolestaan varhaisempi interventio, ja siinä korostuisi saumaton sosiaali- ja terveydenhuollon välinen yhteistyö sekä tiivis side ammatilliseen kuntoutukseen ja työllistymistä tukeviin palveluihin. Sekä toimintakykykuntoutuksessa että sosiaalisessa kuntoutuksessa olisi luotava hyvät yhteistyöverkostot ammatilliseen kuntoutukseen, koulutukseen ja työllistymistä tukeviin palveluihin, jotta asiakkaiden siirtymät elämässään eteenpäin olisivat joustavia ja sujuvia, eikä näistä kuntoutuksen palveluista muodostuisi pussinperiä. Mikäli sosiaalinen kuntoutus tulevaisuudessa olisi yksi asiakassetelillä ostettavista palveluista, olisi SOSKU-hankkeen kokemuksiin perustuen pidettävä huolta siitä, että asiakkaan toimintakykyä ylläpitävä ja vahvistava sekä osallisuutta edistävä sosiaalinen kuntoutus kytkettäisiin vahvasti tulevaisuudessa maakunnallistuvan aikuissosiaalityön sisältöihin.

Osana SOSKU-hankkeen kehittämistyötä luotiin myös sosiaalista kuntoutusta koskevat laatuksiteerit, joiden tarkoituksena on yleisellä tasolla ohjata huomioimaan sosiaalisen kuntoutuksen järjestämisessä keskeiset lähtökohdat ja näkökulmat. SOSKU-hankkeessa yhteistyössä laaditut laatuksiteerit esitellään raportissa seuraavaksi omana osionaan.

Sosiaalisen kuntoutuksen laatukriteerit

1. Sosiaalisen kuntoutuksen tarpeen tunnistamisessa ensikontakti tekee alustavan palvelutarpeen arvioinnin.

Ensikontakti tekee alustavan palvelutarpeen arvioinnin sosiaalisen kuntoutuksen tarpeesta ja saattaen vaihtaa tai vie asiakkaan seuraavalle taholle, jos ei itse tee tarkempaa palvelutarpeen arviota. Asiakkaan tulee aina olla mukana arvion tekemisessä. Asiakkaalle kerrotaan sosiaalisen kuntoutuksen tarjoamista mahdollisuuksista, minkä perusteella asiakas arvioi ja tekee päätöksen palveluun osallistumisesta

Sosiaalisen kuntoutuksen palveluihin tulee tavoittaa ihmisiä, jotka ovat vaarassa joutua syrjäytetyiksi tai jo syrjäytetty normaalin palvelujärjestelmän ulkopuolelle. Palvelun järjestäminen matalalla kynnyksellä on tällöin tärkeää. Kynnystä voidaan madaltaa esimerkiksi jalkautuvalla sosiaalisen kuntoutuksen palvelulla, jolloin asiakkaan tapaaminen tapahtuu hänelle tutussa ja itse määrittelemässä ympäristössä, esimerkiksi asiakkaan kotona, tutun työntekijän luona tai muussa asiakkaan turvalliseksi kokemassa paikassa. Myös varmistamalla asiakasohjauksen monikanavaisuus madalletaan palveluun sisäänkäynnin kynnystä.

2. Sosiaalisen kuntoutuksen palvelutarpeen arviointi tehdään sosiaalihuollon arvioinnin yhteydessä, mutta havainnon sosiaalisen kuntoutuksen tarpeesta voi tehdä moni eri toimija.

Sosiaaliseen kuntoutukseen ohjaututaan yleensä sosiaalitoimiston kautta, mutta sosiaalisen kuntoutuksen tarve voidaan havaita myös muissa palveluissa, ja niiden toimesta. Koko palveluverkoston onkin tärkeää tuntee palveluun ohjaamisen mahdollisuus. Ohjaamisen kriteereiden on hyvä olla yhtenäisiä ja koko palveluverkoston tiedossa, jotta ihmiset ovat yhdenvertaisessa asemassa suhteessa saatavina oleviin palveluihin.

Havainnon tai arvion sosiaalisen toimintakyvyn alenemisesta ja sosiaalisen kuntoutuksen tarpeesta voi tehdä esimerkiksi:

- Asianomainen itse tai hänen omaisensa
- Ammattilainen
- Sote-palvelut/yhteistyötaho
- Sote-palvelujen ulkopuolinen taho, esimerkiksi etsivä nuorisotyö, TE-hallinto, oppilaitokset, kuntoutustoimijat
- Kolmannen sektorin toimijat, esimerkiksi tukihenkilö, yhdistystoimija, vapaaehtoiset, vertaiset

3. Sosiaalisen kuntoutuksen suunnitelmaan kirjataan asiakkaan itselleen asettamat muutostavoitteet, keinot tavoitteisiin pääsemiseksi, asiakkaan omat toimet muutoksen aikaansaamiseksi sekä työntekijän rooli muutoksen tukijana.

Sosiaalista kuntoutusta ja vahvasti sen kaltaista toimintaa toteutetaan monissa eri palveluissa. Asiakkailta voi olla samanaikaisesti tarvetta monenlaiselle tuelle sekä monille yhtäaikaisille sosiaali- ja terveydenhuollon palveluille, joten on tärkeää kartoittaa kaikki asiakkaan käyttämät ja tarvitsemat palvelut.

Moniammatillinen tiimi arvioi palvelutarvetta kokonaisvaltaisesti ja suunnittelee palvelut yhdessä asiakkaan kanssa. Eri suunnitelmat tulee kytkeä keskenään ja palvelut sovittaa yhtenäisiksi asiakaskohtaisiksi jatkumoiksi. Suunnitelman on oltava konkreettinen ja se voi sisältää eri vaiheita. On tärkeää tunnistaa asiakkaan valmiudet edetä muutostyössään ja tarvittaessa jakaa tavoitteita pienemmiksi välitavoitteiksi.

4. Sosiaalisen kuntoutuksen vastuutyöntekijän/omatyöntekijän pitkäkestoisen tuen mahdollisuus on huomioitava ammattilaisten tehtäväkuivissa.

Sosiaalisen kuntoutuksen työtteen toteuttamiseen tarvitaan riittävästi aikaa ja joustavuutta, eikä työntekijällä tule olla liikaa asiakkaita. Asiakkailta on usein tarve laaja-alaiselle ja kokonaisvaltaiselle tuelle sekä ohjaukselle, joten riittävä työntekijäresursointi on kuntoutusprosessin kannalta tarpeellista.

Yksilötyöskentelyn käynnistymisvaiheessa olennaista on luottamuksellisen suhteen rakentuminen ammattilaisen ja asiakkaan välille ja sen muodostumiselle on varattava riittävästi aikaa. Työotteessa on kyse myös voimavaraistamisesta, jolloin tuetaan asiakkaan omaa pystyvyyttä ja vastuullisuutta puolesta tekemisen sijaan.

Mahdollisuus saada tarvittaessa, ja ilman erillistä asiakkaaksi uudelleen hakeutumista, vaivattomasti yhteys omaan vastuutyöntekijään vähentää asiakkaan kokemaa turvattomuutta ja tätä kautta todennäköisesti myös akuuttivun tarvetta.

5. Sosiaalista kuntoutusta toteutetaan yhteiskehittämisen työotteella ja periaatteella.

Yhteiskehittämisen tulee olla osa sosiaalista kuntoutusta toteuttavan organisaation omaa sekä yhdessä verkostojen kanssa toteutettua säännönmukaista perustoimintaa. Sen avulla pystytään myös vastaamaan lainsäädäntöön kirjattuun vaatimukseen asiakaslähtöisyydestä ja osallisuudesta.

Yhteiskehittämisessä palvelujen käyttäjät otetaan mukaan palvelujen ja toimintojen suunnitteluun, toteutukseen sekä toteutuksen arviointiin. Yhteiskehittämistä voidaan toteuttaa asiakkaan tai asiakasryhmän elämäntilanteisiin sekä toimintakykyyn liittyvissä, yhdessä työntekijöiden kanssa käynnistettävissä muutosta ja kuntoutusprosesseissa, organisaatioiden käytännöissä sekä palveluiden kehittämisessä.

6. Asiakkaan osallistuminen palveluun tulee olla oma- ja vapaaehtoista.

Vapaaehtoisuus tukee motivaation syntymistä. Osallistumisen tukena voidaan käyttää myös erilaista palkitsemista. Palkitseminen voi tapahtua monin eri tavoin (liikunta- ja kulttuuriseteleillä, mahdollisuuksilla osallistua erilaisiin tapahtumiin ym.). Myös voimavarat ja yksilölliset tarpeet huomioon ottava toiminta on koettu palkitsevana.

Asiakkaan oma- ja vapaaehtoinen osallistuminen tukee usein luottamuksellisen työskentelysuhteen muodostumista, mikä on olennainen osa sosiaalisen kuntoutuksen prosessia.

7. Sosiaalisessa kuntoutuksessa toteutetaan rinnakkain sekä yksilötyöskentelyä että ryhmätoimintaa.

Sosiaalista kuntoutusta toteutetaan intensiivisenä yksilötyöskentelynä (yksilöohjauksena, yksilöllisenä palveluohjauksena tai yksilövalmennuksena), jonka lähtökohtina ovat asiakaslähtöisyys, asiakkaiden osallisuuden edistäminen, työskentelyn pitkäkestoisuus ja tapaamisten säännöllisyys sekä jalkautuminen asiakkaan arkiympäristöihin. Työotteessa on myös kysymys voimavaraistamisesta. Asiakasta autetaan tunnistamaan omat voimavaransa, vahvuutensa ja osaamisensa sekä autetaan myös hyödyntämään niitä.

Sosiaalisen kuntoutuksen vertaistukeen perustuva ryhmätoiminta suunnitellaan yhteistyössä asiakkaiden ja eri yhteistyötahojen kanssa. Ryhmätoimintojen sisällöt ja toteuttamistavat vaihtelevat, mutta ne tulee aina räätälöidä asiakkaiden tarpeiden pohjalta. Sosiaalista kuntoutusta kannattaa toteuttaa esimerkiksi luovilla, terveyttä ja hyvinvointia edistävillä, luontolähtöisillä ja eläinavusteisilla ryhmämenetelmillä. Sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoimintaa voivat toteuttaa ja vetää myös osallistujat itse. Toiminnassa on hyvä hyödyntää kaikille avoimia tiloja, joihin on helppo ja esteetön pääsy.

8. Sosiaalisen kuntoutuksen järjestäjän/tilaajan, palveluntuottajien ja muiden toimijoiden tulee suunnitella yhdessä sosiaalisen kuntoutuksen toteutusta.

Järjestäjän/tilaajan, tuottajien ja muiden toimijoiden on hyvä tehdä vuosittain toiminnalle toiminta- ja arviointisuunnitelma, jota toteutetaan. Laadukkaan sosiaalisen kuntoutuksen takaamiseksi palveluntuottajilla tulee olla kuvattuna palveluiden sisältö ja dokumentoituna laadunseuranta. Palveluntuottajilla tulee olla myös palautejärjestelmä, jonka kautta saatuja tuloksia arvioidaan yhdessä järjestävän tahon kanssa.

9. Sosiaalisessa kuntoutuksessa asiakkaiden elämäntilanteessa tapahtuvia sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteeseen liittyviä muutoksia tulee seurata, arvioida ja dokumentoida. Arvioinnin tulee tukea sosiaalisen toimintakyvyn ja voimavarojen vahvistumista.

Sosiaalisessa kuntoutuksessa tulee seurata, dokumentoida ja arvioida asiakkaiden elämäntilanteessa ja toimintakyvyssä tapahtuvia muutoksia. Oikein toteutettuna seuranta, dokumentointi ja arviointi tukevat asiakkaiden kuntoutumista sekä sosiaalisen toimintakyvyn ja voimavarojen vahvistumista. Kun sosiaalisen kuntoutuksen prosessien ja menetelmien toimivuudesta ja tavoitteiden mukaisista vaikutuksista kerätään systemaattisesti näyttöä yhtenäisillä menetelmillä, pystytään luomaan edellytyksiä näiden prosessien ja menetelmien kehittämiseksi. Yhtenäisiä arviointivälineitä sosiaalisen kuntoutuksen tarpeen ja vaikutusten arviointiin valittaessa ja/tai kehitettäessä on kiinnitettävä huomiota siihen, että arviointivälineet sekä tukevat asiakkaan kuntoutumista että soveltuvat luontevaksi osaksi asiakastyötä.

Sosiaalisen kuntoutuksen menetelmien kustannusvaikuttavuutta tulee pystyä arvioimaan. Tätä varten tarvitaan luotettavaa ja vertailukelpoista tietoa sosiaalisen kuntoutuksen kustannuksista ja vaikutuksista.

10. Sosiaalista kuntoutusta toteuttavia tahoja tulee tukea ammatillisesti koulutuksen ja työn kehittämisen avulla.

Moniammatillisen yhteistyön toimintaympäristö muuttuu ja kehittyy jatkuvasti. Palvelun järjestäjien ja tuottajien tulee kehittää henkilöstön osaamista suunnitelmallisesti. Järjestäjä ja tuottajat voivat yhdessä työstää esimerkiksi henkilöstön osaamisvaatimukset.

Lähteet

- Alanen, Aulis (1987) Johdatus aikuiskasvatukseen. Radion aikuiskasvatussarjan ensimmäisen osan oppikirja. Helsinki: Yleisradio.
- Allardt, Erik (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY
- Beresford P. (2003) *It's Our Lives. A short theory of knowledge, distance and experience.* London: Citizen Press in association with Shaping Our Lives.
- Böckerman, Heidi (2018) Sosiaalinen kuntoutus työelämäosallisuuden vahvistajana. Julkaisematon artikkelikäsi kirjjoitus, tulossa teokseen Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) Sosiaaliseen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.
- Darlington, Yvonne, Feeney, Judith A. & Rixon, Kylie (2004). Complexity, conflict and uncertainty - Issues in collaboration between child protection and mental health services. *Children and Youth Services Review* 26 (12), 1175–1192.
- Darlington, Yvonne; Feeney, Judith A. & Rixon, Kylie (2005) Interagency collaboration between child protection and mental health services: Agency practices and perceived barriers. *Child Abuse and Neglect* 29 (10), 1085–1098.
- Freire, Paulo (2005) Sorrettujen pedagogiikka. Tampere: Vastapaino.
- Halme, Niina & Perälä, Marja-Leena & Laaksonen, Camilla (2010) Yhteistyöinterventtioiden Vaikuttavuus lapsiperhepalveluissa. Järjestelmällinen katsaus. Helsinki, Terveyden ja hyvinvoinninlaitos.
- HE 164/2014: Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Luettu 8.11.2017. <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140164>
- Hietala, Outi (2018) Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisessä osallisuus avautuu kaikille. Julkaisematon artikkelikäsi kirjjoitus, tulossa teokseen Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) Sosiaaliseen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.
- Hietala, Outi & Rissanen, Päivi (2015) Opas kokemusasiantuntija-toiminnasta. Kokemusasiantuntija – hoidon ja avun kohteesta omien kokemusten jakajaksi sekä palveluiden kehittäjäksi. Helsinki: Kuntoutussäätiö & Mielenterveyden keskusliitto.
- Hietala, Outi & Rissanen, Päivi (2015) Opas kokemusasiantuntija-toiminnasta. Kokemusasiantuntija – hoidon ja avun kohteesta omien kokemusten jakajaksi sekä palveluiden kehittäjäksi. Helsinki: Kuntoutussäätiö & Mielenterveyden keskusliitto.
- Hietala, Outi & Rissanen, Päivi (2017) Yhteiskehittäminen uudelleen vastavuoroisuuden virittäjänä. Teoksessa A. Pohjola, M. Kairala, H. Lyly & A. Niskala (toim.) Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveyspalveluissa. Tampere: Vastapaino, 167- 180.
- Huhtinen-Hildén, L & Isola, A-M. (2018). Luova ryhmätoiminta ja osallisuus. Julkaisematon artikkelikäsi kirjjoitus.
- Huttunen, Rauno (2006) Radikaali kasvatustieteellinen tutkimus. *Kasvatus* 1/2006.
- Hyväri, S. (2001) Vallattomuudesta vastuuseen: kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 3/2001. Vammala: Tietosanoma.
- Hyväri, S., & Rissanen, P. (2014) Kuntoutujien kokemustutkimuksen menetelmät. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 2014: 51, 289–300.
- Järvikoski, Aila (2013) Monimuotoinen kuntoutus ja sen käsitteet. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2013:43. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Luettu 8.11.2017. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/70263/URN_ISBN_978-952-00-3457-3.pdf
- Kauppila, Reijo & Hietala, Outi (2018) Johtajat osallistajista osalliseksi. Julkaisematon artikkelikäsi kirjjoitus, tulossa teokseen Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) Sosiaaliseen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.
- Kettunen, Aija, Steffansson, Marina & Pehkonen-Elmi, Tuula (2018) Taloudellisia perusteluja sosiaaliselle kuntoutukselle. Julkaisematon artikkelikäsi kirjjoitus, tulossa teokseen Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) Sosiaaliseen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.
- Kiuru, Kaisa-Elina & Metteri, Anna (2014). Lastensuojelun ja nuorisopsykiatrian yhteisasiakkuus potilaskertomusaineistossa. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 2014:51, nro. 3, 146–160.
- Kivipelto, M (2008). Osallistava ja valtaistava arviointi. Johdatus periaatteisiin ja käytäntöihin. Stakesin työpapereita 17/2008. Helsinki: Stakes. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201204193938>
- Kleinman, Arthur (1998) Experience and Its Moral Modes - Culture, Human Conditions, and Disorder. The Tanner Lectures on Human Values at Stanford University. Delivered at Stanford University in April 13-16, 1998. Luettu 8.2.2018. <http://tannerlectures.utah.edu/documents/a-to-z/k/Kleinman99.pdf>
- Kontio, Raija (2013) Jaetun ymmärryksen rakentuminen moniammatillisten oppilashuoltoryhmien kokouksissa. *Acta Universitatis Ouluensis, E, Scientiae rerum socialium* 138. Oulu: Oulun yliopisto.
- Kurki, Leena (2000) Sosiokulttuurinen innostaminen. Tampere: Vastapaino.
- Kurki, Leena (2006) Toivon ja taistelun ristiriita - Fidel Castro, Ernesto "Che" Guevara ja Paulo Freire. *Kasvatus* 1/2006.

- Kurki, Leena (2011) Sosiokulttuurinen innostaminen yhteistyönä. Teoksessa Petri T. Ruuskanen; Katri Savolainen & Mari Suonio (toim.) Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. Kuopio: UNIpress cop.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta. (189/2001). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010189>
- Liukko, E. (2006) Kuntouttavaa sosiaalityötä paikantamassa. SOC-CAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 9/2006. Helsinki: Heikki Waris -instituutti. http://www.socca.fi/files/78/Kuntouttavaa_sosiaalityota_paikantamassa.pdf
- Määttä, Anne (2012) Perusturva ja poiskäännyttäminen. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A tutkimuksia 36. Helsinki, Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Määttä, Anne (2015) Yksittäisistä toimenpiteistä hyvin johdetuksi kokonaisuudeksi. Teoksessa: Määttä, Mirja & Määttä, Anne (toim.) Parempia ratkaisuja työn ja opintojen ulkopuolella olevien nuorten tukemiseen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 16 / 2015.
- Määttä, Anne (2016) Palveluintegraatio ja moniasiakkaat sote-uudistuksessa. Teoksessa Jorma Niemelä (toim.) Sote sosiaalisen kestävyuden vahvistajana. Diak puheenvuoro 2. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Määttä, A. (2018a) Sosiaalinen kuntoutus ja yhteensovittavan johtamisen työskentelyprosessi. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus, tulossa teokseen Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) Sosiaaliseen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.
- Määttä, Anne & Harkko, Jaakko & Kalm-Akubardia, Maija (2018b) TYP-johtamisjärjestelmä ja palveluintegraation haaste. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.
- Määttä Anne & Keskitalo, Elsa (2014) Ulkoringiltä sisärinkiin. Kumuloituneista ongelmista kärsivät nuoret aikuiset pirstaleisessa palvelujärjestelmässä. Yhteiskuntapolitiikka 79:2, 197–207.
- Nieminen, Ari (2017) Osallisuuden tila. Esitys Diakonia-ammattikorkeakoulu, Helsinki 15.5.2017.
- Nieminen, Ari (2018) Johdanto: sosiaalisen kuntoutuksen määrittelmä, kentät ja mahdollisuudet. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus, tulossa teokseen Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) Sosiaaliseen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.
- Piirainen, Keijo (2018) Yhdenmukaisuutta ja tapauskohtaisuutta sosiaaliseen kuntoutukseen – palveluohjaus julkisen toimijan ratkaisuna. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus, tulossa teokseen Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) Sosiaaliseen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.
- Perälä, Marja-Leena; Halme, Nina; Nykänen, Sirpa & työryhmä (2012). Lasten, nuorten ja perheiden palveluja yhteensovittava johtaminen. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Puromäki, Henna & Kuusio, Hannamaria & Tuusa, Matti & Karjalainen, Jarno (2016) Sosiaalihuoltolaki ja sosiaalinen kuntoutus. Kuntakyselyn tulokset. Työpäpaperi 47/2016. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-803-6>
- Puurunen, Pia & Roivainen, Irene (2011) Jane Adams; settlementityön ja kansalaiskeskeisen sosiaalityön uranuurtaja. Teoksessa Petri T. Ruuskanen; Katri Savolainen & Mari Suonio (toim.) Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. Kuopio: UNIpress cop.
- Raivio, Helka (2018) Sosiaalinen kuntoutus voimavaraistamisena – toivon ja muutoksen näkökulma. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus, tulossa teokseen Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) Sosiaaliseen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.
- Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno (2013) Osallisuus ei ole keino tai väline – palvelut ovat! Teoksessa Taina Era (toim.) Osallisuus - oikeutta vai pakkoa? Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Luettu 8.11.2017. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-830-280-6>
- Ruuskanen, Petri (2011): Esipuhe. Teoksessa Petri T. Ruuskanen; Katri Savolainen & Mari Suonio (toim.) Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. Kuopio: UNIpress cop.
- Salo, Sinikka 2016. Sote-uudistuksen tilanne tässä ja nyt. Esitys TerveSos-päivillä 19.5.2016. Luettu 8.6.2016. <http://www.slideshare.net/THLfi/sinikka-salo-sote-uudistus>
- Savolainen, Katri (2011) Sosiaalityö toivon luoja. Yhteisösuuntautunut toimintakulttuuri mielenterveyden edistämisessä. Teoksessa Petri T. Ruuskanen; Katri Savolainen & Mari Suonio (toim.) Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. Kuopio: UNIpress cop.
- Savolainen, Katri & Suonio, Mari (2011) Johdanto. Teoksessa Petri T. Ruuskanen; Katri Savolainen & Mari Suonio (toim.) Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. Kuopio: UNIpress cop.
- Smith, Dorothy (2005) Institutional Ethnography: A Sociology for People. Oxford: Altamira Press.
- Sosiaalihuoltolaki (1301/2014). Luettu 8.11.2017. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- Sosiaalihuoltolain soveltamisopas. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2017:5. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Luettu 8.11.2017 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80391/05_17_Sosiaalihuoltolain%20soveltamisopas.pdf?sequence=1
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2018). Sosiaali- ja terveystalutus. Luettu 21.2.2018. <http://stm.fi/sotepalvelut/kuntoutus>

- Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2014:32
Sosiaalihuollon työelämäosallisuutta tukevan lainsäädännön ja palvelujärjestelmän uudistamistarpeita arvioivan työryhmän loppuraportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
Luettu 21.2.2018.
<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/70311/978-952-00-3524-2.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017: 41.
Kuntoutuksen uudistamiskomitean ehdotukset kuntoutusjärjestelmän uudistamiseksi. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
Luettu 21.2.2018.
http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160273/RAP2017_41.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Teittinen, A. (2000) Miten tutkia vammaisuutta yhteiskunnallisena kysymyksenä. Jyväskylän yliopiston sosiologian julkaisuja 65. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Tuusa, M. (2005) Sosiaalityö ja työllistäminen. Kuntouttavan sosiaalityön ammattikäytännöt kuntien aktivointi- ja työllistämispalveluissa. Tampere: Tampereen yliopisto.
<https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/76403/lisuri00032.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Vaarama, Marja (2011): Prologi: Sosiaalipolitiikan nykytila. Teoksessa: Sosiaalipolitiikka. Hukassa vai uuden jäljillä? Elina Palola ja Karjalainen Vappu (toim.) Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Vuokila-Oikkonen, P. & Hyväri S. (2015) Toimijoita osallistava kehittämisprosessi – esimerkkinä Oulun mielenterveyspalvelujen rajapintatyön mallintaminen. Teoksessa R. Gothóni, S. Hyväri, M. Kolkka & P. Vuokila-Oikkonen (toim.) Osallisuutta, oppimista ja arviointia. Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 2015. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja, B, raportteja 60. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 65–80.
- Väisänen, Raija (2011) Toivon ja epätoivon rajapinnoilla. Näkökulmana ehkäisevä päihdesosiaalityö. Teoksessa Petri T. Ruuskanen; Katri Savolainen & Mari Suonio (toim.) Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. Kuopio: UNIpress cop.